

TÜRK DİLİNDE MANTIKSAL, ANLAMSAL VE SÖZEL DİZİLER

TÜRK DİLİNDE MANTIKSAL ANLAMSAL VE SÖZEL DİZİLER

NİSAN 2013

(GÜNCEL)

Yüksel Göknel

YÜKSEL GÖKNEL

**TÜRK DİLİNDE MANTIKSAL, ANLAMSAL VE
SÖZEL DİZİLER
(GÜNCEL)**

**Vivatinell Bilim-Kültür Yayınları
Nisan 2013**

Grafik Tasarım Uygulamaları
Vivatinell Press
Selami Burhan GÖKAY

Vivatinell Cosmopharmaceutics

Fetih Mah. Tunca Sk. No:2 34704
Ataşehir / İstanbul / TÜRKİYE
Tel: +90 216 470 09 44
Faks: +90 216 470 09 48

Meslektaşım, hayat arkadaşım, en yakın dostum ve tüm kitap çalışmalarımda bana sabırla destek veren cefakâr eşim Ayşe Göknel'e sevgilerimle.

YÜKSEL GÖKNEL

TÜRK DİLİNDE MANTIKSAL, ANLAMSAL VE SÖZEL DİZİLER

TÜRK DİLİNDE MANTIKSAL, ANLAMSAL VE SÖZEL DİZİLER (GÜNCEL)

YÜKSEL GÖKNEL
Nisan 2013

Tüm telif hakları yazarına aittir.

İÇİNDEKİLER

Yazar Hakkında	9
Önsöz	13
Dilbilgisinin Tarihçesi	15
Türk Dil Bilgisinin Temel Öğeleri	16
Ünlü ve Ünsüz Uyumu	18
Yapım Ekleri (Derivational Suffixes)	23
Dil Bilgisinde Yapı ve İşlev (Form and Function)	31
Ad (isim) Öbekleri (Nominal Phrases)	31
Çekim Ekleri (Inflectional Suffixes)	33
Zarf (belirteç) Öbekleri (Adverbial Phrases)	34
Fiil Sonlarına Eklenerek Zarf Öbekleri Oluşturan Allomorflar	36
Soru Sözcükleri (Interrogative Words)	37
Yalın Soru Sözcükleri (Simple Interrogative Words)	37
[İ], [E], [DE], [DEN] ve [LE] Morfemleri Alan Soru Sözcükleri	38
Edatlarla Kullanılan Soru Öbekleri	40
Sıfat Tamlamalarıyla Yapılan Soru Zarfları	41
Edatlar (İlgeçler) (Postpositions)	42
Zarf Öbekleri Oluşturan Edatlar	42
Yüklem	48
Sözcüklerde Vurgu	51
Geniş Zaman	52
Di'li Geçmiş Zaman (Görülen Geçmiş Zaman)	57
Gelecek Zaman	59
Şimdiki Zaman	63
Miş'li (Duyulan) Geçmiş Zaman	68
Gereklilik	70
Yetenek, İzin, Olasılık	72
Olanaksızlık	74
Çift Morfemden Oluşan Bileşik Zaman Kipleri (Hikâye)	75
Geniş Zaman'ın Hikâyesi	75
Şimdiki Zamanın Hikâyesi	78
Şimdiki Zamanın Söylentisi	80
Geniş Zaman'ın Söylentisi	81
Yetenek, İzin ve Olasılık Kipinin Söylentisi	82

TÜRK DİLİNDE MANTIKSAL, ANLAMSAL VE SÖZEL DİZİLER

Olanaksızlık Kipi'nin Söylentisi	82
Miş'li Geçmiş Zamanın Hikâyesi	83
Gelecek Zamanın Hikâyesi	84
Gelecek Zaman'ın Söylentisi	86
Gereklilik Kipinin Hikâyesi	88
Gereklilik Kipinin Söylentisi	89
İnanılmaz Söylenti Kipi	91
Emir Kipi	91
İstek Kipi	92
Oluş Grupları (Ek Fiil Grupları)	93
Şimdiki Zaman ve Geniş Zaman	93
Yer ve Yön Bildiren Ad ve Sıfatlar	94
Sıfat Tamlamalarından Oluşan Ad öbekleri	95
Ad Tamlamalarından Oluşan Ad Öbekleri	95
Zarf Öbekleri Yapanlar	95
Ad Tamlamalarından Oluşan Zarf Öbekleri ve Oluş Grupları	95
Oluş Grubunda Di'li Geçmiş Zaman	96
Oluş Grubunda Söylenti	99
Oluş Grubunda Gelecek Zaman	101
Oluş Grubunda Gereklilik (Geniş Zaman)	103
Oluş Grubunda Olanaksızlık (Geniş Zaman)	104
Oluş Grubunda Yetenek, İzin ve Olasılık (Geniş Zaman)	105
Oluş Grubunda Olumsuz Sonuçlanan Gereklilik	106
Soru Sözcüklerinin Tümcelerde Kullanılması	107
mi, mı, mü, mu	110
Fiil Çatıları	112
Geçişli ve Geçişsiz (transitive and intransitive) Fiil Çatıları	112
Dönüştü (reflexive) Fiil Çatıları	112
Geçişsiz Fiillerin Edilgen Yapıya Dönüşümü	113
İşteş (reciprocal) Fiil Çatıları	114
Ettirgen (causative) Fiil Çatıları	115
Edilgen (passive) Fiil Çatıları	116
Fiil Çatılarının Kısa Bir Listesi	118
[dir, dır, dür, dur, tir, tır, tür, tur]	124
Belirtenler ve Sıfatlar	125
Ad Tamlamaları	126

TÜRK DİLİNDE MANTIKSAL, ANLAMSAL VE SÖZEL DİZİLER

Belirtili Ad Tamlamaları (possessive construction)	126
Belirtisiz Ad Tamlamaları	130
Takısız Ad Tamlamaları	131
Mastarlar	131
Mastarlar Nerede ve Nasıl Kullanılır	132
Et, Yap, Ol, İşle, Kaydet, Sağla	137
Söz Dizimi (syntax)	139
Temel Tümceler (kernel sentences)	141
Ad Öbekleri	144
Özneler	144
Edilgen Yapıya Dönüştürmüş Tümceler	145
Zamirler	146
Mastarlar (özne)	147
Mastarlar (nesne)	149
Zarflar ve Zarf Öbekleri	150
Dönüşüm (transformation)	154
Bellek	154
Mantık (logic)	155
Ad Öbekleri Oluşturma Kuralları	159
Soru Sözcüklü Ad Öbekleri	161
Basit Tümceler Zarf Öbeklerine Dönüşümü	164
Zaman	165
Sebebe (Neden)	172
Rağmen (Karşın)	172
Amaç	173
Yer	175
Yöntem (Tarz) (Nasıl?)	176
Sanki, Güya, Sözüm Ona	176
Neden ve Sonuç	178
Derecelendirme	179
Şart (Koşul) Tümceleri	181
Söz ve Anlam	186
Pekiştiriciler (intensifiers)	188
Semboller ve Kısaltmalar	193
Kaynakça	194

YAZAR HAKKINDA

Hocaların hocası olarak tanınan **Yüksel Göknel** öğretmenlik hayatına 1952 yılında adım atmış ve Türkiye'nin dört bir yanında İngilizceyi öğrencileriyle buluşturmuştur. Sırasıyla **Maraş Lisesi**, **Van Lisesi**, **Adapazarı Lisesi**, **İstanbul Pertevniyal Lisesi** ve son olarak 16 yıl İngilizce öğretmeni olarak çalıştığı **İstanbul Erenköy Kız Lisesinden** 1982 yılında emekli olmuştur. Daha sonra özel bir kolejin İngilizce bölüm başkanlığını bir süre yürüttükten sonra, lise öğretmenliği dönemini bitirmiştir.

Profesör Chomsky'nin dil bilim öğretileri ile ilk tanışması ise Adapazarı Lisesi öğretmenliğini sürdürürken 'Fulbright' sınavını kazanıp A.B.D'de eğitim görmek üzere Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Austin'deki "*The University of Texas*" üniversitesine gönderilmesi ile başlamıştır.

Öğretmenliği döneminde ise '*Exercises in English for Turkish Students*' ve '*English Workbook*' isimli İngilizce yardımcı ders kitaplarını yayınlayan Yüksel Göknel, dil bilim üzerinde yaptığı araştırmalar sonrasında Türkçenin ilk dönüşümlü dilbilgisi kitabı olan '*Modern Türkçe Dilbilgisi*' kitabını 1974'te yayınlamıştır. Daha sonra Türk Dil Kurumu'nun Türk Dili Dergisi'nde '*Üretici Dönüşümlü Dil Bilgisi ve Türkçe Söz Dizimi*' adlı makalesi 1976 yılında yayınlanan Yüksel Göknel'in, 2010 yılında Türkçeye yabancı olanların, Türkçe dilbilgisini etkin bir şekilde öğrenebilmeleri için, '*Turkish Grammar Transformational Generative and Contrastive*' Türkçe dil bilgisi kitabını İngilizce olarak yayınlamıştır.

En yeni dilbilimsel verilerin ışığında hazırlanmış olan elinizdeki bu kitap, Türk dil bilgisiyle ilgilenen herkesin yanı sıra **Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenleri ve Türk Dili ve Edebiyatıyla ilgili akademisyenler** için önemli bir kaynak kitaptır. Geleneksel dil bilgisi kitaplarından farklı olarak bu tür kitaplarda bulunmayan ya da yanlış öğretilen çoğu bilgi bu kitapla birlikte değiştirilip düzenlenmiş ve örneklerle anlatılmıştır.

Bu kitabın amacı Türkçeyi öğretmek değil, Türk dilinin yapısında bulunan **sözel, anlamsal ve mantıksal** dizgelerin en yeni bilimsel yöntemlerle açıklanmasının sağlanmasıdır.

Vivatinell Cosmopharmaceutics
Mediko Marketing Direktörü
Dr. Özgür Göknel

TEŞEKKÜR

Noam Chomsky'nin dil bilimine getirdiği yenilikçi anlayışı Türk Dil Bilgisi'ne yansıtabilmek için Türk Dilinde sözel, anlamsal ve mantıksal dizgelerin açığa çıkartılabilmesi amacıyla yazdığı bu kitabın hayata geçirilmesinde katkıları olan aşağıdaki kişilere teşekkürü bir borç bilirim:

Beni bu kitaba yazmaya teşfik eden ve kitabın kapak tasarımı çalışmalarında yardımını eksik etmeyen Vivatinell Cosmopharmaceutics Kreatörü oğlum **Dr. Özgür GÖKNEL**.

Kitabımın redaksiyonunu yapan **Orçun ÜNAL**.

Kitabımın grafik çalışmalarını yapan **Selami Burhan GÖKAY**.

Tüm çalışmalarımda beni hep destekleyen sevgili eşim İngilizce öğretmeni **Ayşe GÖKNEL**.

ÖNSÖZ

Dil insan beyninin bir ürünü olduğu için oldukça karmaşık bir konudur. İnsan, dilin ya sözlerini işitir, ya da dilin seslerini eksik bir biçimde görselleştiren yazıları izleyerek bunlara bir anlam verir. Bu nedenle kişi ancak ses organlarının ürettiği somut sesleri işitir ya da bunları harf biçimlerinde görür. Bu ses ve harflerin ne anlama geldiğine beyin karar verir. Anlamı anlatmak ve anlamak beyinde oluşup gelişen bir işlevidir. Bu nedenle bir dili inceleyip kurallarını ortaya koyarken mantısal işlevlerin göz ardı edilmemesi gerekir.

Bellek görülen, işitilen, hissedilen ve öğrenilenlerin depolandığı zihinsel bir yetenektir. Kişi sözleri işitir ve işitilen sesleri nesnelere, eylemlere ve kavramlara bağlar, ya da bu kavramlar işitilen sözlere bağlanır. Bellekte beraber depolanan işitsel ve kavramsal birimler, kişinin istemiyle bellekten çıkarılıp kullanılır. Ya da işitilen söz bellekteki kavramsal eşdeğerini çağırıştırır.

Geleneksel dilbilgisi kuramcıları eskiden beri dilin işitilen ve yazılı olan somut bölümleri üzerinde çalışarak dil kurallarını bir dilbilgisi öğretisi olarak geliştirmişlerdir. Bu kuramcılar dilde neler bulunduğunu birer birer özenle ortaya koymuşlardır. Ne var ki dillerde bulunan bu öğelerin varlığını bilmek, bu öğelerin ve tümcelerin nasıl üretildiğini tam olarak açıklamaya yetmez.

Noam Chomsky ve Steven Pinker yazdıkları kitaplarda dil öğrenim ve kullanımının tüm insanlarda ortak, doğuştan, içgüdüsel ve mantıksal olduğunu ve insan beyninin tümceleri kurarken ortak ve mantıksal bir yöntem kullandığını savunurlar. Bu savların doğru olduğunu düşündüğüm ve kuramın uygulanabilirliğini irdelemek için Türkçe dilbilgisini bu kuramın ışığı altında yeniden düzenlemeye çalıştım.

Çalışmam süresince Türkçenin daha önce düşünülmemiş birçok özelliğiyle karşılaştım. Bu kitap dönüşümlü dil bilgisi kuramına göre yeniden düzenlenmiş bir Türkçe dilbilgisi kitabıdır ve önemli yenilikler içermektedir.

Yüksel Göknel

DİLBİLGİSİNİN TARİHÇESİ

John B. Carrol "Dil İncelemesi" (The Study of Language) adlı eserinde dil bilgisinin tarihçesini şöyle özetler:

"İlk dil incelemeleri Eski Yunanistan'da başlamıştır. Yunancanın kurallarını ilk ortaya koyanlar Dionysius Thrax, Apollonius Dyacolus ve Herdian'dır. Bu düşünürler, zamanlarının düşünce akımına uyarak, dillerini bilimsel ve gerçekçi bir yöntemle incelemek yerine, filozofça birtakım düşüncelere dalarak genellikle Yunancanın en mantıklı dil olduğu görüşünü savunmuşlardır. Bu arada, Yunancayı incelemek için ortaya konan kalıp ve kurallar, Latinceyi inceleyen bilginler tarafından da öğrenilince, Latincenin incelenmesinde de aynı kalıplar kullanılmıştır. Zamanla, Latince için yapılan incelemeler o kadar ileri gitmiş ve yayılmıştır ki, bir gün gelmiş, gramer ile Latince eş anlamlı sözcüklere dönüşmüştür.

Yüzyılımıza dek gelen ve gerek anadil ve gerekse yabancı dil öğretiminde kullanılan dil bilgisi kuralları hep bu Yunan-Latin dil bilgisi temel görüşüne dayandırılmıştır.

Yukarıda belirtilen gelişmelerden büsbütün ayrı ve habersiz olarak, Milattan önce üçüncü yüzyılda bir Hintli dilci olan Pānini, Sanskrit dilini felsefi düşüncelerden uzak bir biçimde incelemiş ve bu dilin oldukça değerli bir gramerini hazırlamıştır. Bugün bile, Pānini'nin gramerine çok önemli bir çalışma gözüyle bakılmaktadır.

On dokuzuncu yüzyılda Hint-Avrupa dilleri üzerinde başlayan çalışmaların yanı sıra, Hint-Avrupa dilleri dışında kalan diller üzerinde yapılan araştırmalarda, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak Pānini'nin etkisi görülmektedir. Pānini'nin Sanskrit dili üzerindeki çalışmaları, dili kavrayış ve açıklama yönünden oldukça farklıdır. Pānini Sanskrit dilini incelerken tasvirici (descriptive) bir yöntem kullanmıştır.

Hint-Avrupa dilleri dışında kalan diller üzerinde yapılan çalışmalarda adları geçenler Friedrich Müller, Frick, Von Humboldt, Steinthal ve Von Der Gebelentz'dir. Sosyal psikoloji üzerine yazdığı dizi eserlerinin ilk bölümünü dili psikolojik yönden irdeleyen Wundt da bu arada anılmalıdır.

Fonetik (phonetics) üzerindeki ilk sistemli araştırmalar on dokuzuncu yüzyılın ortalarında başlamıştır. Fizikçi ve psikolog olarak tanınan Helmholtz akustik fonetiğin ilk kurucusu olarak kabul edilir. Ayrıca, Kempelen ve Willis de fonetik alanında çalışmalarıyla anılması gereken iki isimdir. Daha sonra yapılan dil çalışmalarını etkileyen en önemli isim İsviçreli dilci Ferdinand de Saussure'dür. Saussure'ün konuşmaları sonradan öğrencileri tarafından derlenmiş ve "Cours de Linguistique Générale" adı altında yayımlanmıştır.

Amerika'daki dil bilimi akademik çalışmalarının bugünkü temelleri, William Dwight Whitney, Leonard Bloomfield ve Edward Sapir ile atılmıştır".

Dil bilimi alanında en büyük devrimi 1957 yılında yayımladığı "Syntactic Structures" adlı eseriyle yapan ve Transformational Generative dil kuramını dünyaya tanıtan bilim insanı Amerikalı Prof. Noam Chomsky'dir.

Yukarıdaki paragraflarda dil bilgisi çalışmalarının kısa bir tarihçesi görülmüyor. Ancak şu unutulmamalıdır ki, bilim evrenseldir ve bir sonra gelen bilim insanı her zaman öncekilere çok şey borçludur.

TÜRK DİLBİLGİSİNİN TEMEL ÖGELERİ

Bir dil **mantıksal** dizilerden (logical sequences or syntax), **anlambirim** dizilerinden (morphemic sequences) ve **sesbirim** dizilerinden (phonemic sequences) oluşur. Bu üç diziden birincisine **mantıksal**, ikincisine **anlamsal**, üçüncüsüne ise **sözel** dizi adı verilir.

Dilbilimde anlambirimler (morphemes) daha küçük anlamlı dil parçacıklarına bölünemeyen anlamlı dil parçaları olarak tanımlanır. Bir **sözcük** yalnız bir anlambirimden oluşabileceği gibi, birden fazla anlambirimden de oluşabilir. Örneğin, "**kırmızı**" sözcüğü (kır***mı*****zı**) biçiminde hecelere bölünebilirse de, bu hecelerden hiç birisi tek başına bir anlam taşımaz. Bu hecelerin ancak tümü bir anlam taşır. Bu yüzden "kırmızı" sözcüğü en küçük bağımsız anlamlı bir dilsel yapıdır ve bir anlambirimdir (morpheme). Bu ve benzeri daha fazla anlamlı parçalara bölünemeyen birimlere, kaç heceden oluşurlarsa oluşsunlar, **bağımsız anlambirimler** (free morphemes) adı verilir. Bağımsız anlambirimler tek heceli (monosyllabic) ya da çok heceli (polysyllabic) ola-

bilirler. Bu, onların bağımsız anlambirim olma özelliklerini etkilemez. Öte yandan "kırmızı" bağımsız morfemine bağımlı bir morphem olan "lık" ekini ekleyecek olursak, bir bağımsız ve bir bağımlı morfemden oluşan "kırmızı-lık" **sözcüğünü** elde ederiz. Şu halde sözcükler, bağımsız bir morphem, ya da bu bağımsız morfeme eklenmiş bir ya da birkaç bağımlı morfemden oluşabilirler; "balık-çı-lık" gibi.

Türk dili üç temel ögeden oluşur: **mantıksal** dizi, **anlamsal** dizi ve **sözel** dizi. **Anlamsal** diziyi bağımsız ve bağımlı morphem dizileri oluşturur. **Sözel** dizi ise anlamsal yapıdan bağımsız bir biçimde çalışarak **anlamsal** (morphemic) yapıyı Türkçenin ses kurallarına uyarlar. **Mantıksal** dizinin görevi ise sözdizimini (syntax) düzenlemektir. Türkçede bulunan yapım ve çekim eklerinin birkaçı hariç, hemen hepsinin bağımsız morfemlerin son hecelerinde bulunan ünlülere ve ayrıca bu hecelerdeki son ünsüzlerin sert ya da yumuşak olmalarına göre uyarlanan sözel alternatifleri (allomorfları) bulunur. Verilen bu üç temel öge **etkileşimli** (interactively) çalışarak beraberce tümceleri üretirler.

Örneğin "tencere", "tava", "okul", "sokak", "güzel", "süt", "yürü" gibi sözcükler (bağımsız morfemler), belleğimizde depolanan bazı kavramların dile yansımış somut biçimleridir. Belirli anlamlar içeren bu somut dilsel biçimlere bağımsız morfemler adı verilir ve allomorfları olmaz.

Bağımsız ve bağımlı morfemler Türk dilinde oluşurken sözel yapılarıyla birlikte oluşmuşlardır. Bu nedenle, bağımsız Türkçe morfemlerin hemen hepsi Türkçenin ünlü, ünsüz ve heceleme kurallarıyla uyumludur. Bağımsız morfemler, yapım ve çekim ekleriyle yeni sözcükler oluştururken ve Türkçenin sözel yapısı yapım ve çekim eklerini üretirken, her bağımsız morfemin son hecesindeki ünlü ve ünsüzlere uyum sağlayacak biçimde anlamları aynı, sözleri farklı değişik ekler (allomorflar) üretirler.

Her hece en az bir ünlü ya da bir ünlü çevresinde bulunan ünsüzlerle oluşturulan ses kümeleridir. Türkçede altı tür hece bulunur. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1. Tek bir **ünlü**den oluşan heceler: **o, u, a, ı, ö, ü, e, i**
2. Bir ünsüz ve bir **ünlü**den oluşan heceler: **di, dı, dü, su, si, sa, se...**

3. Bir **ünlü** ve bir **ünsüz**den oluşan heceler: **al, aç, uç, öç, iç, ol, üç, el, il, ok, ak...**

4. Bir **ünlüyle** başlayan ve arkasından iki **ünsüz** gelen heceler: **ölç, ört, art, alt, üst...**

5. **Ünsüz, ünlü, ünsüz** yapısında olanlar: **sat, tat, dir, miş, muş, kuş...**

6. **Ünsüz, ünlü, ünsüz, ünsüz** yapısında olanlar: **dert, sert, tart, kart...**

Bağımsız morfemlerle bağımlı morfemlerin beraberce oluşturdukları sözcüklerde bulunan ünlüler Türkçenin sözel yapısı gereği, **ünlü uyumu** denilen bir kurala göre sıralanmak zorundadırlar. Bir bağımsız morfemin ünlüleri bu kurala uymuyorsa ya kural dışı birkaç sözcükten biridir, ya da Türkçeye başka dillerden girmiş sözcüklerdendir.

ÜNLÜ VE ÜNSÜZ UYUMU

Türkçede **ünlü uyumu**, birbirine çok benzeyen iki ayrı diziden oluşur: **kalin ünlüler** (back vowels) dizisi ve **ince ünlüler** (front vowels) dizisi.

Aşağıda gösterilen bu dizilerde kullanılan ok (\rightarrow) işaretleri bir **ünlü**den sonra kullanılması gereken **ünlüyü** işaret eder. Alt alta çift yönlü ok işaretleri (\leftrightarrow) ise iki **ünlü**den birinin işaret ettiği **ünlüyü**, aynı zamanda işaret edilen **ünlünün** işaret eden **ünlüyü** izleyebileceğini gösterir. Örneğin, "e \leftrightarrow i" ünlülerinde **e**'den sonra **i** gelebileceği gibi, **i**'den sonra **e** de gelebilir. Okların yanı sıra ünlülerin altlarına konulan (**a_y**), bu **ünlü**nün istendiği kadar **yinelenilebileceğini** simgeler. Tüm Türkçe sözcüklerde kullanılan ünlüler formüllerde gösterilen dizgelerden yalnız birisini izleyebilir:

Kalin ünlüler dizisi:

"o \rightarrow u_y \rightarrow a_y \leftrightarrow ı_y"

İnce ünlüler dizisi:

"ö \rightarrow ü_y \rightarrow e_y \leftrightarrow i_y"

Eğer bir bağımsız sözcüğün ilk hecesinde bulunan **ünlü** kalın bir **ünlü**yse bu heceyi izleyen hecelerin **ünlüleri** de sözcük sonuna kadar kalın **ünlü** olur. Eğer ilk hecedeki **ünlü** ince ise bunu izleyen hecelerin **ünlüleri** de incedir. Yani bir sözcük, ya kalın **ünlüler**den ya da ince **ünlüler**den oluşur. İsteyen herkes yukarıdaki dizileri kullanarak sonsuz

sayıda sadece kalın ünlülerden (back vowels), ya da ince ünlülerden (front vowels) oluşan diziler üretebilir.

Örneğin: “o*u*u*a*ı*a*ı”, “o*a*ı*a”, “ü*ü*e*e*ı”, “ö*e*ı*e”

“kom*şu*ya” (o*u*a); “kom*şu*lar*dan” (o*u*a*a); “ge*le*cek*ler” (e*e*e*e); “o*luş*tur*duk*la*rı*mız*dan” (o*u*u*u*a*ı*ı*a); “u*nu*ta*lım” (u*u*a*ı); “o*ku*la” (o*u*a); “ten*ce*re*ye” (e*e*e*e); “ka*ça*ma*ya*cak” (a*a*a*a*a); “o*ra*ya” (o*a*a)...

Bağımsız morfeimler (free morphemes) tek başlarına birer sözcük olabildikleri gibi, bağımlı morfeimlerle (bound morphemes) beraber de sözcükler oluşturabilirler. Türkçede iki çeşit bağımlı morfeim vardır: **yapım ekleri** (derivational morphemes) ve onların allomorfları ve **çekim ekleriyle** (inflectional morphemes) onların allomorfları.

Bağımlı ve bağımsız tüm morfeimler birer anlamla yüklüdür. Bağımsız morfeimlerin allomorfları olmaz. Bunlardan her birinin kendine özgü dilin sözel yapısı tarafından düzenlenmiş birer sözel yapısı bulunur. Öte yandan, bağımlı morfeimlerin birden çok sözel alternatifleri vardır; ya da Türkçenin **sözel yapısı**, bağımsız morfeimlerin son hecelerinde bulunan ünlü ve ünsüzlere göre ayarlanmış çeşitli allomorflar üretirler. Belirli bir anlam taşıyan bir morfeimin tüm allomorfları aynı anlamı taşır. Örneğin, “şeker-ci” sözcüğündeki “şeker” bölümü bağımsız bir morfeimdir. “Ci” eki ise “şeker” sözcüğüne “şeker satan” ya da “şekerle bir iş yapan” anlamı katar. Türkçenin sözel yapısı, sesli ve sessiz uyumuna göre “Ci” bağımlı yapım morfeiminin anlamını içeren sekiz çeşit alternatif ʘ (ci, cı, cü, cu, çi, çı, çü, çu) allomorftan birisini seçer ve kullanır. Türkçenin sözel yapısı, bu allomorflardan en uygunu olan “ci” allomorfunu seçerek “ker” hecesine ekler. Sözel yapı bu işlemi uygularken ünlü uyumuna göre “ker” hecesindeki /e/ ünlüsünden sonra gelebilecek, içinde bir ünlü bulunan bir alternatif allomorf seçer. Bu ünlü, ünlü uyumuna göre /i/ ünlüsüdür. /E/ ünlüsünden sonra bir /i/ ünlüsünün gelebileceği yukarıdaki ünlü uyumu dizisinde görülebilir.

Ünlü uyumundan sonra sıra ünsüz uyumuna gelir. “Ker” hecesinin son ünsüzü bir yumuşak (tonlu, sedalı) ünsüz (voiced consonant) olan “r” ünsüzüdür. Türkçede bir yumuşak ünsüz ancak başka bir yumuşak ünsüzle birleşebileceği için /c/ yumuşak ünsüzü seçilir ve

"ker" hecesine "ci" allomorfu eklenir. Yukardaki allomorflar içinde bulunan "ç" ünsüzü bir sert ünsüzdür (unvoiced consonant).

Türkçede ünsüzler (consonants) yapıları bakımından ikiye ayrılırlar: **sert ünsüzler** (unvoiced consonants) ve **yumuşak ünsüzler** (voiced consonants). Türkçedeki ünsüzler alfabe sırasıyla şöyledir:

b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z

Yukarıdaki ünsüzlerden hangilerinin yumuşak, hangilerinin sert ünsüzler olduğunu anlamak için kulak deliklerini işaret parmaklarımızla tıkayıp bu ünsüzleri seslendirdiğimiz zaman boğazımızdaki ses tellerinin titreştiğini hissediyorsak bu ünsüzler yumuşak ünsüzler, titreştiğini hissetmiyorsak bu ünsüzler sert ünsüzlerdir. Yukarıda yumuşak ünsüzler kalın harflerle yazılıp altları tek çizgilerle işaretlenmiştir. Sert ünsüzler normal harflerle yazılmış altları çizgisiz olanlardır.

Yukarıdaki sert ve yumuşak ünsüzlerden bazıları bu ünsüzler üretilirken dilin, dişlerin ve dudakların pozisyonları değişmez. Örneğin, /t/ sert ünsüzünü seslendirirken ses telleri titreşmez. Dilin, dişlerin ve dudakların pozisyonunu değiştirmeden ses tellerini titreştirecek olursak /d/ yumuşak ünsüzünü elde ederiz. Bunlardan /p/, /t/, /ç/, /k/ sert ünsüzleri eğer **çok heceli** (polysyllabic) adların sonlarında iseler bu adlar ünlülerle başlayan allomorflarla birleşirken bu ünsüzlerin yumuşak biçimleri olan /b/, /d/, /c/ ve /ğ/ ünsüzlerine dönüşürler. Örneğin:

“çorap-ı, çorap-a” → “çorabı, çoraba”; “muraṭ-ı, muraṭ-a” → “muradı, murada”; “sokaḡ-ı, sokaḡ-a” → “sokağı, sokağa”; “amaç-ı, amaç-a” → “amacı, amaca”; “borç-u, borç-a” → “borcu, borca” gibi.

Öte yandan tek heceli (monosyllabic) sözcüklerde ve sonları /t/ ile biten çok heceli sözcüklerde bu değişim olmaz:

“İp-i, ip-e”; “at-ı, at-a”; “üç-ü, üç-e”; “suç-u, suç-a”; it-i, it-e; “sepet-i, sepet-e”; “devlet-i, devlet-e”; “surat-ı, surat-a”

Sırası gelmişken, şunu da belirtmekte yarar var. Verilen allomorflardan her biri ayrı ayrı aynı anlamı taşıdıklarından bunlardan herhangi birisi bu allomorfların temsilci fonemi olarak seçilebilir. Bu kitapta genelde ilk allomorflar seçilmiştir. Bir okuyucunun herhangi bir allomorfu seçmesinde bir sakınca yoktur, çünkü bunların hepsi aynı anlama

gelir. Bir morfem bir anlamdır. Bir allomorf bir morfemin anlamını taşıyan sözel değişkenidir (allomorfudur).

Allomorflar, kendilerinden önce gelen bağımsız morfem ve allomorf-
ların son hecelerindeki **ünlüler** ve bunların son hecelerindeki son **ün-
süzlere** göre şekillenir. Örneğin:

“Şeker” bağımsız morfemine sözel yapının ürettiği [ci, cı, cü, cu, çi, çı, çü, çu] allomorflarından hangisinin nasıl eklendiğini inceleyelim:

“Şeker” sözcüğü (şe *ker) hecelerinden oluşmuştur. Bu sözcüğe bir al-
lomorf eklemek için önce bu sözcüğün son hecesindeki ünlüyü bul-
mamız gerekir. Bu ünlü /e/ ünlüsüdür. Türkçenin ünlü uyumuna göre
/e/ ünlüsünden sonra ancak /i/ ünlüsü gelebilir. Bu özellik yukarıda
verilen ünlüler dizgesinden denetlenebilir. Şu halde, “şeker” sözcü-
ğüne eklenebilecek allomorfün ünlüsü /i/ olacaktır. Bunu saptadıktan
sonra sıra “şeker” sözcüğünün son ünsüzüne gelir. Bu ünsüz, yumu-
şak bir ünsüz olan (voiced consonant) /r/ ünsüzüdür. Türkçenin ünsüz
kuralına göre yumuşak bir ünsüz ancak yumuşak bir ünsüzle, sert bir
ünsüz ancak sert bir ünsüzle (unvoiced consonant) birleşebileceği
için, bu ünsüz ancak /c/ ünsüzü olabilir. Şu halde, “şeker” sözcüğüne
eklenebilecek allomorf [ci] allomorfudur. Yukarıda verilen ünsüzler
dizisinden yumuşak ve sert ünsüzler denetlenebilir.

“Çöp” sözcüğü tek heceli bağımsız bir morfemdir. Bu morfem tek he-
ceden oluştuğu için son hecesi doğal olarak kendisidir ve ünlüsü /ö/
ünlüsüdür. Yukardaki ünlü uyumu dizgesine bakacak olursak bu ünlü-
yü ancak /ü/ ünlüsünün izleyebileceğini görebiliriz. “Çöp” bağımsız
morfeminin son ünsüzü sert bir ünsüz olan /p/ ünsüzüdür. Şu halde
bu ünsüz ancak sert bir ünsüz olan /ç/ ünsüzü ile birleşebilir ve “çöp”
morfemine bağlanacak allomorf [çü] olur.

[LİK] morfeminin [lik, lık, lük, luk] şekillerinde dört allomorfı vardır. Bu
allomorflardan bazıları “şeker-ci” ya da “çöp-çü” sözcüklerine eklene-
bilir. Örneğin, “şekerci” sözcüğünün son hecesi “ci”dir ve ünlüsü /i/’dir.
Ünlü uyumuna göre bu ünlüyü izlemesi gereken ünlü ya /i/ ünlüsü, ya
da /e/ ünlüsüdür ve [LİK] allomorfının içinde ünlüsü /e/ olan bir al-
lomorf olmadığı için “ci” hecesini izleyecek ünlü de ancak içinde /i/
ünlüsü olan [lik] allomorfudur.

[Ci, cı, cü, cu, çi, çı, çü, çu] allomorfları birer ünlü ile sonlandıklarından, bunları izleyen allomorflar birer ünlü ile başlamıyorlarsa bu allomorflar sadece kendilerinden önce gelen allomorfların ünlülerine göre şekillenirler:

Şeker-ci-lik, şarap-çı-lık, aş-çı-lık, sepet-çi-lik, turşu-cu-luk, çöp-çülük, sera-cı-lık, at-çı-lık, kebab-çı-lık, ok-çu-luk, çiçek-çi-lik, büyü-cülük, geri-ci-lik, ileri-ci-lik, gözlük-çü-lük, bahçe-ci-lik ...

Fiil kök, gövde ve çatılarına eklenen kip allomorfları da aynı kuralları izlerler. Di'li Geçmiş Zaman allomorfları [di, dı, dü, du, ti, tı, tü, tu] allomorflarıdır. Örneğin, "anla" fiil kökü (an***la**) hecelerinden oluşmuştur. Bu sözcüğün son hecesi "la" ve bu hecenin ünlüsü /a/ olduğundan, ünlü uyumuna göre /a/ ünlüsünü izleyebilecek ünlü de /ı/ olduğu için, bu fiil kökünün Di'li Geçmiş Zaman allomorfı "[dı] allomorfudur: (an***la*dl**). Fiil kökü "geç" olsaydı bu kez hecenin ünlüsü /e/ ve son ünsüzü /ç/ olacaktı. Bu durumda /e/ ünlüsünü izleyebilecek ünlü, ünlü uyumuna göre /i/ ünlüsüdür. Hecenin son ünsüzü de /ç/ olduğundan, bu sert ünsüzü de ancak bir sert ünsüz izleyebildiğinden, allomorfun ünsüzü /t/ olur ve fiil kökü, gövdesi ya da çatısına eklenebilecek olan allomorf [ti]'dir: (geç-**ti**).

Bir bağımsız ya da bağımlı bir allomorfa eklenecek bir allomorf, yukarıda açıklandığı gibi uzun uzun düşünülerek seçilmez. Bellekte depolanmış olan dilin söz kuralları konuşan ya da yazan kişi tarafından simültane (eşanlı) olarak uygulanır.

Bağımsız anlambirimlerin yanı sıra, **bağımlı anlambirimler** de (bound morphemes) sözcüklerin yapılandırılmasında büyük pay sahibidir. Örneğin "kırmızı" sıfatına "lık" ekini eklersek "kırmızı-lık" adını elde ederiz. Bu tip eklerle Türkçede **yapım eki**, İngilizcede (derivational suffix) adı verilir. Yapım ekleri anlamsal (semantic) bilgiler taşırlar.

Yapım eklerinin yanı sıra **çekim ekleri** (inflectional suffixes) de sözcüklerin yapımında ve tümce içinde kullanımında önemli rol oynarlar. Örneğin "okul-da" sözcüğündeki "da" eki bir çekim ekidir. Çekim ekleri gramatik (dilbilgisel) bilgiler (malumat) (information) taşırlar.

Anlaşıldığı gibi, bağımlı anlambirimler (bound morphemes) tek başlarına anlam taşımazlar. Örneğin, yukarıdaki "lık" ve "da" eklerinin tek

başlarına anlamları yoktur. Bu tip bağımlı anlambirimler ancak bağımsız anlambirimlere eklendikleri sürece anlam kazanırlar.

Dilin ses sisteminin ürünü olan altanlambirimler (allomorphs), anlambirimlerin (morphemes) dilin ses sistemine göre uyarlanmış biçimleridir. Örneğin, "de" anlambiriminin dört tane altanlambirimi (allomorfu) vardır: [de, da, te, ta]. Bu altanlambirimlerin hepsi de "de" anlambiriminin taşıdığı anlamı taşıyan, **Türkçenin ses düzeni tarafından üretilmiş** değişik sözel yapıları olan eklerdir.

Anlambirimler (morphemes) sesbirimlerinden (phonemes) oluşurlar. Sesbirimlerin de, anlambirimlerin olduğu gibi, sesdeğişkenleri (allophones) vardır. Bunlar da altanlambirimler (allomorphs) gibi **dilin sözel yapısı tarafından** üretilirler ve anlambirimlerin anlamlarını etkilemezler. Örneğin, "p, t, ç, k" sert ünsüzleri ile sonlanan anlambirimler bir **ünlü** ile birleştikleri zaman, bunların ses tellerini titreştiren eşdeğerleri olan "**b, d, c, ğ**" yumuşak ünsüzlere dönüşürler. Bu dönüşüm de Türkçe ses yapısının bir uyarlaması olduğundan morfepleri etkilemez. Örneğin "çorap" morfevindeki "p" fonemi "ı" çekim allomorfu ile birleştğinde "çorabı" olur ve bu değişiklik "çorap" morfevinin anlamını etkilemez; çorap yine çoraptır. Özetlemek gerekirse, "b, d, c, ğ" yumuşak ünsüzleri (voiced consonants) "p, t, ç, k" sert ünsüzlerinin (unvoiced consonants) birer allofonudur. Türkçenin ses yapısı tarafından yapılan işlemler Türk dilinin anlamsal yapısını değiştirmezlerse de sözel yapı tarafından uyarlanan tüm işlemler söze ve yazıya yansıtılır.

Anlambirim ve altanlambirim ve benzerleri sözcükler yerine uluslararası kabul gören **morfem** (morpheme), **allomorf** (allomorph), **fonem** (phoneme) ve **allofon** (allophone) sözcüklerini kullanmak anlatımda kolaylık sağlayacağı için ileriki paragraflarda bunları kullanmayı daha uygun buldum. Bu şekilde bazı anlatım karışıklıklarının ortadan kalkacağını umuyorum. İsteyenler bunların yerine ilk paragraflarda kullanılan sözcükleri de kullanabilirler.

YAPIM EKLERİ (DERIVATIONAL SUFFIXES)

Türkçedeki yapım ekleri, başka dillerde olduğu gibi, morfevlerden oluşmuştur. Ancak Türkçenin sözel yapısı, tüm bağımlı morfevlerin, bağımsız morfevlerin son hecelerindeki ünlülere ve aynı zamanda bu hecelelerin son ünsüzlerine uyumlu olmasını gerektirir. Bu allomorflar

Türkçenin ses düzeni tarafından üretildikleri için yapım eklerinin anlamlarını değiştirmezler. Örneğin [Cİ] morfeminin [ci, cı, cü, cu, çi, çı, çü, çu] biçimlerinde ses düzeni tarafından üretilebilen sekiz allomorfu vardır. Bu sekiz allomoftan hiçbiri [Cİ] morfeminin anlamını etkileyip değiştirmez. Sadece bu morfemin fonemlerinin Türkçenin ünlü ve ünsüz uyumuna göre yeniden seslendirilmesini (dillendirilmesini) sağlarlar. Kısaca özetlersek bu sekiz allomorfun sekizi de aynı anlamı taşır. Yani [ci, cı, cü, cu, çi, çı, çü, çu] eklerinin hepsi aynı anlama gelir.

Türkçede mantıksal, anlamsal ve sözel yapılar birbirinden bağımsız fakat eşzamanlı biçimde çalışarak beraberce sözcükler üretirler. Sözel yapı farklı üretilip farklı işitilse de anlamsal yapıyı içinde barındırır. Türkçenin bu özelliği izleyen paragraflarda daha iyi anlaşılacaktır.

Türkçede kullanılan yapım eklerinin ve bunların allomorflarının kısa bir özeti aşağıdadır:

ad → ad (Ad köklerinden (roots) ad gövdeleri (stems) yapanlar)

[CE] → ♪ [ce, ca, çe, ça]

İngiliz-ce, Fransız-ca, Türk-çe, Arap-ça, Japon-ca, Rus-ça, İtalyan-ca

[CE.ĞİZ] → ♪ [ce.ğiz, ca.ğiz, çe.ğiz, ça.ğiz]

kedi-ce.ğiz, kız-ca.ğiz, kuş-ça.ğiz, köpek-çe.ğiz, kuzu-ca.ğiz ...

[Cİ] → ♪ [ci, cı, cü, cu, çi, çı, çü, cu]

peynir-ci, posta-cı, üzüm-cü, turşu-cu, sepet-çi, aş-çı, süt-çü, su-cu, şeker-ci, kira-cı, kömür-cü, söz-cü, iş-çi, saat-çi, davul-cu, deve-ci

[Cİ.LİK] → ♪ [ci.lik, cı.lık, cü.lük, cu.luk, çi.lik, çı.lık, çü.lük, çu.luk]

peynir-ci.lik, av-cı.lık, göz-cü.lük, odun-cu.luk, simit-çi.lik, aş-çı.lık, gözlük-çü.lük, çöp-çü.lük, hava-cı.lık, çiçek-çi.lik, ara-cı.lık, iş-çi.lik

[CİK] → ♪ [cik, cık, cük, cuk, çik, çık, çük, çuk]

ev-cik, oda-cık, köprü-cük, kutu-cuk, eşek-çik, ağaç-çık, kuş-çuk ...

[LİK] → ♪ [lik, lık, lük, luk]

meyve-lik, kitap-lık, göz-lük, odun-luk, çocuk-luk, anne-lik, dost-luk, düşman-lık, şeytan-lık, soytarı-lık, ön-lük, evlat-lık, baba-lık, sinek-lik

ad→ **sıfat** (**Ad** köklerinden **sıfat** gövdeleri yapanlar:)

[**CİL**] → ♪ [cil, cıl, cül, cul, çil, çıl, çül, çul]

ben-cil, insan-cıl, ölüm-cül, ot-çul ...

[**Lİ**] → ♪ [li, lı, lü, lu]

bahçe-li, saygı-lı, süt-lü, yağmur-lu, istek-li, tat-lı, gözlük-lü, ölçü-lü, meme-li, şeker-li, mantık-lı, boya-lı, korku-lu, cilt-li, sıkıntı-lı, bulut-lu...

[**SİZ**] → ♪ [siz, sız, süz, suz]

leke-siz, kaygı-sız, görgü-süz, umut-suz, değer-siz, renk-siz, talih-siz, diken-siz, ar-sız, tutar-sız, kafa-sız, zarar-sız, denge-siz, şeker-siz...

[**SEL**] → ♪ [sel, sal]

bilim-sel, evren-sel, duygu-sal, kavram-sal, onur-sal, küre-sel, tarım-sal, ruh-sal, toplum-sal, birey-sel, din-sel, yapı-sal, sayı-sal, kalıt-sal, beden-sel, kır-sal, kurum-sal, fizik-sel, kimya-sal, yapı-sal, kamu-sal...

sıfat → **ad** (**Sıfat** köklerinden **ad** gövdeleri yapanlar:)

[**LİK**] → ♪ [lik, lık, lük, luk]

İyi-lik, sıcak-lık, özgür-lük, uzun-luk, güzel-lik, sessiz-lik, uşak-lık, yalnız-lık, kahraman-lık, vatansever-lik, kaba-lık, duygusal-lık, dost-luk, arsız-lık, kötü-lük, karamsar-lık, tembel-lik, yok-luk, temiz-lik...

Türk dilinde ses sistemi, anlambirimlerden (morfeimlerden) tümüyle bağımsız olarak çalışır ve morfeimlerin hecelerini kendi kurallarına göre yeniden seslendirir. Bağımsız ya da bağımlı bir morfeim bir **ünsüz-le** sonlanıyorsa ve bu ünsüzü izleyen allomorf bir **ünlü** ile başlıyorsa bu **ünsüz**, ses sistemi tarafından kendi **hecesinden koparılır** ve izleyen morfeimin **ilk ünlüsü ile birleştirilir**. Bu işlem, bellekte önceden depolanmış olan dile özgü ses kurallarının çalışması sonucudur. Bu düzenleme, morfeimlerin dil, dişler ve dudaklar yardımıyla akıcı bir biçimde kolayca seslendirilmeleri ve işitilmeleri için yapılır.

İnsan beyni, bir söz dizisinde bulunan morfeimlerin tümünü birden algılar. Bu nedenle allomorfların son ünsüzlerinin koparak, izleyen allomorfların ilk ünlüleriyle birleşmeleri bu allomorfların algılanmasında bir değişikliğe neden olmaz. Örneğin “Ey-e dön-ü.yor-uz” tümcesinde iki sözcük vardır. Bu sözcüklerde bulunan morfeim ya da allomorflar

“ev”, “e”, “dön”, “ü.yor” ve “uz” morphem ve allomorfıdır.”Ev” ve “dön” birer bağımsız morphem oldukları için allomorfı yoktur. Ötekilerin allomorfı vardır. Eğer bu tümcedeki morphem ve allomorfı ayrı ayrı hecelenecek olunursa *(ev*e / dön*ü*yor*uz) biçiminde seslendirilmeleri gerekir. İşte bu aşamada Türkçenin ses düzeni araya girerek Türkçenin akışına uymayan bu hecelerde bulunan altları **çizgilerle** işaretlenmiş **ünsüzleri** alıp izleyen ilk allomorfın ilk **ünlüsüyle** birleştirir:

Ey-e dön-ü.yor-uz (e***ve** / dö*nü*yo*ruz).

Señ-i düşün-ü.yor-um (se***ni** / dü*şü*nü*yo*rum)

Maç-a git-e.cek-iz (ma***ça** / gi*de*ce***ğiz**) (/t/ ve /k/, /d/ ve /ğ/’ye dönüşür)

Verilen örnek tümcelerde görüldüğü gibi, sözel yapı morphemik yapıdan farklı olsa da morphemik yapıdaki tüm morfemler, yapıları değişse bile, sözel yapı içinde varlıklarını korurlar. Bu nedenle sözel yapıyı işiten bir kişi morphemik yapıyı anlar. Ya da sözel yapıyı dillendiren bir kişi kullandığı heceler içinde morfemlerin tümü bulunduğu için, söylediği söz işiten kişi tarafından doğru algılanıp anlaşılır.

Not: Bu kitaptaki örneklerde verilen ilk sözcük ve tümceler anlamsal yapıyı (morphemic sequence), ardından ayraç () içinde verilen sözcük ve tümceler ise sözel yapıyı (phonemic sequence) içermektedir.

fiil → **ad** (Fiil köklerinden **ad** ya da **sıfat** gövdeleri yapanlar:)

[CE] → ♪ [ce, ca, çe, ça]

Düşün-ce, eğlen-ce, sakın-ca, gerek-çe...

[E.CEK] → ♪ [e.cek, a.cak]

Gel-e.cek (ge*le***cek**) (ad ve sıfat), aç-a.cak (a*ça***cak**), yak-a.cak (ya*ka***cak**), sil-e.cek (si*le***cek**), çek-e.cek (çe*ke***cek**)...

[EÇ] → ♪ [eç, aç]

Sür-eç (sü*re***ç**), tık-aç (tı*ka***ç**), ayır-aç (ay*ra***ç**), sark-aç (sar*ka***ç**), kal-dır-aç (kal*dı*ra***ç**), büyü-t-eç (bü*yü*te***ç**), tıka-aç (tı*ka***ç**)

[EK] → ♪ [ek, ak]

Tapın-ak (ta*rı***nak**), kay-ak (ka*ya***ak**), saç-ak (sa*ça***ak**), uç-ak (u*ça***ak**), kaç-ak (ka*ça***ak**), yat-ak (ya*ta***ak**), dayan-ak (da*ya***nak**),

sığın-ak (sı*ğı***nak**), ölç-ek (öl*çek), yut-ak (yu***tak**), dur-ak (du***rak**), kapa-ak (ka***pak**), kaç-ak (ka*çak), barın-ak (ba*rı***nak**), tara-ak (ta***rak**)...

[EY] → ♪ [ey, ay]

Düş-ey (dü*şey) (sıfat), yap-ay (ya***pay**) (sıfat), yat-ay (ya***tay**) (sıfat), dik-ey (di***key**) (sıfat), uza-ay (u***zay**), dene-ey (de***ney**).

Ardarda gelen özdeş ünlüler (e-e, a-a) tek ünlü olarak söylenip yazılır.

[Gi] → ♪ [gi, gı, gü, gu, ki, kı, kü, ku]

Sev-gi, say-gı, sür-gü, sor-gu, et-ki, kat-kı, coş-ku, yet-ki, bit-ki, kes-ki, sez-gi, bul-gu, ol-gu, sal-gı, çiz-gi, tep-ki, vur-gu, yanıl-gı, ser-gi

[İ] → ♪ [i, ı, ü, u]

Diz-i (di***zî**), yaz-ı (ya***zı**), kaz-ı (ka***zı**), ölç-ü (öl*çü), kork-u (kor***ku**), ört-ü (ör*tü), dürt-ü (dür*tü), gez-i (ge***zî**), kok-u (ko***ku**), böl-ü (bö***lü**), doğ-u (do*ğu), bat-ı (ba*tı), yet-i (ye*tî), yap-ı (ya***pı**), aç-ı (a*çı)

[İ.ci] → ♪ [i.ci, ı.ci, ü.cü, u.cu]

Çek-i.ci (çe*ki***cî**) (isim ve sıfat), sat-ı.ci (sa*tı***cı**), yüz-ü.cü (yü*zü-**cü**), doyur-u.cu (do*yu*ru***cu**) (sıfat), kal-ı.ci (ka***lı*****cı**) (sıfat), tut-u.cu (tu***tu*****cu**), inandır-ı.ci (i*nan*dı*rı***cı**) (sıfat), öldür-ü.cü (öl*dü*rü***cü**) (sıfat), dinle-/y/i.ci (din*le*yi***cî**), besle-/y/i.ci (bes*le*yi***cî**) (sıfat), düzenle-/y/i.ci (dü*zen*le*yi***cî**) (sıfat), kır-ı.ci (kı*rı***cı**) (isim ve sıfat)

Not: Sonu bir ünlü ile biten fiiller, ilk hecesi bir ünlü olan "i.ci" morfemi ile birleştiğinde, bu iki ünlü arasına bir kaynaştırma fonemi olan /y/ yumuşak ünsüzü konur. Bu fonem, Türkçenin ses yapısı tarafından Türkçenin akıcılığını sağlamak amacıyla üretildiği için anlamsal yapı üzerinde bir etkisi olmaz.

[İK] → ♪ [ik, ık, ök, uk, ek, ak]

Del-ik (de***lik**), art-ık (ar***tık**), öksür-ük (ök*sü***rük**), tükür-ük (tü*kü***rük**), aksır-ık (ak*sı***rık**), bulaş-ık (bu***la***şık), eş-ik (e***şik**), bat-ık (ba***tık**), çiz-ik (çi***zik**), yırt-ık (yır***tık**), sök-ük (sö*kü***k**), ez-ik (e***zik**)

Yukarıdaki fiillerin hepsi ünsüzlerle bitmektedir. Eğer fiillerin sonlarında /e/ ya da /a/ ünlüleri olursa bunlar [ek, ak] allomorflarıyla birleşince bu özdeş ünlüler tek ünlü olarak söylenip yazılır:

Kayna-ak (kay***nak**), belle-ek (bel***lek**), tara-ak (ta***rak**), döşe-ek (dö***şek**), kapa-ak (ka***pak**), dene-ek (de***nek**), tekerle-ek (te***kerlek**)

[İM] → ♪ [im, im, üm, um, em, am]

Seç-im (se***çim**), al-ım (a***lim**), öl-üm (ö***lüm**), otur-um (o***tu^{rum}**), ek-im (e***kim**), yık-ım (yı***kım**), karış-ım (ka***rı^{şım}**), tasar-ım (ta***sa^{rim}**), ak-ım (a***kım**), çöz-üm (çö***züm**), biliş-im (bi***li^{şim}**), denkle-em (denk***lem**), dön-em (dö***nem**), yükle-em (yük***lem**), yaşa-am (ya***şam**), söyle-em (söy***lem**), gözle-em (göz***lem**), ekle-em (ek***lem**)...

Yukarıdaki paragrafta art arda gelen özdeş ünlüler kaynaşıp tek ünlü olarak söylenip yazılır.

[İN.Tİ] → ♪ [in.ti, in.tı, ün.tü, un.tu, en.ti, an.tı]

Gez-in.ti (ge***zin^{ti}**), al-in.tı (a***lin^{ti}**), gör-ün.tü (gö***rün^{tü}**), bul-un.tu (bu***lun^{tu}**), bağla-an.tı (bağ***lan^{ti}**), ekle-en.ti (ek***len^{ti}**), kaşı-ın.tı (ka***şın^{ti}**), il-in.ti (i***lin^{ti}**), keş-in.ti (ke***sin^{ti}**), gez-in.ti (ge***zin^{ti}**), bekle-en.ti (bek***len^{ti}**), sapla-an.tı (sap***lan^{ti}**), uza-an.tı (u***zan^{ti}**), yaşa-an.tı (ya***şan^{ti}**), birik-in.ti (bi***ri^{kin}**), bula-an.tı (bu***lan^{ti}**)

[İŞ] → ♪ [iş, ış, üş, uş] (Ad tamlamalarında kullanılır.)

Ak-ış hız-ı(a***kış** / hı***zı**), bak-ış aç-ı/s-ı (ba***kış** / a***çı^{sı}**), bit-ış düdüğü (bi***tış** / dü***dü^{ğü}**), at-ış (**top** / a***tı^{şı}**), gel-ış yön-ü (ge***liş** / yö***nü**), o-/n/un gül-üş-ü (o***nun** / gü***lü^{şü}**), çok-üş (çö***küş**), bul-uş (bu***luş**), gör-üş (gö***rüş**), dön-üş (dö***nüş**), düş-üş (dü***şüş**), haykır-ış (hay***kı^{riş}**), sat-ış (sa***tış**), yüksel-ış (yük***se^{liš}**), kapan-ış (ka***pa^{nış}**)

Eğer fiiller ünlülerle sonlanıyorsa ahenkli bir geçiş sağlamak için iki ünlü arasında /y/ kaynaştırma sesleri (glides) eklenir: Bu sesler dilin ses düzeni tarafından üretildiği için anlamsal yapıyı etkilemez.

Bekle-/y/iş (bek***le^{yış}**), benze-/y/iş (ben***ze^{yış}**), yürü-/y/üş (yü***rü^{yüş}**), anla-/y/iş (an***la^{yış}**), ara-/y/iş (a***ra^{yış}**), kavra-/y/iş (kav***ra^{yış}**)

[ME] → ♪ [me, ma]

Dondur-ma, dol-ma, kavur-ma, haşla-ma, dene-me, döv-me, kaz-ma, aydınlan-ma, kıy-ma, in-me, bas-ma, yüz-me, gez-me, sür-me, aç-ma

Aynı [me, ma] allomorfları mastarların yapımında da kullanılır:

Git-me, gel-me, oku-ma, sus-ma, anla-ma, kazan-ma, gül-me ...

Ancak [me, ma], [iş, ış, üş, uş] ve [dik, dık, dük, duk, tik, tık, tük] allomorfları ile oluşturulan mastarların sonlarına kişi ekleri eklense de zaman ekleri eklenemez. Bu yüzden bu mastarlar zamansızdırlar ama kişisiz değillerdir. Örneğin: "konuş-ma-am", "konuş-ma-sı", "gül-üş-ün", "git-tik-le-i" mastarlarında mastarların kime ait olduğu anlaşılır. Öte yandan [mek, mak] allomoflaları ile yapılan mastarlar, ne zaman kavramı ne de kişi kavramı içerirler. Bakınız: Mastarlar sayfa 116.

[ME.CE] → ♪ [me.ce, ma.ca]

Bil-me.ce, bul-ma.ca, köşe kap-ma.ca, aldat-ma.ca...

[MEK] → ♪ [mek, mak]

Fiil kök, gövde ve çatılarından mastarlar üretmek için bu allomorflar kullanılır. Bu allomorflarla yapılan mastarlar zaman ve kişi kavramları içermezler:

Yürü-mek, koş-mak, düşün-mek, ol-mak, et-mek, çalış-mak, bil-mek, bekleş-mek, denen-mek, anıl-mak, koşuş-mak, taran-mak

fiil → **sıfat** (Fiil köklerinden **sıfat** gövdeleri yapan morfemler.)

[EN] → ♪ [en, an]

Dön-en (dö***nen**), geliş-en (ge***li*şen**), sol-an (so***lan**), art-an (ar***tan**), koş-an (ko***şan**), uç-an (u***çan**), saldır-an (sal***dı*ran**), bit-en (bi***ten**)

Eğer fiil kökleri ya da çatıları ünlülerle sonlanırsa, [en, an] allomorflarının önlerine /y/ kaynaştırma ünsüzleri konur. Bu morphem çekim eki (inflectional morpheme) olarak da kullanılır.

Bekle-/y/en (bek***le*yen**), yürü-/y/en, gülümse-/y/en (gü***lüm*se*yen**), anla-/y/an (an***la*yan**), uyu-/y/an (u***yu*yan**), oyna-/y/an (oy***na*yan**)

[GİN] → ♪ [gin, gın, gün, gun, kin, kın, күn, kun]

Ger-gin, belir-gin, az-gın, say-gın, üz-gün, dol-gun, yay-gın, piş-kin, şaş-kin, küs-kün, sus-kun, yor-gun, öz-gün, gir-gin, kız-gın, et-kin, yat-kın, sol-gun, bez-gin, iliş-kin, düş-kün, ol-gun, yat-kın, şiş-kin...

[İ.Cİ] → ♪ [i.ci, ı.cı, ü.cü, u.cu]

Deḡ-i.ci (de**l***c*ḡ), kaḡ-ı.cı, sarṣ-ı.cı (sar**s***c*ḡ), geḡ-i.ci (ge**ç***c*ḡ), yak-ı.cı (ya**k***c*ḡ), eḡ-i.ci (e**z***c*ḡ), bulaṣ-ı.cı (bu**l*a**ş***c*ḡ), üḡ-ü.cü (ü**z***c*ḡ), it-i.ci (i**t***c*ḡ), kaḡ-ı.cı (ka**l***c*ḡ), yaḡ-ı.cı (ya**n***c*ḡ), uyuştur-u.cu

[İK] → ♪ [ik, ık, ök, uk, ek, ak] (Bu allomorflar ad da üretebilir.)

Aḡ-ık (a**ç***k*ḡ), kır-ık (k**r***k*ḡ), baḡ-ık (ba**t***k*ḡ), ḡık-ık (ḡ**k***k*ḡ), ḡız-ık (ḡ**z***k*ḡ), ḡek-ık (ḡe**k***k*ḡ), kork-ak, kaç-ak, deḡ-ik (de**l***k*ḡ), eḡ-ik (e**ğ***k*ḡ), yırt-ık (yır**t***k*ḡ), uç-uk (u**ç***u*ḡ), baṣ-ık (ba**s***k*ḡ), yum-uk (yu**m***u*ḡ), bur-uk (bu**r***u*ḡ), aṣ-ık (a**s***k*ḡ), kış-ık (k**ş***s***k*ḡ), ürk-ek (ür**k***e*ḡ)...

[MiŞ] → ♪ [miş, mış, müş, muş]

Sol-muş, beyazlaş-mış, ertelen-miş, yıkan-mış, taran-mış, boyan-mış, tasarlan-mış, düşünül-müş, aydınlan-mış, kızarmış, unutul-muş, geliş-miş, kokuş-muş, boşan-mış, yan-mış, kuru-muş, bozul-muş...

[SEL] → ♪ [sel, sal]

Gör-sel, uy-sal, düşün-sel, işit-sel ...

ad → **fiil** (**Ad** köklerinden **fiil** gövdeleri yapan morfeimler):

[LE] → ♪ [le, la]

El-le, baḡ-la, baş-la, taṣ-la, göz-le, kutu-la, damga-la, tuz-la, leke-le, tekme-le, kucak-la, yel-le, denge-le, su-la, kaşık-la, ilaç-la, ak-la, kös-tek-le, fırça-la, orta-la, ezber-le, av-la, suç-la, yol-la, ateş-le, belge-le, kilit-le, ter-le, çaba-la, sıra-la, ot-la, kol-la, oy-la, parça-la, yağ-la

sıfat → **fiil** (**Sıfat** köklerin **fiil** gövdeleri yapan morfeimler):

[İR] → ♪ [ir, ır, er, ar]

Deli-ir (de**l***r*ḡ), sarḡ-ar (sa**r***r*ḡ), kara-ar (ka**r***r*ḡ), moḡ-ar (mo**r***r*ḡ)

[LEŞ] → ♪ [leş, laş]

Güzel-leş, sık-laş, ağır-laş, derin-leş, kaba-laş, çirkin-leş, zor-laş, kolay-laş, sersem-leş, dik-leş, uzak-laş, yakın-laş (ya**k***n***l*ḡ)

DİLBİLGİSİNDE YAPI ve İŞLEV (FORM and FUNCTION)

Bir dil ya da dil bilgisinde **yapı** ve **işlev** farklı kavramlardır. Yapı bir dilsel dizgenin fiziksel yapısını, **işlev** ise bir dilsel dizgenin tümce içindeki işlevini (function) belirler.

Bir ya da birkaç sözcükten oluşmuş, işlevsel yönden bir tümcede **ad** (isim) olarak kullanılabilen anlamlı dil öbeklerine "**ad öbekleri**" denir (nominal phrase). Ad öbekleri **özne** ya da **belirtili/belirtisiz** nesne olarak kullanılabilirler.

AD (İSİM) ÖBEKLERİ (NOMINAL PHRASES)

1. "Ayşe", "çocuk", "bebek", "balık", "öğretmen", "kompozisyon" gibi tümcelerde tek başlarına kullanılabilen adlar, tek sözcükten oluşsalar bile, işlevsel yönden birer **ad öbeği** kabul edilirler (nominal phrase).
2. "Ben", "sen", "o", "biz", "siz", "onlar" gibi isimlerin yerine kullanılabilen zamirler (pronouns), tek başlarına kullanılsalar bile birer **ad öbeği** sayılırlar.
3. "Ayşe'-/n/in kedi-/s/i", "Ayşe'-/n/in ağla-ma-/s/ı", "ağla-ma-/n/ın sonuç-u", "Ayşe'-/n/in okul-u-/n/un bahçe-/s/i-/n/in duvar-ı", "Ayşe'-/n/in dün okul-a git-me-dik-i-/n/in öğren-il-me-/s/i" gibi ikili ya da zincirleme ad tamlamaları da **ad öbekleridir**.
4. "Ayşe'nin okul-a niçin geç geldiği", "Ayşe'nin ders çalışması" gibi temel tümcelerden ad'a (isme) dönüşmüş yapılar da **ad öbekleridir**.
5. "Bahçede çiçek toplayan çocuklar", "çocukların çiçek topladığı bahçe" yapısında temel tümcelerden "**belirten + belirtilen**" yapılarına dönüşmüş öbekler de **ad öbekleridir**.
6. "Kocaman kamyon", "güvensiz köprü", "uzun araç" gibi sıfat tamlamaları da birer **ad öbeğidir**.

Yukarıda belirtilen ad öbeklerinin tümcelerdeki işlevleri ad olduğundan, tümcelerde **özne** ya da **belirtili/belirtisiz** nesneler olarak kullanılabilirler.

Özetlersek tüm adların, zamirlerin ve ad öbeklerinin işlevleri ad olduğundan birer ad öbeğidirler. Ad öbekleri belirtili ya da belirtisiz olabilirler:

Türkçede **özne** olarak kullanılan **zamirler**, **özel adlar**, **cins adları** ve **ad öbekleri** kavramsal olarak belirli olma özelliğine sahip oldukları için belirtili olarak kabul edilirler ve belirtili olduklarını belirten bir ek almazlar. Örneğin: "Ben", "sen", "o", "biz", "siz", "onlar"; "Ahmet", "Mehmet", "Ayşe", "çocuk", "otobüs", "balık", "yemek"; "Ayşe'nin oğlu", "toplantının bitmesi" gibi ad öbekleri **özne** olarak kullanıldıklarında herhangi bir **belirten** eki almazlar.

Öte yandan, aynı ad öbekleri **nesne** olarak kullanıldıklarında, eğer bu nesneler **belirtisiz değilse** (belirtili iseler), bunların belirtili nesne olduklarını belirtmek için [**i, ı, ü, u**] belirten allomorflarından ünlü uyumuna uyan birisi kullanılır.

Örneğin:

Ben dün pazara gittim. O ben-i gördü.
özne özne b nesne

Ben o/n/u gördüm. Onlar Ayşe-/y/i gördüler.
özne b nesne özne b nesne

Ayşe onlar-ı gördü. Ayşe biz-i gördü.
özne b nesne özne b nesne

Biz Ayşe-/y/i görmedik. Onlar onlar-ı görmedi.
özne b nesne özne b nesne

Balıklar kızardı. Ayşe balıklar-ı kızarttı.
özne özne b nesne

Ayşe balık kızartıyor.
özne bs nesne

Ayşenin balık kızartması ben-i ilgilendirmez.
ad tamlaması öbeği b nesne
özne

(Ben) Ayşe'nin balık kızarttığı-n/ı görmedim.
Özne ad tamlaması öbeği-n/ı
b nesne

<u>Ahmet'in gazete okuması benim televizyon izlemem-i engellemez.</u>		
<u>ad tamlaması öbeği</u>	<u>ad tamlaması öbeği-i</u>	fiil grubu
özne	belirtili nesne	

(Ben) onun ne söyledik-i-/n/i anla-ma-dı-ım.

özne	<u>ad tamlaması öbeği-/n/i</u>	fiil grubu
	b nesne	

Basit tümcelerın ad öbeklerine nasıl dönüştüğü ileriki konularda tekrar incelenecektir.

ÇEKİM EKLERİ (INFLECTIONAL MORPHEMES)

Çekim ekleri, **ad öbekleri** ve **fiil gruplarında** kullanılır ve gramatik enformasyon (dilbilgisel bildirişim) sağlarlar.

Adlara Belirtili Ad Görevi Veren [i] Morfemi: [i] → ♪ [i, ı, ü, u]

Ad öbeklerine eklenen [i, ı, ü, u] çekim allomorfları, bu öbeklere tümce içinde belirtili nesne görevi verirler. Bu nedenle, [İ] morfemi bir belirten morfemidir. Bu morfem, Türkçede sadece bir ad ya da bir ad öbeği **nesne** olarak kullanıldığı zaman kullanılır. Bir ad ya da bir ad öbeği **özne** olarak kullanıldığında, bu ada ya da ad öbeğine [İ] morfemi eklenmez. Örneğin, "Onlar hırsız-ı yakaladılar" tümcesinde "hırsız-ı" bir belirtili nesnedir. Aynı tümce edilgen yapıya dönüştürüldüğü zaman, nesne özne gibi kullanıldığı için, "hırsız" eksiz belirtili duruma dönüşür ve tümce "Hırsız yakalandı" olur. Bu tümcede "hırsız" sözcüğünün sonuna [İ] morfemi eklenmediği halde yine de belirtilidir. Özne de bulunan bir ad **belirtisizse** başına "bir" ya da benzeri bir sözcük konulabilir. Örneğin, "Dün bir hırsız yakalandı" gibi. Oysaki İngilizcede bir ad belirtiliyse, hem **özne** hem de **nesne** konumlarında başlarına "the" belirtenleri konur.

Örneğin:

Onlar hırsız-ı yakaladılar. They caught **the** thief.

Hırsız yakalandı. **The thief** was caught.

"Avcı tavşan-ı vurdu" tümcesindeki "avcı" sözcüğü, yapısal yönden hem bir ad hem bir ad öbeği, tümcedeki işlevi yönünden ise bir öznedir. "Tavşanı-" sözcüğü ise yapısal yönden adın ya da ad öbeğinin "ı" hali, tümcedeki işlevi ise belirtili nesnedir.

Ad tamlamaları **yapısal** yönden ad öbekleridir. [i] morfeminin [i, ı, ü, u] allomorflarından birisi ad öbeklerine eklendiğinde, bu morphem ad öbeklerini de yapısal yönden adın “i” hali, işlevsel yönden tümce için-

de belirtili nesne durumuna geçirirler. Örneğin, "Ben öğrenci-leṛ-in maḡ-ı-n/ı izledim" tümcesinde, "öğrenciler-in maḡ-ı" yapısal yönden bir ad tamlaması ve ad öbeğidir. Bu ad öbeğini, tümcedeki işlevi yönünden bir belirtili nesne konumuna dönüştürmek için, [ı] allomorfu ile sonlanan bu ad öbeğine, adları belirtili nesne biçimine dönüştüren ikinci bir [ı] allomorfu daha eklemek gerekir, Ancak, bu iki ünlünün Türkçede birlikte kullanılması olanaksız olduğundan, ikinci [i] allomorfuna bir de bağdaştırma ünsüzü olan /n/ ünsüzü eklenir. Bu şekilde "öğrenci-leṛ-in maḡ-ı-n/ı" belirtili nesne işlevli bir ad öbeği oluşturulmuş olur.

Mastarlar (infinitives) fiillerin adlaşmış biçimleri olduğundan bunlarla da ad tamlamaları yapılabilir ve bunlar da, ses uyumuna göre, [i, ı, ü, u] allomorflarından birisini alarak belirtili nesne işlevli ad öbekleri oluşturabilirler:

(Ben)	çalış-ma-/n/ın	bit-me-/s/i-/n/i	bekledim.
özne	ad tamlaması + /n/i		
AÖ	belirtili ad öbeği	fiil	
	FÖ		

ZARF (BELİRTEÇ) ÖBEKLERİ (ADVERBIAL PHRASES)

Zarf öbekleri, adlara eklenen ♪ [e, a], [de, da, te, ta], [den, dan, ten, tan] ve [le, la] allomorflarıyla yapılabildiği gibi, ad ya da ad öbeklerinden sonra kullanılan edatlar (postpositions) kullanılarak da yapılabilirler. Tek ve çok sözcükten oluşan zarflar da işlevsel yönden birer zarf olduğundan birer zarf öbeği sayılırlar.

Zarf öbekleri tek ya da çok sözcükten oluşabilir: "dün", "yarın", "hızlı", "çok", "elbette", "mutlaka", "hiç", "şimdi", "kuşkusuz", "yine", "belki", "bugün", "yavaş yavaş", "koşa koşa", "aşağı yukarı", "ara sıra", "içeri dışarı", "şöyle böyle", "geceleyin", "iki saat", "bir saat-te", "koşa koşa", "düşe kalka", "ayıla bayıla", "sıkıla sıkıla", "araya sora", "öfleye püfleye".

Ad ve zamirlere eklenen [E], [DE], [DEN], [LE] ve sıfat ve adlara eklenen [CE] morfeplerinin allomorfları adlara, zamirlere, mastarlara ya da ad öbeklerine eklendiklerinde **zarf öbekleri** (adverbial phrases) oluştururlar:

[E] → ♪ [e, a]
 [DE] → ♪ [de, da, te, ta]
 [DEN] → ♪ [den, dan, ten, tan]
 [LE] → ♪ [le, la]
 [CE] → ♪ [ce, ca, çe, ça]

Yukarıda verilen allomorflar aşağıdaki örneklerde **siyah** yazılmıştır:

Ahmet ev-e geldi.

özne zarf öb fiil
 AÖ FÖ

Ahmet okul-dan ev-e geldi.

özne zarf öb zarf öb fiil
 AÖ FÖ

Ahmet okul-dan ev-e otobüs-le geldi

özne zarf öb zarf öb zarf öb fiil
 AÖ FÖ

Bu iş hafta-/y/a biter.

özne zarf öbeği fiil
 AÖ FÖ

Biz bu-/n/u o-/n/a aldık.

özne b nesne zarf öb fiil
 AÖ FÖ

Ahmet şapka-/s/ı-nı beş lira-/y/a sattı.

özne tamlanan b nesne zarf öbeği fiil
 AÖ FÖ

Onlar onun-la konuş-ma-/y/a gittiler.

özne zarf öbeği zarf öbeği fiil
 AÖ FÖ

İnsanlar konuş-a konuş-a anlaşırlar.

özne zarf öbeği fiil
 AÖ FÖ

(Ben) ev-de otur-mak-tan bıktım.

özne zarf öb zarf öbeği fiil
 AÖ FÖ

Havalar soğu-ma-/y/a başladı.

özne zarf öbeği fiil
 AÖ FÖ

Öğretmen sınıf-a öfke-/y/le girdi.

özne zarf öb zarf öb fiil
 AÖ FÖ

(Biz) okul-ca gezi-/y/e gidiyoruz.

özne zarf öb zarf öb fiil
AÖ FÖ

Hırsız ev-e gizli-ce girdi.

özne zarf öb zarf öb fiil
AÖ FÖ

(Sen) ben-ce tren-i kaçıracaksın

özne zarf öb b nesne fiil
AÖ FÖ

(O) herşey-i biz-e açık-ça anlattı.

özne b nesne zarf öb zarf öb fiil
AÖ FÖ

(Biz) okul-ca gezi-/y/e gittik.

özne zarf öb zarf öbeği fiil
AÖ FÖ

(Ben) ev-de/y/-di-im. (/i-i/ özdeş ünlüleri kaynaşıp /i/ olarak söylenir.)

özne oluş yüklemi
AÖ FÖ

Ahmet ev-de yok.

özne zarf öb oluş
AÖ FÖ

Fiil Sonlarına Eklenerak Zarf Öbekleri Oluşturan Allomorflar:

Fiil-[e.rek, a.rak] (zarf öbeği)

Ahmet ev-e gül-e.rek geldi,

özne zarf öb zarf öb fiil
AÖ FÖ

(Sen) cadde-/y/i koş-a.rak geçme.

özne b nesne zarf öb fiil
AÖ FÖ

Fiil - [in.ce, in.ca, ün.ce, un.ca] (zarf öbeği)

(Sen) okul-a gel-in.ce öğrenirsin.

özne zarf öb zarf öb fiil
AÖ FÖ

Fatma hayalet-i gör-ün.ce bayıldı.
 özne zarf öb fiil
 AÖ FÖ

Fiil-♪ [ir.ken, ır.ken, ür.ken, ur.ken, er.ken, ar.ken] (zarf öbeği)

(Ben) kapı-dan çık-ar.ken borç-um-u hatırla-dı-ım.
 özne zarf öb zarf öb b nesne fiil
 AÖ FÖ

(Sen) televizyon izle-er.ken hep uyu-u.yor-sun
 özne zarf öbeği zarf fiil
 AÖ FÖ

SORU SÖZCÜKLERİ

Türkçedeki soru sözcükleri adların ve zamirlerin **yalın halleri** ve [İ], [E], [DE], [DEN] ve [LE] morfepleri almış şekilleri gibidir. Bunların yanı sıra, bu soru sözcüklerinden sonra adlarda ve zamirlerde olduğu gibi edatlar da kullanılır.

Yalın Soru Sözcükleri:

Kim? Soru zamiri. Özne olan kişiyi sorar.

Maç-a **kim** gitti? Kalem-im-i **kim** aldı? Bu soru-/y/a **kim** cevap verecek? **Kim** haklı? Bu soru-/y/u **kim** sordu?

Ne? Soru zamiri. Özne olan şeyi ya da belirtisiz nesneyi ya da belirtisiz ad tamlamalarında belirtisiz adı sorar:

Balkon-dan **ne** düştü? Bakkal-dan **ne** aldın? Sana **ne** verdi? **Ne** saklıyorsun? **Ne** biliyorsun? Sana **ne**? **Ne** düşünüyorsun? **Ne** sorusu? Sınav sorusu. **Ne** tatlısı? Ayva tatlısı. **Ne** pilavı? Pirinç pilavı.

Nasıl? Soru zarfı ya da soru sıfatı. Bir fiilin ne araçla, hangi şartlar altında, nasıl bir şekilde yapıldığını ya da öznenin sağlığını sorar. Adların niteliklerini sorduğunda soru sıfatı olur.

Cüzdan-ın-ı **nasıl** buldun? Ankara'ya **nasıl** gittin? Bu kravat **nasıl**? Bu **nasıl** bir araba? **Nasıl**-sın? **Nasıl** becerdin? **Nasıl** geleceksin?

Niçin? Aslında "ne" zamiri ve "için" edatının birleşmesinden oluşmuş bir zarftır. Fiilin nedenini sorar.

Okuğ-a **niçin** gelmedin? Ödey-in-i **niçin** yapmadın? **Niçin** yalan söyledin? **Niçin** ben-i dinlemedin? **Niçin** ağlıyorsun? **Niçin** beğenmedin?

[İ], [E], [DE], [DEN] ve [LE] Morfemleri Alan Soru Sözcükleri:

Yukarda verilen yalın soru zamirlerine [İ] morfemi eklendiğinde belirtili kişi ya da belirtili şeyi soran soru zamiri öbekleri elde edilir. Bu zamirlere [E], [DE], [DEN] ya da [LE] morfemleri eklenirse soru zarf öbekleri oluşur:

Kim-i? Soru zamiri öbeği. Belirtili nesne olan kişiyi sorar.

Sokak-ta **kim-i** gördün? **Kim-i** bekliyorsun? **Kim-i** arıyorsun? **Kim-i** kim-e şikâyet edeyim? Öğretmen **kim-i** sordu? **Kim-i** arıyorsun?

Ne-/y/i? Soru zamiri öbeği. Belirtili nesne olan şeyi sorar.

Ne-/y/i anlamadın?

Kim-e? Soru zarfı öbeği. Fiilin (eylemin) kime yöneldiğini sorar.

Kim-e bakıyorsun? **Kim-e** söyledin? **Kim-e** sordun? Bu-/n/u **kim-e** ver-e-/y/im? **Kim-e** güveniyorsun? **Kim-e** ne! (Ünlem) **Kim kim-e** dum duma! (Ünlem)

Kaç? Soru sıfatı. Bir şeyin ya da kişinin sayısını sorar.

Sınıfta **kaç** kişi var? Bir futbol maç-ı **kaç** kişi/y/-le oynanır? **Kaç** tane elma yedin? **Kaç** kez Londra'ya gittin? Sen-i **kaç** kez uyardım? Bu gömlek **kaç** lira?

Kaç-a? Soru zarfı öbeği. Bir eylemin fiyatını sorar.

Bu **kaç-a**? Bu **kaç-a** satılıyor. Bu gömlek **kaç-a**? Bunu **kaç-a** aldın? Bu külüs-tüğ-ü **kaç-a** satarsın? Bir ons altın **kaç-a** çıkmış?

Kaç-ta? Soru zarfı öbeği. Bir eylemin yapıldığı saati sorar.

Sabahleyin **kaç-ta** kalkıyorsun? Maç **kaç-ta**? **Kaç-ta** geleyim? İş **kaç-ta** bitirirler? Tren **kaç-ta** kalkıyor? Aksam ey-e **kaç-ta** geldin? Saat **kaç-ta** buluşalım?

Kaç-tan? Soru zarfı öbeği. Bir eylemin kaç mal olduğunu sorar. Domanesleri **kaç-tan** aldın? Fındığı **kaç-tan** sattın? **Kaç-tan** alırsın?

Kim-de? Soru zarfı öbeği. Bir şeyin kimde olduğunu sorar.

Sıra **kim-de**? Çanta-am **kim-de**? Nöbet **kim-de**? Güç **kim-de**?

Kim-den? Soru zarfı öbeği. Eylemin (fiilin) kimden ayrıldığını sorar.

Haber-i **kim-den** aldın? **Kim-den** şikâyet ediyorsun? **Kim-den** korkuyorsun? Bu söylenti **kim-den** çıktı? **Kim-den** alayım? Sen **kim-den** yanasın?

Ne-den? Soru zarfı öbeği. Eylemin (fiilin) nedenini sorar.

Ne-den bana sormadın? **Ne-den** sınav-a girmedin? **Ne-den** biz-e bildirmedi? **Ne-den** ben-i aramıyorsun? **Ne-den** susuyorsun? Ödev-i-/n/i **ne-den** yapmadın? Toplantı-/y/a **ne-den** katılmadın?

Kim-le? Soru zarfı öbeği. Eylemin (fiilin) kimle yapıldığını sorar.

Maç-a **kim-le** gittin? Program-ı **kim-le** hazırladın? Bu sorun-u **kim-le** tartıştın? **Kim-le** oynayalım? Ayşe **kim-le** oturuyor? **Kim-le** konuştuğunu biliyor musun?

Ne ile? (*ney*le*) Soru zarfı öbeği. Eylemde kullanılan aracı sorar.

Trabzon'-a **neyle** gideceksin? Kapı-/y/ı **neyle** açmışlar? Cam-lağ-ı **ney-le** siliyorsun? Ey-i **neyle** ısıtıyorsunuz?

Nere-/y/i? **Nere-leğ-i** Soru zamiri öbeği. Eylemin yerini sorar.

İstanbul'da **nere-leğ-i** gördün? **Nere-/y/i** görmemi önerirsin? **Nere-leğ-i** gezdin?

Nere-/y/e? Soru zarfı öbeği. Eylemin varacağı yeri sorar.

Nere-/y/e gidiyoruz? **Nere-/y/e** taşınacaksınız? **Nere-/y/e** gidelim? Bilgisayarımı **nere-/y/e** sakladın? **Nere-ye** oturalım?

Nere-de? (*ne*re*de*) Soru zarfı öbeği. Eylemin nerede yapıldığını ya da öznenin nerede olduğunu sorar.

Bu cüzdan-ı **nere-de** buldun? Otobüs-ten **nere-de** ineceksin? Şimdi **nere-de-/y/iz?** **Nere-de-sin?** Araba-an **nere-de?** (*a*ra*ban / ne*re*de*) Sen-i **nere-de** bulabilirim? **Nere-de** buluşalım?

Nere-den? (*ne*re*den*) Soru zarfı öbeği. Yapılan eylemin başladığı yeri sorar.

Nere-den geliyorsun? **Nere-den** anladın? **Nere-den** başlayım? **Nere-den** bileyim? Bu saksı **nere-den** düştü? **Nere-den** nere-/y/e?! (ünlem)
Çocuk-lar **nere-de** oynuyor?

Hangi? (Belirtme soru sıfatı. Belirteni sorar.)

Hangi çocuk? **Bu** çocuk . **Sen-in** bahsettiğin çocuk. **Dün** gördüğün çocuk. **Hangi** kitap? **Dün okuduğun** kitap. **Bu** kitap. **Masanın üstündeki** kitap.

Not: **Siyah** harflerle yazılmış sözcük ve sözcük grupları belirten öbekleridir.

Hangi-/s/i? Soru zamiri. İki şeyden ya da kişiden birinin seçilmesini ister.

Hangi-/s/i daha ucuz? Bu daha ucuz. **Hang-i/s/i** daha çalışkan? Ahmet daha çalışkan. **Hangi-/s/i-/n/i** seç-i.yor-sun? Bu-/n/u. (*bu*nu*)

Edatlarla Kullanılan Soru Öbekleri:

Kim için? Edat soru öbeği. Soru zarfı. Bir şeyin kim için olduğunu ya da bir eylemin kim için yapıldığını sorar.

Bu çiçekleri **kim için** aldın? **Kim için** çalışıyorsun? Bunlar **kim için**?

Ne için? (*ni*çin*) Edat soru öbeği. Soru zarfı. Bir eylemin nedenini sorar.

Bura-/y/a **niçin** geldin? **Niçin** gülüyorsun? Bildiğini **niçin** saklıyorsun?

Kim tarafından? Edat soru öbeği. Soru zarfı. Eylemin kim tarafından yapıldığını sorar.

Bu şarkı **kim tarafından** bestelendi? Bu heykel **kim tarafından** yapıldı?

Kim / ne hakkında? Edat soru öbeği. Soru zarfı. Eylemin kim/ne hakkında yapıldığını sorar.

Kim hakkında dedikodu ediyorsunuz? **Ne hakkında** kitap yazıyorsun? Bakan **ne hakkında** demeç verdi?

Ne kadar? Edat soru öbeği. Soru zarfı ve sıfatı. Bir eylemin süresini, bir sıfatın ve zarfın derecesini ya da bir şeyin fiyatını sorar.

Bu gömlek **ne kadar**? **Ne kadar** bekledin? **Ne kadar** istiyorsun? **Ne kadar** ilginç? **Ne kadar** avantajlı? **Ne kadar** istekli?

Sıfat Tamlamalarıyla Yapılan Soru Zarfları:

Kaç saat? Kaç gün? Kaç yıl? Kaç dakika? Kaç kez?

Sıfat tamlaması. Zarf öbeği. Eylemin süresini sorar.

Kaç saat bekledin? Bayram-a **kaç gün** kaldı? Öğretmen seni kaç kez azarladı? Bu iş **kaç gün-de** biter? Bu işi **kaç saat-te** bitirebilirsin? Bu çiçekleri haftada **kaç kez** suluyorsun?

Ne zaman? Sıfat tamlaması. Zarf öbeği. Eylemin zamanını sorar.

Ne zaman geleceksin? **Ne zaman** bitirebilir? Onu **ne zaman** aldın? Duvarları **ne zaman** boyatacaksın? Okullar **ne zaman** açılıyor? **Ne zaman** döneceksin?

Ne gün? Sıfat tamlaması. Zarf öbeği. Eylemin gününü sorar.

Ne gün geliyorsun? Bu işi **ne gün** bitireceksin? **Ne gün** toplantı yapıyoruz?

Saat kaç-tan beri? Soru zarfı öbeği. Eylemin saat kaçtan beri sürdüğünü sorar.

Saat kaç-tan beri telefonla konuşuyorsun? **Saat kaç-tan beri** sokaktasın? **Saat kaç-tan beri** mutfaktasın? **Saat kaç-tan beri** buradasın? **Saat kaç-tan beri** yoldasın? **Saat kaç-tan beri** televizyon izliyorsun?

Ne zaman-dan beri? Soru zarfı öbeği. Bir eylemin ya da oluşun ne zamandan beri sürdüğünü sorar.

Ne zaman-dan beri araba sürüyorsun? **Ne zamandan beri** okuldasın? **Ne zamandan beri** bunalımdasın? **Ne zamandan beri** buradasın?

Ne zaman-a dek (kadar)? Soru zarfı öbeği. Bir eylemin ya da oluşun ne zamana kadar sürdüğünü ya da süreceğini sorar.

Ne zamana kadar bekleyeceğiz? **Ne zamana kadar** evdesin? **Ne zamana kadar** tartışacaksınız? **Ne zamana kadar** çalıştınız? **Ne zamana kadar** bitirebiliriz?

Kaç-a kadar? Soru zarfı öbeği. Bir eylemin ya da oluşun saat kaç kadar süreceğini ya da sürdüğünü sorar.

Dün akşam **kaç-a kadar** ders çalıştın? **Kaç-a kadar** bekleyim? **Kaç kadar** evdesin? Sabah **kaç-a kadar** uyudun?

EDATLAR (İLGEÇLER) (POSTPOSITIONS)

Edatlar (ilgeçler) allomorfları olmayan bağımlı morfeimlerdir. Bu nedenle tek başlarına bir anlam taşımazlar. Kendilerinden önce bir ad öbeği kullanılırsa işlevlerine göre sıfat ya da zarf öbekleri oluşturmakla birlikte Türkçedeki edatların çoğu genellikle kendilerinden önce gelen fiillere ya da ad öbeklerine eklenmiş bağımlı allomorfardan sonra kullanılırlar ve zarf öbekleri oluştururlar:

Zarf Öbekleri Oluşturan Edatlar:

dek:

Fiil-♪ [e.ne, a.na] + dek (kadar) (zarf öbeği):

(Ben) otobüs gel-e.ne dek bekledim.

<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>edat</u>	
AÖ	<u>zarf öbeği</u>	<u>fiil</u>	
		FÖ	

(Ben) maç bit-e.ne dek televizyon seyrettim.

<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>edat</u>		
AÖ	<u>zarf öbeği</u>	<u>bs nesne</u>	<u>fiil</u>	
		FÖ		

(Ben) bebek uyu-/y/a.na dek bekledim.

<u>özne</u>	<u>zarf öb</u>	<u>edat</u>	
AÖ	<u>zarf öbeği</u>	<u>fiil</u>	
		FÖ	

Ad, ya da ad tamlaması-♪ [e, a] + dek (zarf öbeği):

(Ben) sabah-a dek uyumadım.

<u>özne</u>	<u>zarf öb</u>	<u>edat</u>	
AÖ	<u>zarf öb</u>	<u>fiil</u>	
		FÖ	

(Ben) onu (onun) gelme-/s/i-/n/e dek bekledim.

<u>özne</u>		<u>ad tamlaması öb-/n/e</u>	<u>edat</u>	
AÖ	b nesne	<u>zarf öb</u>	<u>fiil</u>	
		FÖ		

Eğer bir ad tamlaması bir ünlüyle sonlanıyorsa, [e, a] allomorfları da birer ünlü olduklarından, ad tamlamasının sonundaki ünlü ile [e, a] arasına Türkçenin ses düzenini sürdürmek için Türkçenin sözel yapısı tarafından bir /n/ **bağdaştırma fonemi** (glide) konur.

Bağdaştırma fonemleri "/s/, /y/, /n/, /ş/" biçiminde iki eğik çizgi arasında gösterilmektedir. Türkçe ses uyumu tarafından üretilen bu fonemler anlamsal yapıyı etkilemez ama hem söze hem yazıya yansıtılır.

Fiil grubu- ♪ [in.ce, in.ca, ün.ce, un.ca]-[/y/e, /y/a] dek (zarf öbeği):

(Ben) çocuklar gel-in.ce -/y/e dek bekledim.

<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>edat</u>	
AÖ	<u>zarf öbeği</u>	<u>fiil</u>	
		FÖ	

beri:

Ad, ya da ad tamlaması-[den, dan, ten, tan] beri (zarf öb):

(Ben) sabah-tan beri çalışıyorum.

<u>özne</u>	<u>zarf öb</u>	<u>edat</u>	
AÖ	<u>zarf öbeği</u>	<u>fiil</u>	
		FÖ	

Ahmet saat sekiz-den beri uyuyor.

<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>fiil</u>
AÖ		FÖ

(Ben) sen-i (ben-im) ilk gördüğüm-den beri seviyorum.

<u>özne</u>		<u>ad tamlaması öb-den</u>	<u>edat</u>	
AÖ	b nesne	<u>zarf öbeği</u>	<u>fiil</u>	
		FÖ		

"Beri" sözcüğü tek başına zarf olarak da kullanılabilir:

(Sen)	<u>biraz</u>	<u>beri</u>	<u>gel.</u>
özne	zarf	zarf	
AÖ	zarf öbeği		fiil
	FÖ		

Yukarıdaki tümcedeki "biraz" zarfı kendisinden sonra gelen "beri" zarfının anlamını etkileyerek beraberce bir zarf öbeği oluştururlar.

Not: Ayraç içindeki zamirler gerekirse kullanılır. Türkçede kişi kavramı içeren iki morfem vardır. Bunlardan genelde tümce başlarında kullanılan zamirler (free morphemes) gerekirse bu zamirleri vurgulamak için kullanılır. Fiil gruplarının sonlarına eklenen kişi eklerinin (allo-morphs) kullanılması ise zorunludur. Örneğin:

"(Ben) yarın Ankara'ya gidiyorum" tümcesindeki "ben" sözcüğü kullanılsa da tümce doğru bir tümcedir ve anlaşılabilir. Öte yandan "ben" sözcüğünün anlamını içeren [um] eki kullanılmazsa "Ben yarın Ankara'ya gidiyor" biçiminde Türk dilinin yapısı dışında bir dizi oluşur. Şu halde, fiil gruplarının sonlarına eklenen kişi ekleri zorunlu, zamirler ise verilen öneme göre kullanılan bağımsız morfemlerdir. "Ben Türkçe bilmiyor", ya da "Ben seni seviyor" tümceleri anlaşılır olsalar bile yanlış (ungrammatical) tümcelerdir.

Bu kitapta morfemleri ya da onların allomorflarını birbirinden ayırmak için (-) tire işaretleri kullanılmaktadır. Yıldız (*) işaretleri heceleri ayırmakta kullanılır. Bunların yanı sıra, Türkçedeki bazı bağımlı morfemler ve onların allomorfları birden çok heceden oluştuklarından, bu heceleri diğerlerinden ayırmak için aralarına nokta (.) işaretleri konulmuştur.

Ancak, üçüncü tekil ve çoğul kişiler için kullanılan "o" ve "onlar" zamirleri, söz edilen bir kişi ya da kişileri temsil ettiklerinden tek başlarına bunların kullanılması anlamlı olmayabilir. Örneğin, "anladım" ve "anladın" sözcüklerini işittiğimizde "Kim anladı?" diye sormayız. Öte yandan, "Anladı" ya da "O anladı" sözlerini duyunca "o" zamininin kimi kastettiğini bilmiyorsak "Kim anladı? diye sorarız. Bu nedenle çoğu kez üçüncü kişileri temsil eden "o" ve "onlar" zamirleri yerine adları kullanmak zorunlu olur.

Türkçenin ses yapısını oluşturmak için kullanılan **ünlü uyumu, ünsüz uyumu, ünlü düşmesi, ünlü birleşmesi**, iki ünlü arasında den-

geli bir sözel bağlantı kurmaya yarayan /s/, /y/, /n/, /ʃ/ anlamsız **bağ-
daştırma** ünsüzleri (glides or semi vowels) ve **heceleme kuralları**
(syllabication rules), tümüyle anlamsal yapıdan bağımsız olarak Türk-
çenin ses sistemini kollayarak morfemlerin yeniden şekillenmesini sağ-
lamak amacıyla kullanılırlar. Bu nedenle, Türkçenin ses yapısı (pho-
netic structure) hiçbir zaman Türkçenin anlamsal yapısını (morphemic
structure) etkileyip bozmaz; sadece morfemleri ve onların allomorf-
larını Türkçenin ses yapısına göre yeniden düzenleyip ayarlar. Türk-
çenin ses düzeni tarafından uygulanan bu işlemler tümüyle söze ve
yazıya yansıtılır. Bu işlem, bir bakıma, bir güfteyi bestelemek gibidir.

ad öbeği + **diye** (zarf öbeği)

Türkçede "diye" edatı (ilgeci) (postposition) bazı **tümcelerden** sonra
da kullanılır. Ancak bu tümceler, bütünüyle bir edattan önce kullanıl-
dıklarından, birer ad öbeği işlevi görürler ve "diye" edatıyla birlikte
kullanıldıklarında zarf öbekleri oluştururlar. Örneğin:

(Ben) kız-ım gelecek diye bekledim. (Niçin?)

özne	tümce ad öbeği	edat		
AÖ	zarf öbeği			fiil
				FÖ

(Ben) herkes anlamıştır diye konuşma-/y/a devam ettim. (Niçin?)

özne	tümce ad öbeği	edat			
AÖ	zarf öbeği			zarf öbeği	fiil
					FÖ

Ad ya da ad öbeği - ♪ [e, a] + **doğru** (zarf öbeği)

[E, a] allomorfları bir ad ya da bir ad öbeğine eklendiklerinde zarf ö-
bekleri oluştururlar. Bu zarf öbeklerinden sonra kullanılan "doğru"
sözcüğü bir edattır ve kendisinden önce gelen "ad-[e, a]" zarfı ile bir-
likte yeni bir zarf öbeği oluşturur:

(Biz) akşam-a doğru senin-le buluşabiliriz. (Ne zaman; kimle?)

özne	zarf öb	edat			
AÖ	zarf öbeği			zarf öbeği	fiil
					FÖ

Annem babam-ın ev-e dönme-/s/i-/n/e doğru sofr-a-/y/ı hazırladı.

özne	ad tamlaması	öb-/n/e	edat	ad öbeği	
AÖ		zarf öbeği (Ne zaman?)		b nesne	fiil
					FÖ

Ad öbeği-♪ [den, dan, ten, tan] + **dolayı** (zarf öbeği):

♫[e, a] ve ♫[den, dan, ten, tan] allomorfları ad ya da ad öbeklerine eklenirlerse zarf öbekleri oluştururlar. Bunlardan sonra edatlar kullanılırsa zarflar ve edatlar beraberce yeni zarf öbekleri oluşturur:

(Ben)	<u>yoğun trafik-ten</u>	<u>(dolayı)</u>	<u>okul-a</u>	<u>geç</u>	<u>gittim.</u>
<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>edat</u>			
AÖ	<u>zarf öbeği (Niçin?)</u>		<u>zarf öb</u>	<u>zarf</u>	<u>fiil</u>
			FÖ		

Annem ben-i (Benim) aşam ev-e geç gelmem-den dolayı azarladı.

<u>özne</u>		<u>ad tamlaması</u>	<u>öb-den</u>	<u>edat</u>	
AÖ		nesne	zarf öb (Niçin?)		fiil
			FÖ		

Ad öbeği- ♪ [e, a) + **göre** (zarf öbeği):

<u>Ben</u>	<u>kız kardeşim-e</u>	<u>göre</u>	<u>çok</u>	<u>bencil-im:</u>
<u>özne</u>	<u>ad öb-e</u>	<u>+</u>	<u>edat</u>	<u> </u>
<u>AÖ</u>	<u>zarf öb (kime göre?)</u>		<u>zarf</u>	<u> </u>
			<u>FÖ</u>	<u>sıfat (oluş)</u>

<u>Sen</u>	<u>kardeş-im-in söyle-diğ-i-/n/e</u>	<u>göre</u>	<u>dahi/y/-miş-sin.</u>
<u>özne</u>	<u>ad tamlaması öbeği-/n/e</u>	<u>edat</u>	<u> </u>
<u>AÖ</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>sıfat (oluş)</u>	
		<u>FÖ</u>	

Ad ya da ad öbeği- 🎵 [den,dan,ten,tan]+**sonra** (zarf öb.)

(biz) öğle-den sonra maç-a gideceğiz.
 özne zarf öb edat | fiil
 AÖ zarf öbeği zarf öb FÖ

(Biz)	<u>program-ın bit-me-/s/i/n/-den</u>	<u>sonra</u>	<u>ev-e</u>	<u>döndük</u>
<u>özne</u>	<u>ad tamlaması obeği-den</u>	<u>edat</u>		
AÖ	<u>zarf obeği (Ne zaman?)</u>		zarf öb	fiil
		FÖ		

Fiil- [dik.ten, dık.tan, dük.ten, duk.tan, tik.ten, tık.tan, tük.ten, tuk.tan] + **sonra** (zarf öb.)

(Ben)	(ben-im) ev	ödev-im-i	yap-tık.tan	sonra	yattım.
özne	b ad tamlanası		öb	zarf öb	edat
AÖ	zarf öbeği (Ne zaman?)				fiil
	FÖ				

(Sen) sofra-/y/a (sen-in) el-ler-in-i yıka-dık.tan sonra gel.
 özne | zarf öbeği edat |
 AÖ zarf öbeği zarf öbeği(Ne zaman?) fiil
 FÖ

Fiil-[me.den, ma.dan] + (önce) (zarf öbeği):

(Sen) ödev-in-i yap-ma.dan (önce) ev-den çıkma.
 özne zarf öb edat | |
 AÖ zarf öb zarf fiil
 FÖ

Not: "Ödev-in-i" sözcüğü "sen-in ödev-in-i" ad tamlamasının tamlanan bölümünün belirtili biçimidir. Zamirlerle yapılan ad tamlamalarında gerekmezse **tamlayan** zamiri kullanılmaz. **Tamlanan** adlarına eklenmiş olan kişi ekleri zamirlerin anlamını taşıdığından ad tamlamalarının sadece ikinci bölümü de bir ad tamlaması olarak kabul edilir.

Ad, ya da ad öbeği-♪ [e, a]+doğru (zarf öbeği)

(Biz) ada-/y/a doğru kürek çektik.
 özne zarf öb edat | |
 AÖ zarf öbeği bs nesne fiil
 FÖ

Annem babam-in ev-e gelme/s/i-/n/e doğru sofrayı hazırladı.
 özne ad tamlaması öbeği-/n/e edat | |
 AÖ zarf öbeği (Ne zaman?) b nesne fiil
 FÖ

fiil - ♪ [dik, dık, dük, duk, tik, tık, tük, tuk]-kişi allomorfu + halde

Bizim takım çok uğraş-tık-ı halde maç-ı kazanamadı.
 özne ad tamlaması edat | |
 AÖ zarf öbeği b nesne fiil
 FÖ

Not: "b nesne" = belirtili nesne; "bs nesne" = belirtisiz nesne.

Bazı edatlar ad ya da ad öbeklerinden sonra kullanıldıkları zaman sıfat öbekleri, bunlar da adları nitelediklerinde beraberce ad öbekleri oluştururlar:

"gibi"

(Ben) dün dev gibi bir adam-a rastladım.

özne		sıfat	ad öbeği	
AÖ		ad öbeği-a		
	zarf	zarf öb	fiil	
		FÖ		

(Onlar) bizim ev-in ön-ü-/n/e dağ gibi bir bina dikiyorlar.

özne	zincirleme ad tam öbeği-/n/e	sıfat öb	ad öbeği	
AÖ	zarf öbeği	bs nesne öbeği	fiil	
		FÖ		

YÜKLEM

Türkçe tümceler, çoğu dillerde olduğu gibi, iki temel bileşenden oluşur: **özne** ve **yüklem** (AÖ + FÖ). Yüklem, içinde kesinlikle bir fiil grubu ya da oluş grubu bulunduran ve özne hakkındaki tüm bilgileri içeren bölümdür. Bu gruplar "**fiil** (eylem) **grubu**" ve içinde **ad**, **sıfat** ya da **yer zarflarını** barındıran genelde "**oluş**" kavramlı gruplardır. Yüklemelerde kullanılan bu grupları "**fiil** (eylem) **grubu**" ve "**oluş grubu**" diye ikiye ayırmak daha gerçekçi bir yaklaşımdır. Bir **fiil grubu** içinde süreklilik, zaman, gereklilik, olasılık gibi kavramlar taşıyan ve **eylemi yapan zamirlerin** yerini tutan kişi allomorfları bulunur. Bir oluş grubu içinde ise bir ad, bir sıfat, ya da bir yer zarfıyla beraber zaman ve kişi allomorfları bulunur. Fiil grupları **geçişli** ve **geçişsiz** fiil grupları olarak ikiye ayrılır. Geçişli fiillerle oluşturulan fiil grupları içinde nesneyi temsil eden bir morfem **bulunmaz**. Bu nedenle, nesne ayrı bir sözcük olarak **yüklem içinde** yerini alır.

Not: Fiil grubu ile fiil öbeğini birbirine karıştırmamak gerekir. **Fiil grupları** eylem bildiren, **oluş grupları** oluş bildiren sözcüklerdir. **Fiil öbeği "FÖ" yüklemi** temsil eder.

Yüklem, fiil ve oluş gruplarından ayrı bir kavramdır. Yüklem, fiil ya da oluş gruplarında **bulunmayan** fakat bu grupları anlamsal yönden destekleyen **nesne** ve **zarf** gruplarını içerir. Bu nedenle nesneler, zarflar, zarf öbekleri ve fiil ya da oluş grupları beraberce yüklemi oluştururlar. **Yüklem** öznenin ne, nasıl ya da nerede olduğunu, ya da ne yaptığını söyler. **Özne** ise hakkında yüklem tarafından bilgi verilen bir ad ya da bir ad öbeğidir. Bu ad ya da ad öbekleri bir **zamir**, bir **ad**, bir **mastar** ya da bir ad **öbeğinden** oluşabilir. Örneğin:

O kitap okuyor.

özne yüklem
AÖ FÖ

Ahmet'in annesi mutfak-ta pilav pişiriyor.

ad tamlaması zarf öbeği bs nesne fiil grubu
özne yüklem
AÖ FÖ

Yürümek faydalıdır.

mastar yüklem (oluş)
özne FÖ
AÖ

Salon-da bulun-an herkes o-/n/u alkışladı.

belirten belirtilen b nesne fiil grubu
özne yüklem
AÖ FÖ

Okul müdürü-/n/ün sınıf-a girme-/s/i hepimiz-i şaşırttı.

ad tamlaması b nesne fiil grubu
özne yüklem
AÖ FÖ

Yukarıdaki tümcelerde verilen öznelerin hepsi birer ad öbeğidir ve AÖ kısaltmalarıyla, yüklemeler ise FÖ kısaltmalarıyla gösterilir.

Bazı geçişsiz fiil ve oluş grupları tek başlarına yüklem olabilirler. Örneğin “gel-i.yor-um” fiil grubu tek başına hem bir **yüklem**, hem de bir **tümcedir**. Çünkü bu fiil grubu içinde hem **özne** “um”, hem **fiil** “gel”, hem de süreklilik kavramı içeren bir **allomorf** “i.yor” vardır. “Ev-de-/y/im” sözcüğü de hem bir yüklem hem bir tümcedir.

Öte yandan, "Ahmet uyuyor" tümcesindeki "uyu" fiili **geçişsiz** bir fiildir ve bir nesnesi olması gerekmez. Eğer fiiller geçişli ise, geçişli fiil yüklemeleri nesneleri de kapsar. Aşağıda altlarına “**fiil**” yazılı sözcükler kısaca **fiil gruplarını** temsil etmektedir.

Ahmet kitap okuyor. (geçişli fiil yüklemi)

özne bs nesne fiil
AÖ FÖ (yüklem)

Ahmet uyuyor. (geçişsiz fiil yüklemi)

özne fiil
AÖ FÖ (yüklem)

Zarf ve zarf öbeklerinin görevi bir sıfatın ya da başka bir zarfın anlam-

sal yoğunluğunu artırıp azaltmaktan çok, fiillerin yerini, zamanını, nedenini, yönünü, şartını ve amacını belirtmektir. Bu nedenle, zarf ve zarf öbekleri bir yüklem kapsama alanı içindedir. Örneğin:

Ahmet ev-de uyuyor.

özne zarf öb fiil
AÖ FÖ (yüklem)

Ahmet yatak-ta kitap okuyor.

özne zarf öb bs nesne fiil
AÖ FÖ (yüklem)

Tüm fiillerde (fiil gruplarında) olumsuzluk kavramı [me, ma] allomorflarının fiil kök ve çatılarına eklenmeleriyle oluşur. Bunları zaman, zorunluluk, gereklilik, yetenek, öğüt ve söylenti gibi kavramları içeren kip allomorfları izler. Tüm fiil gruplarının bitiminde zorunlu olarak kişi allomorfları kullanılır. Bu kuralın tek istisnası üçüncü şahıslarda kullanılmayan kişi morfemidir. Başka bir deyişle, bir fiil grubunun sonunda bir kişi eki ya da allomorf yoksa bu **olmayan** ek üçüncü şahıs kişi morfeminin yerini alır ve örneklerde (Ø) simgesiyle gösterilebilir.

Ancak, istisnai (kural dışı) bir kural olarak, geniş zaman olumsuz eylem öbeklerinde birinci tekil ve çoğul şahıslarda olumsuzluk eki için [me, ma] allomorfları kullanılsa bile, öteki tekil ve çoğul kişiler için [mez, maz] allomorfları kullanılır. Örneğin:

Gel-ir-im. Gel-me-em. (Yinelenen /e-e/ ünlüleri kaynaşıp /e/ olur.)

Gel-ir-sin. Gel-me-z-sin.

Gel-ir. Gel-me-z.

Gel-ir-iz. Gel-me-/y/iz.

Gel-ir-si.niz. Gel-me-z-si.niz

Gel-ir-ler. Gel-me-z-ler.

FİİL (EYLEM) YAPILARI

Türkçede fiiller dört yapıdadır: **fiil kökü**, **fiil gövdesi**, **fiil çatısı**, **fiil grubu** ve **fiil öbeği**.

1. Fiil kökü: Fiilin yapım eki almamış yalın hali: gel, gör, uyu, yakala
2. Fiil gövdesi: Yapım ekleriyle oluşmuş fiiller: el-le, baş-la, sık-laş

3. Fiil çatısı: Bir fiil kökünün geçişsiz, geçişli, ettirgen, edilgen, dönüşlü ve işteş biçimleri: dön, döndür, döndürt, döndürül, dönüş. (bkz. sayfa 96)

4. Fiil grubu: Fiil kök, gövde ya da çatılarının kip ve kişi ekleri almış biçimleri. Bu kitapta bunlara bir fiil kompozisyonunda bulunması gereken her şeyi içerdikleri için kısaca “fiil” diyoruz.

5. Fiil öbeği (yüklem): Özne hakkında söylenen her şeyi kapsayan mantıksal söz grubu. Örneğin:

Ahmet ev-e gel-ir.ken bir yavru köpek buldu.
özne zarf öb bs nesne fiil
AÖ (yüklem) (fiil öbeği) FÖ

SÖZCÜKLERDE VURGU

Türkçe sözcüklerde bulunan heceler üzerinde üç tür vurgu bulunur: **birincil vurgu** (primary stress), **ikincil vurgu** (secondary stress) ve **zayıf vurgu** (weak stress).

Türkçe sözcüklerde genellikle, yabancı dillerden gelen sözcükler hariç, sözcüğün **ilk hecesi zayıf** vurguludur. Zayıf vurgulu bu heceyi sözcüğün sonuna dek **ikincil vurgulu** heceler izler. Bir tümce içinde önem verilen bir sözcüğün **en son ikincil** vurgulu hecesi **birincil vurgulu** heceye dönüştürülerek bu sözcüğe verilen önem belirtilir.

Eğer bir sözcük **tek** heceliyse bu sözcük **ikincil vurgulu** olarak; eğer önemli olduğu düşünülürse **birincil vurgulu** olarak seslendirilir.

Fiil gruplarında buluna hecelerin tümü **ikincil vurgulu** hecelerdir. Eğer bir tümcede vurgu fiil grubunda değil de başka bir sözcükteyse fiil grubunda birincil vurgu bulunmaz. Eğer fiil grubuna önem veriliyorsa bu fiil grubu içindeki belirli bir hece vurgulanabilir. Ancak bu hecenin hangi hece olacağı sözü söyleyen kişinin istemine tabi değildir. Fiil gruplarında birincil vurgulanabilen heceler, fiil grubunun olumlu, olumsuz, soru, ya da geniş zaman, di'li geçmiş zaman, gereklilik gibi kiplerde eğişiklik gösterir. Bu nedenle çoğu fiil gruplarının hecelenmesi ayraçlar içinde gösterilmiştir.

Ana dili Türkçe olan bir kişi için vurgular bir sorun teşkil etmez, ama Türkçeyi ikinci bir dil olarak öğrenen bir kişi için sözcük vurguları çok

önemlidir. Çünkü Türkçeyi ikinci bir dil olarak kullanan bir kişinin yaptığı bir vurgu hatası onun Türkçeyi ikinci bir dil olarak kullandığını gösterir.

Bu kitapta zayıf vurgulu heceler "normal" harflerle, ikincil vurgulu heceler "*italik*" harfleriyle, birincil vurgulu heceler "***kalın***" harflerle gösterilmiştir. Örneğin aşağıdaki sözcükler **birincil vurguları gösterilmeyen** sözcüklerdir:

(ka***pı**), (ka***pı***da), (ka***pı***dan), (ka***pı***sı), (ka***pı***mı*za), (ka***pı***mı*zı)

Birincil vurgulu sözcükler:

(ka***pı**), (ka***pı*****da**), (ka***pı*****dan**), (ka***pı*****sı**), (ka***pı***mı***za**), (bi***ze**), (ça***lı***şa***ca***ğız), (gör***me*****li***sı*nız), (**gel***me*ye*ce*ğim), (o***ku***ma)

Fiil kök, gövde ya da çatılarına eklenen **tek kip** allomorfları ve kişi allomorflarından oluşan **fiil öbekleri**:

GENİŞ ZAMAN

Olumlu:

Geniş Zaman kipinin [ir, ır, ür, ur, er, ar] yapılarında altı zaman allomorfı vardır. Bunlardan hangisinin seçileceğini fiil kök ya da çatılarının sonlarında bulunan fonemlerin **ünlü** ya da **ünsüz** olması belirler.

Ünsüzlerle sonlanan fiil kök ve çatıları:

gel-ir-im (ge***li***rim), al-ır-ım (a***lı***rım), gör-ür-üm (gö***rü***rüm), ol-ur-um (o***lu***rum), seç-er-im (se***çe***rim), bak-ar-ım (ba***ka***rım), seçil-ir-im (se***çi*****li***rim), bekles-ir-iz (bek***le*****şi***riz), anlaş-ır-sınız (an***la*****şı***rınız), tak-ar-lar (ta***kar***lar), çek-er-ler (çe***ker***ler)

Türkçede fiil grupları art arda sıralanan allomorflardan oluştuğu ve sonlarında da kişi allomorfları özne olarak bulunduğu için, geçişsiz her fiil öbeği başlı başına bir tümce olabilir. Yukarıda verilen örneklerde bazı ünsüzlerin altları **tek çizgilerle** işaretlenmiştir. Altları tek çizgilerle işaretlenmiş olan bu ünsüzler, Türkçenin hece yapısını yeniden şekillendirmek için, bulundukları hecelerden koparak kendilerini izleyen allomorfların ilk ünlüleriyle birleşirler ve yeni heceler oluştururlar. Bu işlem, fiil gruplarının anlamsal yapılarında bir deği-

şiklik yapmaz. Bir fiil grubunu yeni heceleriyle işiten bir kişi, bu hecelerin içinde yatan morfemleri tümüyle işitir ve algılar. Öte yandan, bir fiil grubunu oluşturmak isteyen bir kişi, allomorfları Türk dilinin hece yapısına uyarlayarak söyler. Söz, söylemek ve işitmek, morfem anlatmak ve anlamak içindir.

Eğer Türkçe bir tümcede biricil vurgu (primary stress) fiil öbeklerinin içinde değil de tümceyi oluşturan başka bir sözcükteyse **fiil öbeklerinde vurgu olmaz**. Eğer fiil öbeklerinde bulunan bir **hece** vurgulanacaksa, bu hece sözü söyleyen kişinin istemine bağlı **değildir**. Fiil öbeklerinde vurgu, ancak vurgulanabilen hecelerden belirli bir tane-sinde olabilir. Vurgulanabilen heceler örneklerde **kalin** harflerle gösterilmiştir.

Ünlülerle sonlanan fiil kök, gövde ve çatıları:

Eğer fiil kök, gövde ve çatıları **ünlülerle** sonlanıyorsa, ünlülerle sonlanan bu fiil kök ve çatılarından sonra aynı ünlülerle başlayan Geniş Zaman allomorfları kullanılır. Yani, fiil kök ya da çatılarının sonundaki ünlülerle allomorfların ilk ünlüleri özdeştir (aynıdır). Bu durumda, fiillerle allomorflar bu ünlüleri ortak kullanırlar. Örneğin "başla" sözcüğünün son ünlüsü /a/, [ar] allomorfunun da ilk ünlüsüdür. Türkçenin sözel yapısı bu iki özdeş ünlünün ayrı ayrı söylenmesine olanak tanımadığı için, bunlardan yalnız bir tanesi söze yansıtılır, ya da birleştirilir. Özetlersek, "bekler" sözcüğünü işiten bir kişi için /e/ ünlüsünün "bekle" fiiline mi, yoksa [er] allomorfuna mı ait olduğu önemli değildir. Türkçe söz yapısının bu işlevi geleneksel dil bilgisi yazarlarını yanıltır ve /r/ ünsüzünün bir morfemmiş gibi algılanmasına neden olur. Türkçede **içinde ünlü olmayan** heceler, morfemler ve allomorflar yoktur.

Örneğin:

Bekle-er-im (*bek*le*rim*), uyu-ur-um (*u*yu*rum*), anla-ar-ım (*an*la*rim*), incele-er-sin (*in*ce*ler*sin*), yürü-ür-sün (*yü*rür*sün*), elle-er-sin (*el*ler*sin*), bekle-er (*bek*ler*), anla-ar (*an*lar*), yürü-ür (*yü*rür*), oku-ur (*o*kur*), taşı-ır-ız (*ta*şı*rız*), kokla-ar-ız (*kok*la*rız*), ara-ar-sınız (*a*rar*sınız*), kovala-ar-sınız (*ko*va*lar*sınız*), ye-er-si.niz (*yer*sî-niz*), topla-ar-lar (*top*lar*lar*), ele-er-ler (*e*ler*ler*)

Görüldüğü gibi, **kalın** harflerle yazılı özdeş ünlüler Türkçenin ses yapısı tarafından ya tek ünlüye indirgenir ya da başka bir deyişle tek ünlüyle seslendirilir, ya da iki ünlü kaynaşıp tek ünlü olur.

Olumsuz:

Olumsuzluk kavramı taşıyan Geniş Zaman fiil öbeklerinde ♪ [ir, ır, ür, ur, er, ar] allomorfları kullanılmaz. Olumsuzluk kavramı taşıyan ♪[me, ma] zarf allomorfları ise yalnız birinci tekil ve çoğul kişi allomorflarıyla kullanılır. Öteki tekil ve çoğul kişilerin bulunduğu fiil öbeklerinde bunların yerini [**mez, maz**] olumsuzluk allomorfları alır. Kişi allomorfları genelde "**ben**" ♪[em, am], "**sen**" ♪[sin, sın], "**o**" [Ø], "**biz**" ♪[iz, ız], "**siz**" ♪[si.niz, sı.nız], "**onlar**" ♪[ler, lar] allomorflarıdır. Ancak, ♪[me, ma] olumsuzluk allomorfları birer ünlü ile sonlandıklarından ve birinci tekil kişi allomorfları da aynı ünlülerle başladığından, bu iki özdeş ünlü söznel yapı tarafından tek ünlüyle indirgenir.

Örneğin:

"gel-me-em" (gel***mem**), "oku-ma-am" (o*ku***mam**), "bekle-me-em" (bek*le***mem**), "uyu-ma-am" (u*yu***mam**), "ye-me-em" (ye***mem**)

Bu fiil grubunda birinci kişi çoğul allomorfları ♪[iz, ız] allomorflarıdır. Ancak bu allomorflar ♪[me, ma] allomorflarına eklendiklerinde, art arda gelen **özdeş olmayan** bu iki ünlüyü bağdaştırmak için söznel yapı bunların aralarına /y/ bağdaştırma ünsüzleri (glides) yerleştirir.

Örneğin:

"gel-me-/y/iz", "oku-ma-/y/ız", "beklen-me-/y/iz", bekleş-me-/y/iz

Birinci tekil ve çoğul allomorflarının kullanılmadığı öteki fiil gruplarında [me, ma] allomorfları yerine [**mez, maz**] allomorfları kullanılır.

Örneğin:

"gel-mez-sin", "gel-mez", gel-mez-si.niz", "gel-mez-ler", "anla-maz-sın", "üşü-mez-sin", "yürü-mez", "kaçın-maz-sı.nız", "ye-mez-ler"

Türkçedeki tüm fiil gruplarının en önemli özelliği bunların, üçüncü kişileri kapsayan öbekler hariç, son hecelerinin "ünsüz-**ünlü**-ünsüz" hece yapılarından oluşmasıdır. Fiil öbekleri incelendiğinde bu özellik kolayca görülebilir.

Cevapları "evet, hayır" olan olumlu soru öbekleri:

♪[mi, mı, mü,mu] soru allomorfları Geniş Zaman fiil gruplarının olumlu ve olumsuz soru biçimlerinde, birinci ve üçüncü tekil ve çoğul kişiler hariç, bir öneride bulunmak için kullanılır ve birer allomorph olsalar da tüm kişiler için ayrı yazılır:

"ben" ♪[mi-/y/im?, mı-/y/ım?, mü-/y/üm?, mu-/y/um], "sen" ♪[mi-sin?, mı-sın?, mü-sün?, mu-sun?], "o" ♪[mi?, mı?, mü?, mu?], "biz" ♪[mi-/y/iz?, mı-/y/ız?, mü-/y/üz?, mu-/y/uz?]; "siz" ♪[mi-si.niz?, mı-sı.nız?, mü-sü.nüz?, mu-su.nuz?] "onlar" ♪[mi?, mı?, mü?, mu?]

Türkçede bir istekte ya da öneride bulunmak için "Bir fincan kahve iç-er mi-/y/im?" yerine "Bir fincan kahve iç-e.bil-ir mi-/y/im?" soru tümce-si kullanılır. Ancak daha fazla nezaket gösterilmek istenirse geriye ka-lan soru tümcelerinde de aynı [e.bil, a.bil]-[ir] allomorfları kullanılabilir:

Bir fincan kahve iç-er mi-sin? (*i*çer / mi*sin*)
Bura-/y/a gel-ir mi-sin? (*ge*lır / mi*sin*)
Bura-/y/a gel-e.bil-ir mi-sin? (*ge*le*bi*lır / mi*sin*)
Bana yardım et-er mi-sin? (*e*der / mi*sin*)
Bana yardım et-e.bil-ir mi-sin? (*e*de*bi*lır / mi*sin*)
Uçak-la git-er mi-sin? (*gi*der / mi*sin*)

Araba-am-ı onar-ır mı? (*a*ra*ba*mı / o*na*ır / mı*)
Ben-im-le git-er mi? (*be*nim*le / gi*der / mı?*)

Bana yardım et-er mi-si.niz? (*e*der / mi*si*niz*)
Bana yardım et-e.bil-ir mi-si.niz? (*e*de*bi*lır / mi*si*niz*)
Biz-e yardım et-er-ler mi? (*bi*ze / yar*dım / e*der*ler / mı*)
Biz-e yardım et-e.bil-ir-ler mi? (*bi*ze / yar*dım / e*de*bi*lır*ler / mı*)
Söz-ü.müz-ü dinle-er-ler mi? (*sö*zü*mü*zü / din*ler*ler / mı*)

Görüldüğü gibi, vurgulu heceler "mi", "mı", "mü". "mu" hecelerinden önceki hecelerdendir.

Aynı soru öbekleri şart tümcelerinde de kullanılır:

Paran ol-maz-sa borç al-ır mı-sın?
Sana yeni bir araba al-(ır)-sa-am ben-im-le evlen-ir mi-sin?
Özür dile-(er)-se-em ben-im-le barış-ır mı-sın?

Rica et-**se-em** çöple-**i** topla-**ar** mı-sın?

Not: Art arda yazılmış **kalın** harflerle belirtilen özdeş ünlüler sözel yapıya geçerken birleşip tek bir ünlüye dönüşürler.

Türkçede bazı fiiller Geniş Zaman yerine **Şimdiki Zaman** fiil gruplarında kullanılır. Bu fiillerin en önemlileri şunlardır:

Affetmek, arzu etmek, anlamak, bilmek, düşünmek, görünmek, güvenmek, hatırlamak, hoşlanmak, inanmak, istemek, işitmek, nefret etmek, özmek, sevmek, takdir etmek, tapmak v.b.

Örneğin:

Seni seviyorum. "Seni severim" şart tümcelerinde kullanılır:

Bana yeni bir otomobil alırsan seni daha çok severim.

Sana güveniyorum. Yalan söylemezsen sana güvenirim.

Seni özlüyorum. Seni görmezsem çok özlerim

Sana tapıyorum. Benimle barışırsan sana taparım.

Seni anlamıyorum. Daha yavaş konuşursan anlarım.

Seni işitmiyorum. Yüksek sesle konuşursan işitirim.

Sizi tanımıyorum. Yaklaşırsan tanırım.

Japonca bilmiyorum. Öğretirsen bilirim.

Cevapları "evet, hayır" olan olumsuz sorular:

Bu fiil öbeklerinde olumsuz sorular genelde şart tümcelerinde kullanılır:

Bil-**se-em** söyle-mez mi-/y/im?

Rica et-**se-em** gel-mez mi-sin?

Telefon et-**se-ek** cevap ver-mez mi?

Uğraş-**sa-ak** anla-maz mı-/y/ız?

Para ver-**se-ek** taşı-maz mı-sı.nız?

Bağır-**sa-ak** işit-mez-ler mi?

Dİ'LI GEÇMİŞ ZAMAN (GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN)

Di'li Geçmiş Zaman fiil grupları, adından da anlaşıldığı gibi, **♫**[di, dı, dü, du, ti, tı, tü, tu] zaman allomorfları ve bunlara eklenen "**ben**" **♫**[im, ım, üm, um], "**sen**" **♫**[in, ın, ün, un], "**O**" **♫**[Ø], "**biz**" **♫**[ik, ık, ök, uk], "**siz**" **♫**[i.niz, ı.nız, ü.nüz, u.nuz], "**onlar**" **♫**[ler, lar] kişi allomorflarından oluşur.

Türk dilini tasvir eden tüm geleneksel dil bilgisi kitaplarında kişi allo-morfları /m/, /n/, /k/ gibi ünsüzlerle gösterilir. Oysaki Türk dilinde bağımlı ve bağımsız morfemlerin tümünde en az bir ünlü bulunur. Türkçede içinde ünlü bulunmayan ne bir morfe, ne bir allomorf, ne de bir hece vardır. Ünsüzlerin morfe olarak gösterilmesi Türk dilinin sözel yapısı içinde çok büyük önemi olan **ünlü düşmesi** ve **ünlü birleşmesinin** önemsenmemesi yüzündendir. Türkçede **ünlüyle** sonlanan bir morfe **aynı ünlüyle** başlayan başka bir morfeme bağlanacak olursa genelde bu iki özdeş ünlü kaynaşarak tek ünlüye dönüşür. Eğer bu iki ünlü farklıysa (bazı durumlarda özdeşseler bile) Türkçenin ses yapısını dengelemek için aralarına bir bağdaştırma fonemi (glide) konur. Türkçe ses yapısının ürettiği bu işlem Türkçenin anlamsal (morphemic) yapısını etkilemez.

Türkçede tüm bağımsız morfe,ler ve bağımlı allomorflar hecelerden oluşmuşlardır. Bunlar Türk dilinin sözel yapısı gereği temelde düzenlenmiş Türk dilinin hece ve ses uyumlarını içeren morfe ve allomorflardır. Türkçede /m/, /n/, /k/ gibi **ünlüsüz** heceler, morfe,ler ve allomorflar yoktur. Morfe,lerin bazıları tek heceden, bazıları birden çok heceden oluşabilir. Fiil gruplarını oluşturan fiil kök, gövde ve çatıları, kipler ve kişi allomorfları da bir ya da birden çok heceden oluşabilirler.

Türkçe kip ve kişi allomorfları fiil gruplarını oluştururken, Türkçenin sözel yapısı bu morfe,leri ünlü uyumu, ünsüz uyumu, hece yapısı gibi kurallarla yeniden biçimlendirerek Türkçe söz yapısının uyumunu sağlar. Türkçede ünlülerle sonlanan ve ünlülerle başlayan morfe ve allomorfların birleşmesi için sözel yapı kendine özgü bağdaştırma ünsüzleri denen /y/, /s/, /n/, /ş/ ünsüzlerini üretir, ya da eğer bu iki ünlü aynı ünlüyse bu iki ünlü ayrı ayrı seslendirilmeyip tek bir ünlü olarak söylenir, işitilir ve yazılır. Bu özdeş iki ünlüyü işiten bir kişi için bu

ünlü, hem ünlü ile biten morfemin, hem de ünlü ile başlayan morfemin ortak ünlüsüdür.

Olumlu:

Di'li Geçmiş Zaman fiil gruplarında geçmiş zaman allomorfları olan [di, dı, dü, du, ti, tı, tû, tu] allomorfları ünlülerle sonlandığı ve tüm kişi allomorfları da zaman allomorflarının aynı ünlüleriyle başladığı için, bu **özdeş ünlüler birleşir ve tek ünlü olarak söylenip yazılır**. Bu fiil grubunda vurgu son hecelerde ve **kalın** harflerle gösterilmiştir:

Gel-di-im (*gel***d**im*), Al-dı-ım (*al***d**im*), Gör-dü-üm (*gör***d**üm*), Ol-du-um (*ol***d**um*), Seç-ti-im (*seç***t**im*), Kaç-tı-ım (*kaç***t**ım*), Üşüt-tü-üm (*üşüt***t**üm*), Unut-tu-um (*u*nut***t**um*), Kork-tu-um (*kork***t**um*)

Gel-di-in (*gel***d**in*), Al-dı-ın (*al***d**ın*), İç-ti-in (*iç***t**in*), Aç-tı-ın (*aç***t**ın*), Düş-tü-ün (*düş***t**ün*), Oku-du-un (*o*ku***d**un*), Şaşır-dı-ın (*şa*şır***d**ın*)

Gel-di (*gel***d**i*), Al-dı (*al***d**i*), Gül-dü (*gül***d**ü*), Ol-du (*ol***d**u*), Sat-tı (*sat***t**i*), Başla-dı (*baş***l**a***d**i*), Uyut-tu (*u*yut***t**u*), Atlat-tı (*at***l**at***t**i*)

Gel-di-ik (*gel***d**ik*), Anla-dı-ık (*an***l**a***d**ık*), Üşü-dü-ük (*üşü***d**ük*), Oku-du-uk (*o*ku***d**uk*), Bekle-ti-ik (*bek***l**eş***t**ik*), Anlaş-tı-ık (*an***l**aş***t**ık*)

Gel-di-i.niz (*gel***d**i*niz*), Al-dı-ı.nız (*al***d**i*nız*), Gül-dü-ü.nüz (*gül***d**ü-nüz*), Tut-tu-u.nuz (*tut***t**u*nuz*), Seçil-di-i.niz (*se*çil***d**i*niz*)

Gel-di-ler (*gel***d**i***l**er*), Başla-dı-lar (*baş***l**a***d**i***l**ar*), Çalış-tı-lar (*ça***l**ış***t**i***l**ar*), Koş-tu-lar (*koş***t**u***l**ar*), Yat-tı-lar (*yat***t**i***l**ar*), Uyu-du-lar (*u*yu***d**u***l**ar*), Büyü-dü-ler (*bü*yü***d**ü***l**er*), Unut-tu-lar (*u*nut***t**u***l**ar*)

Olumsuz:

Olumsuzluk allomorfları [me, ma], fiil kök, gövde ya da çatılarından sonra ilk sırada kullanılır. Olumsuzluk vurgusu [me, ma] allomorflarından önce gelen fiilin **son hecesi** üzerindedir. Fiil tek heceliyse, vurgu, doğal olarak bu hece üzerinde olur:

Gör-me-di-im (*gör***m**e***d**im*), Anla-ma-dı-ım (*an***l**a***m**a***d**ım*), Yap-ma-dı-ım (*yap***m**a***d**ım*), Söyle-me-di-in (*söy***l**e***m**e***d**in*), Al-ma-dı (*al***m**a***d**i*), Git-me-di-ik (*git***m**e***d**ik*), Buluş-ma-dı-ık (*bu***l**uş***m**a***d**ık*), Çalış-ma-dı-ı.nız (*ça***l**ış***m**a***d**i*nız*), Bekle-me-di-ler (*bek***l**e***m**e***d**i***l**er*)

Cevapları "evet, hayır" olan olumlu soru grupları:

♪ [mi, mı, mü, mu] soru allomorfları kendilerinden önce kullanılan soz-cüklerin son heceleriyle sözel uyum sağlarlar ve bir sözcük gibi ayrı yazılırlar. Vurgu, ♪ [mi, mı, mü, mu] **soru eklerinden önceki son heceler** üzerindedir:

Bitir-di-im mi? (*bi*tir*dim / mı*), Unut-tu-um mu? (*u*nut*tum / mu*), Geç-ti-in mi? (*geç*tin / mı*), Anla-dı-ın mı? (*an*la*dın / mı*), Gel-di mi? (*gel*di / mı*), Al-dı mı? (*al*dı / mı*), Gül-dü mü? (*gül*dü / mü*), Al-dı-ık mı? (*al*dık / mı*), Düş-tü-ük mü? (*düş*tük / mü*), Konuş-tu-uk mu? (*ko*nuş*tuk / mu*), Anla-dı-ı.nız mı? (*an*la*dı*nız / mı*), Anla-dı-lar mı? (*an*la*dı*lar / mı*), Anlaş-tı-lar mı? (*an*laş*tı*lar / mı*), Gülüş-tü-ler mi? (*gü*lüş*tü*ler / mı*), Konuş-tu-lar mı? (*ko*nuş*tu*lar / mı*), Bekleş-ti-ler mi? (*bek*leş*ti*ler / mı*)

Cevapları "evet, hayır" olan olumsuz soru grupları:

Di'li geçmiş zaman fiil gruplarını olumsuz sorulara dönüştürmek için, olumsuz gruplara [mi, mı, mü. mu] soru allomorflarını ayrı bir sözcük olarak yazmak yeterlidir. **Vurgu** [me, ma] allomorflarından **önce gelen heceler** üzerindedir:

Anlat-ma-dı-ım mı? (*an*lat*ma*dım / mı*)

Anla-ma-dı-ın mı? (*an*la*ma*dın / mı*)

Gül-me-di mi? (*gül*me*di / mı*)

Gel-me-di mi? (*gel*me*di / mı*)

Anlaş-ma-dı-ık mı? (*an*laş*ma*dık / mı*)

İste-me-di-ler mi? (*is*te*me*di*ler / mı*)

Al-ma-dı-lar mı? (*al*ma*dı*lar / mı*)

Sor-ma-dı-ı.nız mı? (*sor*ma*dı*nız / mı*)

Kalın harflerle yazılmış birbirini izleyen "i-i", "ı-ı", "ü-ü", "u-u", "e-e", "a-a" gibi özdeş ünlüler, sözel yapı tarafından birleştirilerek /i/, /ı/, /ü/, /u/, /e/, /a/ biçimlerinde tek ünlüye indirgenirler ve tek ünlü olarak söylenip yazılırlar.

GELECEK ZAMAN

Olumlu:

Gelecek zaman bildiren allomorflar [e.cek, a.cak] allomorflarıdır. Bu allomorflardan sonra kullanılan kişi allomorfları "ben" [im, ım], "sen" [sin, sın], "O" [Ø], "biz" [iz, ız], "siz" [si.niz, sı.nız], "onlar" [ler, lar] allomorflarıdır. Bu fiil gruplarında vurgu, "ce", "ca" ya da "cek", "cak" heceleri üzerindedir. Birinci tekil ve çoğul kişi allomorfları [im, ım] ve [ik, ık] birer ünlüyle başladıklarından, [e.cek, a.cak] allomorflarının sonlarındaki /k/ sert ünsüzleri, sözel yapı tarafından bu ünsüzlerin yumuşak eşdeğeri olan /ğ/ ünsüzlerine dönüştürülür:

Ünsüzlerle sonlanan fiiller:

Gėl-e.cek-im (*ge*le*ce*ğim*), Al-a.cak-ım (*a*la*ca*ğım*), Gėl-e.cek-iz (*ge*le*ce*ğiz*), Al-a.cak-ız (*a*la*ca*ğız*), Çalış-a.cak-ım (*ça*lı*şa*ca*ğım*), Gör-e.cek-iz (*gö*re*ce*ğiz*), Düşün-e.cek-im (*dü*şü*ne*ce*ğim*)
 Gėl-e.cek-sin (*ge*le*cek*sin*), Sor-a.cak-sin (*so*ra*cak*sın*), Gėl-e.cek (*ge*le*cek*), Sor-a.cak (*so*ra*cak*), Yaz-a.cak (*ya*za*cak*)
 Gül-e.cek-si.niz (*gü*le*cek*si*niz*), Bak-a.cak-sı.nız (*ba*ka*cak*sı*nız*), Gėl-e.cek-ler (*ge*le*cek*ler*), Sor-a.cak-lar (*so*ra*cak*lar*)

Yukarıdaki örneklerde altları tek çizgilerle işaretlenmiş olan ünsüzler Türkçenin sözel yapısı tarafından hecelerden kopararak izleyen [e.cek, a.cak] allomorflarının ilk ünlüleri olan /e/ ya da /a/ ünlüleriyle birleştirilir ve "le", "la" hecelerini oluştururlar. [e.cek, a.cak] allomorflarının son ünsüzleri olan /k/ ünsüzleri ise, Türkçenin sözel yapısı tarafından kendi hecelerinden koparılıp [im, ım] ya da [ik, ık] hecelerinin ilk ünlüleriyle birleştirilirken /ğ/ yumuşak ünsüzlerine dönüştürülürler.

Ünlülerle sonlanan fiiller:

Öte yandan, fiiller ünlülerle sonlanıyorsa bu ünlülerle izleyen [e.cek, a.cak] allomorflarının ilk ünlüleri arasına sözel yapı tarafından /y/ kaynaştırma ünsüzleri yerleştirilir:

Başla-/y/a.cak-ım (*baş*la*ya*ca*ğım*), Avla-/y/a.cak-ız (*av*la*ya*ca*ğız*), Yürü-/y/e.cek-im (*yü*rü*ye*ce*ğim*), Uyu-/y/a.cak-ız (*u*yu*ya*-*

ca*ğız, Uygula-/y/a.cak-ız (*uy*gu*la*ya*ca*ğız*), Ara-/y/a.cak-ım (*a*ra*ya*ca*ğım*), Boya-/y/a.cak-ız (*bo*ya*ya*ca*ğız*)

Geriye kalan kişi allomorfları "**sen**" *ʃ*[sin, sɪn], "O" [Ø], "**siz**" *ʃ*[si.niz, sı.niz]. "**onlar**" *ʃ*[ler, lar] allomorflarıdır:

Bekle-/y/e.cek-sin (*bek*le*ye*cek*sin*), Anla-/y/a.cak-sın (*an*la*ya*cak*sin*), Topla-/y/a.cak (*top*la*ya*cak*), Dene-/y/e.cek (*de*ne*ye*cek*), Kutla-/y/a.cak-sı.nız (*kut*la*ya*cak*sı*nız*), Savsakla-/y/a.cak-lar (*sav*sak*la*ya*cak*lar*), Boya-/y/a.cak-lar (*bo*ya*ya*cak*lar*)

Olumsuz:

Olumsuzluk yüklü *ʃ*[me, ma] allomorfları fiil kök, gövde ve çatılarından sonra kullanılır ve bunlara *ʃ*[e.cek, a.cak] allomorfları eklenir. Ancak, olumsuzluk allomorfları *ʃ*[me, ma], birer ünlü ile sonlandıklarından ve *ʃ*[e.cek, a.cak] allomorfları da birer ünlü ile başladığından, bu iki ünlünün bağdaşması için aralarına Türkçe ses yapısının bir ürünü olan /y/ bağdaştırma ünsüzü yerleştirilir. Bu olumsuz fiil gruplarında da, öteki olumsuz fiil gruplarında olduğu gibi, vurgu *ʃ*[me, ma] allomorflarından önce gelen heceler üzerindedir:

Git-me-/y/e.cek-im (*git*mi*ye*ce*ğım*), Konuş-ma-/y/a.cak-ım (*ko*nuş*mi*ya*ca*ğım*), Barış-ma-/y/a.cak-ım (*ba*rış*mi*ya*ca*ğım*)

Git-me-/y/e.cek-sin (*git*mi*ye*cek*sin*), Konuş-ma-/y/a.cak-sın (*ko*nuş*mi*ya*cak*sin*), Barış-ma-/y/a.cak-sın (*ba*rış*mi*ya*cak*sin*)

Anla-ma-/y/a.cak (*an*la*mi*ya*cak*), Gel-me-/y/e.cek (*gel*mi*ye*cek*), Bit-me-/y/e.cek (*bit*mi*ye*cek*), Satıl-ma-/y/a.cak (*sa*tıl*mi*ya*cak*)

Git-me-/y/e.cek-iz (*git*mi*ye*ce*ğız*), Anlaş-ma-/y/a.cak-ız (*an*laş*mi*ya*ca*ğız*), Onayla-ma-/y/a.cak-ız (*o*nay*la*mi*ya*ca*ğız*)

Tartış-ma-/y/a.cak-sı.nız (*tar*tış*mi*ya*cak*sı*nız*), Unut-ma-/y/a.cak-sı.nız (*u*nut*mi*ya*cak*sı*nız*), Sat-ma-/y/a.cak-sı.nız.

Dinle-me-/y/e.cek-ler (*din*le*mi*ye*cek*ler*), Gel-me-/y/e.cek-ler (*gel*mi*ye*cek*ler*), Düzelt-me-/y/e.cek-ler (*dü*zelt*mi*ye*cek*ler*)

Verilen birinci tekil ve çoğul olumsuz anlamlı fiil grupları ret (refusal) kavramlıdır. İkinci tekil ve çoğul şahıslar olumsuz emir kavramlı (ne-

gative order), üçüncü tekil ve çoğul kişiler için kurulan fiil grupları ise olumsuz beklenti (negative expectation) ifade ederler.

Cevapları "evet, hayır" olan olumlu sorular:

Bu fiil gruplarında **"ben"** (mi-/y/im?, mı-/y/ım?), **"sen"** (mi-sin?, mı-sın?), **"o"** (mi?, mı?), **"biz"** (mi-/y/iz?, mı-/y/ız?), **"siz"** (mi-si.niz?, mı-sı.nız?), **"onlar"** (mi?, mı?) sözcükleri ayrı yazılır:

Ge_l-e.cek mi-/y/im? (ge*le***cek** / mi*yim), Bekle-/y/e.cek mi-/y/im? (bek*le*ye***cek** / mi*yim), Sor-a.cak mı-/y/ım? (so*ra***cak** / mı*yım), Anla-/y/a.cak mı-/y/ım? (an*la*ya***cak** / mı*yım), Buluş-a.cak mı-/y/ım?

Sat-a.cak mı-sın? (sa*ta***cak** / mı*sın), Otur-a.cak mı-sın? (o*tu*ra***cak** / mı*sın), Bekle-/y/e.cek mi-sin? (bek*le*ye***cek** / mi*sin), Anla-/y/a.cak mı-sın? (an*la*ya***cak** / mı*sın)

Ge_l-e.cek mi? (ge*le***cek** / mi), Başla-/y/a.cak mı? (baş*la*ya***cak** / mı), Üzü_l-e.cek mi? (ü*zü*le***cek** / mi), Dinle-/y/e.cek mi? (din*le*ye***cek** / mi), Uyu-/y/a.cak mı? (u*yu*ya***cak** / mı)

Gi_t-e.cek mi-/y/iz? (gi*de***cek** / mi*yiz), Başla-/y/a.cak mı-/y/ız? (baş*la*ya***cak** / mı*yız), Besle-/y/e.cek mi-/y/iz? (bes*le*ye***cek** / mi*yiz), Tüket-e.cek mi-/y/iz? (tü*ke*te*cek / mi*yiz)

Ge_l-e.cek mi-si.niz? (ge*le***cek** / mi*si*niz), Yıka-/y/a.cak mı-sı.nız? (yı*ka*ya***cak** / mı*si*nız), Anlaş-a.cak mı-sı.nız? (an*la*şa***cak** / mı*si*nız), Bekle-/y/e.cek mi-si.niz? (bek*le*ye***cek** / mi*si*niz)

Ge_l-e.cek-ler mi? (ge*le*cek***ler** / mi), Otur-a.cak-lar mı? (o*tu*ra***cak*lar** / mı), Çalış-a.cak-lar mı? (ça*lı*şa***cak*lar** / mı), Anla-/y/a.cak-lar mı? (an*la*ya***cak*lar** / mı)

Cevapları "evet, hayır" olan olumsuz sorular:

Yukarıdaki olumlu soru gruplarını olumsuza dönüştürmek için fiil kök, gövde ve çatılarına ünlü uyumuna göre [me] ya da [ma] olumsuzluk allomorfları eklenir. Bu allomorflar birer ünlüyle sonlandığından ve [e.cek, a.cak] allomorfları da birer ünlüyle başladıklarından, bu ünlüleri bağdaştırmak için aralarına /y/ bağdaştırıcıları (glides) konur. Fiil grubunun geriye kalan bölümü olumlu sorulardaki gibidir:

Git-me-/y/e.cek mi-/y/im? (*git*mi*ye*cek / mi*yim*), Başla-ma-/y/a.-cak mı-/y/ım? (*baş*la*mi*ya*cak / mi*yım*), Gör-me-/y/e.cek mi-/y/im ?

Konuş-ma-/y/a.cak mı-sın? (*ko*nuş*mi*ya*cak / mi*sın*), Gel-me-/y/e.cek mi-sin? (*gel*mi*ye*cek / mi*sin*), Konuş-ma-/y/a.cak mı-sın?

Kız-ma-/y/a.cak mı? (*kız*mi*ya*cak / mı*), Bekle-me-/y/e.cek mi? (*bek*le*mi*ye*cek / mı*), Konuş-ma-/y/a.cak mı? (*ko*nuş*mi*ya*cak / mı*)

Taşın-ma-/y/a.cak mı-/y/ız? (*ta*şın*mi*ya*cak / mı*yız*), Düşün-me-/y/e.cek mi-/y/iz? (*dü*şün*mi*ye*cek / mi*yiz*)

Bekle-me-/y/e.cek mi-si.niz? (*bek*le*mi*ye*cek / mi*si*niz*), Anlaş-ma-/y/a.cak mı-sı.nız? (*an*laş*mi*ya*cak / mı*sı*nız*),

Onar-ma-/y/a.cak-lar mı? (*o*nar*mi*ya*cak*lar / mı*), Kazan-ma-/y/a.cak-lar mı? (*ka*zan*mi*ya*cak*lar / mı*)

ŞİMDİKİ ZAMAN

Şimdiki zaman fiil gruplarında fiil kök ve çatılarına eklenen süreklilik kavramlı [i.yor, ı.yor, ü.yor, u.yor] allomorfları kullanılır. Bu allomorf-lara eklenen kişi allomorfları, "**ben**" (um), "**sen**" (sun), "**o**" (Ø), "**biz**" (uz), "**siz**" (su.nuz), "**onlar**" (lar) allomorflarıdır. Geriye kalan kişi allo-morflarının kullanılmaması şimdiki zaman allomorflarında bulunan ve hiç değişmeyen "yor" hecesi yüzündendir. Şimdiki Zaman allomorfla-rının nasıl kullanılacağı bu allomorflardan önce kullanılan fiil kök ya da çatılarının bir ünsüz ya da bir ünlü ile sonlanmasına bağlıdır.

Fiil kök, gövde ya da çatıları **ünsüzlerle** sonlanıyorsa yukarıda ve-rilen allomorflar ünlü uyumuna göre seçilirler. Eğer bunlar **ünlülerle** sonlanıyorsa **bu** ünlüler **düşer** ve Şimdiki Zaman allomorfları düşen bu **ünlülerden önce gelen** ünlülere göre şekillendirilir:

Ünsüzlerle sonlanan fiiller:

Gėl-i.yor-um (*ge*li*yo*rum*), Gėl-i.yor-sun (*ge*li*yor*sun*), gėl-i.yor (*ge*li*yor*), Gėl-i.yor-uz (*ge*li*yo*ruz*), Gėl-i.yor-su.nuz (*ge*li*yo*r-su*nuz*), Gėl-i.yor-lar (*ge*li*yor*lar*), Anlaş-ı.yor-um (*an*la*şı*yo*rum*), Anlaş-ı.yor-sun (*an*la*şı*yor*sun*), Anlaş-ı.yor (*an*la*şı*yor*), Anlaş-ı.yor-uz (*an*la*şı*yo*ruz*), Anlaş-ı.yor-su.nuz (*an*la*şı*yo*r-su*nuz*), Anlaş-ı.yor-lar (*an*la*şı*yor*lar*), Gül-ü.yor-um (*gü*lü*yo*rum*), Gül-

ü.yor-sun (*gü***l**ü*yor*sun*), Gül-ü.yor (*gü***l**ü*yor*), Gül-ü.yor-uz (*gü***l**ü*yo*ruz*), Gül-ü.yor-su.nuz (*gü***l**ü*yor*su*nuz*), Gül-ü.yor-lar (*gü***l**ü*yor*lar*)

Verilen örneklerde görüldüğü gibi, bir ünsüzle sonlanan bir hece ünlüyle başlayan bir allomorfla birleşecek olursa, yukarıda altları tek çizgilerle işaretlenmiş ünsüzler hecelerinden kopar ve bir ünlüyle başlayan allomorfun ilk ünlüsüyle birleşir. Bu fiil gruplarında vurgular, fiil kök ya da çatılarının son hecelerinden kopup ♪ [i.yor, ı.yor, ü.yor, u.yor] allomorflarının ilk ünlüleriyle birleşerek oluşturduğu heceler üzerindedir.

Örneğin:

(*ge***l**i*yo*ruz*), (*a***l**i*yo*ruz*), (*ü***ş**ü*yo*ruz*), (*o***t**u***r**u*yo*ruz*), (*o***k**u*yo*ruz*), (*ya***z**i*yo*ruz*), (*o***l**u*yo*ruz*), (*dü***ş**ü***n**ü*yo*ruz*), (*baş***l**i*yo*ruz*), (*ka***ç**i*yo*ruz*), (*en***g**el***l**i*yor*lar*), (*bü***y**ü*yo*ruz*)

Ünlülerle sonlanan fiiller:

Ünlülerle sonlanan fiil kök, gövde ve çatılarındaki **son ünlüler düşer** ve Şimdiki Zaman allomorfları düşen bu ünlülerden önce gelen ünlüleri izler. Aynı zamanda, düşen bu ünlülerden önce gelen ünsüzler ♪[i.yor, ı.yor, ü.yor, u.yor] allomorflarının ilk ünlüleriyle birleşerek yeni heceler oluştururlar. Düşen ünlülerin altları **çift** çizgilerle, Şimdiki zaman allomorflarının ilk ünlüleriyle birleşen ünsüzlerin altları **tek** çizgilerle işaretlenmiştir:

Bekle-i.yor-um (*bek***l**i*yo*rum*), Anla-ı.yor-um (*an***l**i*yo*rum*), Üşü-ü.yor-um (*ü***ş**ü*yo*rum*), Oku-u.yor-um (*o***k**u*yo*rum*)

Ye-i.yor-sun (*yi*yo*sun*), Ara-ı.yor-sun (*a***r**i*yo*sun*), Üşü-ü.yor-sun (*ü***ş**ü*yo*sun*), Anla-ı.yor-sun (*an***l**i*yo*sun*), Oku-u.yor-sun.

Emekle-i.yor (*e***m**ek***l**i*yor*), Başla-ı.yor (*baş***l**i*yor*), Yürü-ü.yor (*yü***r**ü*yor*), Sulu-u.yor (*su***l**u*yor*), Kurula-u.yor (*ku***r**u***l**u*yor*)

Dengele-i.yor-uz (*den***g**e***l**i*yo*ruz*), Ara-ı.yor-uz (*a***r**i*yo*ruz*), Yürü-ü.yor-uz (*yü***r**ü*yo*ruz*), Uyu-u.yor-uz (*ü***y**u*yo*ruz*), Oku-u.yor-uz.

Ara-ı.yor-su.nuz (*a***r**i*yo*su*nuz*), elle-i.yor-su.nuz (*el***l**i*yo*su*nuz*), Büyü-ü.yor-su.nuz (*bü***y**ü*yo*su*nuz*), Koru-u.yor-su.nuz.

Bekle-i.yor-lar (*bek***li***yor*lar*), Anlaı-ı.yor-lar (*an***ı***yor*lar*), Yürü-ü.yor-lar (*yü***rü***yor*lar*), Kurula-u.yor-lar (*ku*ru***lu***yor*lar*)

Olumsuz:

Ünsüzlerle sonlanan fiillere olumsuzluk anlamı içeren [me, ma] allomorflarını eklersek bu fiiller **olumsuza** dönüşür. Ancak, bu olumsuzluk allomorfları birer ünlüyle sonlandıklarından, bu fiiller ünlülerle sonlanan fiillere dönüşür ve [me, ma] allomorflarının son ünlüleri düşer. **Ünlülerle** sonlanan fiil kök, gövde ve çatılarına birer olumsuzluk allomorfı eklenirse, bu kez fiillerin sonlarındaki ünlüler değil, olumsuzluk allomorflarının **sonlarındaki ünlüler** düşer:

Gel-me-i.yor-um (*gel*mi*yo*rum*), Al-ma-ı.yor-um (*al*mi*yo*rum*), Anla-ma-ı.yor-um (*an***ı***mi*yo*rum*), Uyu-ma-u.yor-um (*u***yu***mu*yo*rum*), Elle-me-i.yor-um (*el***le***mi*yo*rum*).

Düşün-me-ü.yor-sun (*dü***şün***mü*yor*sun*), Ara-ma-ı.yor-sun (*a***ra***mi*yor*sun*), Sakla-ma-ı.yor-sun (*sak***ı***mi*yor*sun*)

Bekle-me-i.yor (*bek***le***mi*yor*), Yürü-me-ü.yor (*yü***rü***mü*yor*), Koş-ma-u.yor (*koş***mu***yor*), İlgilen-me-i.yor (*il*gi***len***mi*yor*)

Anla-ma-ı.yor-uz (*an***ı***mi*yo*ruz*), Gör-me-ü.yor-uz (*gör***mü***yo*ruz*), Sakla-ma-ı.yor-uz (*sak***ı***mi*yo*ruz*)

Başla-ma-ı.yor-su.nuz (*baş***ı***mi*yor*su*nuz*), Kork-ma-u.yor-su.nuz (*kork***mu***yor*su*nuz*)

Gel-me-i.yor-lar (*gel*mi*yor*lar*), Sakla-ma-ı.yor-lar (*sak***ı***mi*yor*lar*)
Bekle-me-i.yor-lar (*bek***le***mi*yor*lar*), İste-me-i.yor-lar (*is***te***mi*yor*lar*),
Düşün-me-ü.yor-lar (*dü***şün***mü*yor*lar*)

Yukarıda altları çift çizgilerle işaretlenmiş olan ünlüler düşer. Altları tek çizgilerle işaretlenmiş ünsüzlerse kopup, [i, ı, ü, u] ünlülerinden biri ile birleşir.

Türkçede içlerinde "kim?", "nasıl?", "ne zaman?", "niçin?", "saat kaçta?" gibi soru sözcükleri bulunan soru tümceleri başka dillerden farklıdır. Bu nedenle soru sözcükleri içeren tümceler ayrıca incelenecektir.

Cevapları "evet, hayır" olan olumlu sorular:

Gi \dot{t} -i.yor mu-/y/um? (gi***di***yor / mu*yum), Bekle-i.yor mu-/y/um? (bek***li***yor / mu*yum), Gül-ü.yor mu-/y/um? (gü***lü***yor / mu*yum), Engelle-i.yor mu-/y/um? (en*gel***li***yor / mu*yum)

Sat-ı.yor mu-sun? (sa***tu***yor / mu*sun), Anla-ı.yor mu-sun? (an***li***yor / mu*sun), Bekle-i.yor mu-sun? (bek***li***yor / mu*sun), Uyu-u.yor mu-sun? (u***yu***yor / mu*sun), Bırak-ı.yor mu-sun? (br*ra***ki***yor / mu*sun)

Bi \dot{l} -i.yor mu? (bi***li***yor / mu), Sey-i.yor mu? (se***vi***yor / mu), Koval-a-ı.yor mu? (ko*va***li***yor / mu), Uç-u.yor mu? (u***çu***yor / mu)

Taşı \dot{n} -ı.yor mu-/y/uz? (ta***şı*****ni***yor / mu*yuz), Buluş-u.yor mu-/y/uz? (bu***lu*****şu***yor / mu*yuz), Yürü-ü.yor mu-/y/uz? (yü***rü***yor / mu*yuz), Atla-ı.yor mu-/y/uz? (at***li***yor / mu*yuz), Esne-i.yor mu-/y/uz? (es***ni***yor / mu*yuz), Kıska \dot{n} -ı.yor mu*yuz? (kis*ka***ni***yor / mu*yuz)

Evle \dot{n} -i.yor mu-su.nuz? (ev*le***ni***yor / mu*su*nuz), Hazırla \dot{n} -ı.yor mu-su.nuz? (ha*zır*la***ni***yor / mu*su*nuz), demokratikleş-i.yor mu-su.nuz? (de*mok*ra*tik*le***şi***yor / mu*su*nuz), Bi \dot{l} -i.yor mu-su.nuz? (bi***li***yor / mu*su*nuz), Ağla-ı.yor mu-su.nuz? (ağ***li***yor / mu*su*nuz)

Unu \dot{t} -u.yor-lar mı? (u*nu***tu***yor*lar / mı), Kıvrana-ı.yor-lar mı? (kiv*ra***ni***yor*lar / mı), Yaşa-ı.yor-lar mı? (ya***şı***yor*lar / mı), İncele-i.yor-lar mı? (in*ce***li***yor*lar / mı), Taşı-ı.yor-lar mı? (ta***şı***yor*lar / mı)

Cevapları "evet, hayır" olan olumsuz sorular:

Olumsuz sorular tüm fiil kök, gövde ve çatılarına eklenen [me, ma] allomorflarıyla yapılır: Bu allomorflar ünlülerle sonlandığı için [i.yor, ı.yor, ü.yor, u.yor] allomorflarının ilk ünlüleriyle birleşince düşerler. Ayrı yazılan "mu-/y/um?", "mu-sun?", "mu?", "mu-/y/uz", "mu-su.nuz?", "mi, mı?" soru sözcükleri olumlu sorulardaki gibidir:

Anla-ma-ı.yor mu-/y/um? (an***la***mı*yor / mu*yum), Düşün-me-ü.yor mu-/y/um? (dü***şün***mü*yor / mu*yum), Çalış-ma-ı.yor mu-/y/um? (ça***lış***mı*yor / mu*yum), Bekle-me-i.yor mu-/y/um? (bek***le***mı*yor / mu*yum), Yıka-ma-ı.yor mu-/y/um? (yı***ka***mı*yor / mu*yum)

Gel-me-i.yor mu-sun? (gel***mi***yor / mu*sun). Sev-me-i.yor mu-sun? (sev***mi***yor mu*sun), Üşü-me-ü.yor mu-sun? (üşü***şü***mü*yor / mu*sun)

Kork-ma-u.yor mu-sun? (**kork****mu**yor / *mu**sun), Bekle-me-i.yor mu-sun? (**bek*****le****mi**yor / *mu**sun), Söylen-me-i.yor mu-sun? (**söy*****len****mi**yor / *mu**sun)

Utan-ma-ı.yor mu? (*u****tan****mi**yor / *mu*), Sev-me-i.yor mu? (**sev****mi**-yor / *mu*), Kuru-ma-u.yor mu? (*ku****ru****mu**yor / *mu*), Şiş-me-i.yor mu? (**şiş****mi**yor / *mu*), Dur-ma-u.yor mu? (**dur****mu**yor / *mu*).

Git-me-i.yor mu-/y/uz? (**git****mi**yor / *mu**yuz), Barış-ma-ı.yor mu-/y/uz? (**ba*****rış****mi**yor / *mu**yuz), Unut-ma-u.yor mu-/y/uz? (*u****nut****mu**yor / *mu**yuz), Beklen-me-i.yor mu-/y/uz? (**bek*****len****mi**yor / *mu**yuz), Çalış-ma-ı.yor mu-/y/uz? (**ça*****lış****mi**yor / *mu**yuz)

Git-me-i.yor mu-su.nuz? (**git****mi**yor / *mu**su*nuz), Başla-ma-ı.yor / mu-su.nuz? (**baş*****la****mi**yor / *mu**su*nuz), Anla-ma-ı.yor mu-su.nuz? (**an*****la****mi**yor / *mu**su**nu**nuz), Bekle-me-i.yor mu-su.nuz? (**bek*****le****mi**yor / *mu**su*nuz), Üşü-me-ü.yor mu-su.nuz? (*ü****şü****mü**yor / *mu**su*nuz), İç-me-i.yor mu-su.nuz? (**iç****mi**yor / *mu**su*nuz)

Anla-ma-ı.yor-lar mı? (**an*****la****mi**yor**lar* / *mı*), İşit-me-i.yor-lar mı? (*i****şit****mi**yor**lar* / *mı*), Çekin-me-i.yor-lar mı? (**çe*****kin****mi**yor**lar* / *mı*), Beğen-me-i.yor-lar mı? (**be*****ğen****mi**yor**lar* / *mı*), Ye-me-i.yor-lar mı? (**ye****mi**yor**lar* / *mı*), Zayıfla-ma-ı.yor-lar mı? (**za*****yıf*****la****mi**yor**lar* / *mı*)

Şimdiki Zaman fiil grupları çoğu kez Geniş Zaman ve Gelecek Zaman fiil grupları yerine de kullanılır. Örneğin:

Her gün banyo yapıyor musun?

Her gün ders çalışıyor musun?

Yarın Ankara'ya gidiyor musun?

Gelecek hafta taşınıyoruz.

Bu akşam ne yapıyorsunuz?

Geniş Zaman fiil gruplarında söz edilen (sayfa 39) bazı fiiller genelde Şimdiki Zaman fiil gruplarında kullanılır:

Türkçe biliyorum. Seni anlıyorum. Seni seviyorum. Seni görüyorum.
Her gün seni düşünüyorum. Sana güveniyorum...

MİŞ'Lİ (DUYULAN) GEÇMİŞ ZAMAN

Miş'li Geçmiş Zaman kavramı **♫** [miş, mış, müş, muş] allomorflarıyla söze yansıtılır ve **söylenti** ya da **şaşkınlık** ifade eder. Bu fiil grubunda kullanılan kişi allomorfı; **"ben"** **♫** [im, ım, üm, um], **"sen"** **♫** [sin, sın, sün, sun], **"o"** [Ø], **"biz"** **♫** [iz, ız, üz, uz], **"siz"** **♫** [si.niz, sı.nız, sü.nüz. su.nuz], **"onlar"** **♫** [ler, lar] allomorfıdır.

Olumlu:

Sınay-ı kazan-mış-ım. Okul-dan kaç-mış-ım. Irmak-ta yüz-müş-üm. Ke-di-/yi tekmele-miş-im, Yalan söyle-miş-im. Kaza yap-mış-ım. Aıt-ı ürküt-müş-üm (a*tı / ür*küt*müşüm).

Yeni bir araba al-mış-sın. Eski araba-an-ı sat-mış-sın. Öğretmen-le konuş-muş-sun. Sokak-ta bayıl-mış-sın. Bardak-ı (bar*da*ğı) sen kır-mış-sın. Yalan söyle-miş-sin. Ben-i ara-mış-sın (be*ni / a*ra*mış*sın)

Bodrum-a git-miş. Yalan söyle-miş. Okul-dan ayrıl-mış. Otobüs-ü kaçır-mış. İnkâr et-miş. Asker-e git-miş. İki çuval erik çal-mış. Sinir-i bozul-muş. Telefon-u-/n/u kaybet-miş (te*le*fo*nu*nu / kay*bet*mış)

Bitir-miş-iz. Kaç-mış-ız. Uyu-muş-uz. İstanbul-a git-miş-iz. Aldan-mış-ız. Yenil-miş-iz. Fırsatı kaçır-mış-ız. Tren-i kaçır-mış-ız. Rüya görmüş-üz. Maçı kazan-mış-ız (ma*çı / ka*zan*mış*ız)

Bekle-miş-si.niz. Sıkıl-mış-sı.niz. Öfkelen-miş-si.niz. Kız-mış-sı.niz. Yorul-muş-su.nuz. Bağır-mış-sı.niz. Eğlen-miş-si.niz. Beğen-miş-si.niz. İğren-miş-si.niz. Aldan-mış-sı.niz (al*dan*mış*sı*niz)

Kabul et-miş-ler. Beğen-miş-ler. Alıp git-miş-ler. Küs-müş-ler. Diren-miş-ler. Kurtul-muş-lar. Acı çek-miş-ler. Unut-muş-lar. Ye-miş-ler, iç-miş-ler. Araba-/y/a bin-miş-ler (a*ra*ba*ya / bin*mış*ler)

Anlaşıldığı gibi, yukarıda verilen tümceler bir söylentiye bağlıdır. Söylentinin kaynağı ve zamanı belli değildir. Bu tümcelerde kullanılan fiil gruplarındaki vurgular, fiil grubundaki kişi allomorfunu içeren heceden önceki heceler üzerindedir. Üçüncü tekil ve çoğul kişilerde kişi allomorfu olmadığı için vurgulu hece son hecedir:

(gör*müşüm), (an*la* mı*şım), (şa*şır* mı*şım), (öğ*ren* mı*şım), (al*dan* mı*ş*sın), (bek*le* mı*ş*sın), (kork* muş*sun), (gü*cen* mı*ş* sin), (sak*lan* mı*ş), (an*la* mı*ş), (koş* muş), (ku*ru* muş), (şa*şır* mı*ş)

(sak*la***mi***şız), (u*yu***mu***şuz), (ya*ka*la***mi***şız), (kir*let***mi***şız)
(gör***müş***sü*nüz), (ba*yıl***miş***sı*nız), (de*mok*ra*tik*leş***miş***sı*nız)
(kur*tul***muş***lar), (ba*şar***mış***lar), (dön*müş*ler), (an*la***mış***lar)

Olumsuz:

Fiilleri olumsuz yapan [me, me] allomorfları fiil kök, gövde ya da çatılarına eklenir. Öteki allomorflar ♪ [me, ma] allomorflarını izler ve vurgular ♪ [me, ma] allomorflarından **önceki** heceler üzerindedir:

(**sor***ma***mi***şım), (öğ***ren***me***mi***şım), (an***la***ma***mi***şım), (**git***me***miş***sin), (söy***le***me***miş***sin), (ko***nuş***ma***miş***sin), (u***yu***ma***miş**), (**kork***ma***miş**), (ev***len***me***miş**), (**ol***ma***miş**), (is***te***me***mi***şız), (**al***ma***mi***şız), (**ye***me***mi***şız), (**bak***ma***mi***şız), (plan***la***ma***miş***sı*nız), (u*mur***sa***ma***miş***sı*nız), (**gel***me***miş***ler), (**gör***me***miş***ler), (**duy***ma***miş***lar)

Cevapları "evet, hayır" olan olumlu sorular:

Cevapları **evet** ya da **hayır** olan sorularda vurgu ♪ [miş, miş, müş, muş] hecelerindedir ve (mi*yim?), (mi*sin?), (mi?), (mi*yiz?), (mi*si*niz?), (mi?) sözcükleri ayrı yazılır:

Anla-mış mı-/y/ım? (an***la*****miş** / **mi***yım), Gör-müş mü-/y/üm? (gör***müş** / **mü***yüm), Unut-muş mu-sun? (u***nut*****muş** / **mu***sun), Ayrıl-mış mı-sın? (ay*rıl***miş** / **mi***sın), Gel-miş mi? (gel***miş** / **mi**), Unut-muş mu? (u***nut*****muş** / **mu**), Unut-muş mu-/y/uz? (u***nut*****muş** / **mu***yuz), Başar-mış mı-/y/ız? (ba*şar***miş** / **mi***yız), Anlaş-mış mı-sı.nız? (an***laş*****miş** / **mi***sı*nız), Yenile-miş mi-si.niz? (ye***ni***le***miş** / **mi***si*niz), Anlaş-mış-lar mı? (an***laş*****miş*****lar** / **mi**), Sevin-miş-ler mi? (se***vin*****miş*****ler** / **mi**). Eski araba-lar-ı-/n/ı sat-mış-lar mı? (es***ki** / a***ra*****ba*****la*****rı*****nı** / **sat*****miş*****lar** / **mi**).

Cevapları "evet, hayır" olan olumsuz sorular:

Her zamanki gibi, fiil kök, gövde ya da çatılarına ♪[me, ma] olumsuzluk allomorfları eklenir. Vurgular diğer olumsuz fiil gruplarındaki gibi ♪ [me, ma] allomorflarından **önce gelen** heceler üzerindedir:

Anla-ma-mış mı-/y/ım? (an***la***ma***miş** / **mi***yım), Git-me-miş mi-sin? (**git***me***miş** / **mi***sin), Engelle-me-miş mi? (en***gel*****le***me***miş** / **mi**),

Tırman-ma-mış mı-/y/ız? (*tır***man***ma*mış / mı*yız*), Yakala-ma-mış mı-sı.nız? (*ya*ka***la***ma*mış / mı*sı*nız*), Bitir-me-miş-ler mi? (*bi***tir***me*mış*ler / mi*)

Söylenti anlamı içeren ♪ [miş, mış, müş, muş] allomorfları, ♪ [ir, ır, ür, ur, er, ar], [i.yor, ı.yor, ü.yor, u.yor], [e.cek, a.cak], [me.li, ma.lı], [se, sa], [e.bil-ir-se, a.bil-ir-se] allomorflarıyla olumlu ve olumsuz fiil gruplarında da kullanılabilir. Örneğin:

Fırsat bul-sa gel-ir-miş. Kanatları ol-sa uç-ar-mış. Parası ol-sa uçak al-ır-mış. Gör-se bile inan-maz-mış. Bir ayı bile gör-se kaç-maz-mış. Gel-mez-ler-miş. Bekle-mez-miş-iz. Herşey-i o bil-ir-miş.

Yarın İstanbul'a gel-i.yor-muş. Siz-i tanı-ı.yor-muş. Uyu-u.yor-muş, Sokak-ta bekle-i.yor-muş. Saklan-ı.yor-muş. Umursa-ma-ı.yor-muş. Para iste-i.yor-muş-um. Geceleri nöbet tut-u.yor-lar-mış. Uç-u.yor-lar-mış. Bağır-ı.yor-muş-sun. Sen-i tanı-ma-ı.yor-muş.

Gel-e.cek-miş. Gel-me-/y/e.cek-miş. Ders çalış-ma-/y/a.cak-mış. Kafanı kır-a.cak-mış. Fotoğraf çek-e.cek-ler-miş, Bulaşık-lar-ı yıka-ma-/y/a.cak-mış, Cevap ver-me-/y/e.cek-ler-miş.

Toplantı-/y/a git-me.li/y/-miş-im. Ev her gün temizlen-me.li/y/-miş. Düşün-me.li-ler-miş. Herşey-i kırıp dök-me-me.li/y/-miş-iz. Utan-ma.lı/y/-miş-sı.nız. Et-i pişir-me.li/y/-miş-iz. Bekle-me-me.li/y/-miş-iz.

Gel-se/y/-miş gör-ür-müş-üz. İyi çalış-ma-sa/y/-miş işinden atıl-a.cak-mış. Arslan-ı gör-se/y/-miş kulak-ı/n/ı (ku**la*ğ****nı**) çek-er-miş. İste-se/y/-miş-im başar-a.bil-ir-miş-im. Maç bit-me-den bir gol at-a.bil-se-ler-miş, maç-ı kazan-a.bil-ir-ler-miş.

Miş'li Geçmiş allomorfları "şaşkınlık" ifade etmek için de kullanılır:

Kedi papağan-ım-ı ye-miş! Yemek yan-mış! Kuş kafes-ten kaç-mış! Unut-muş-um! Vazo kırıl-mış!

GEREKLİLİK

Olumlu:

Türkçede gereklilik kavramı, fiil kök ve çatılarına ♪ [**me.li**, **ma.lı**] allomorflarının eklenmesiyle elde edilir. Bu allomorflarla yapılan birinci şahıs fiil grupları konuşan kişinin kendine dönük zorunluluğunu ifade

eder (internal obligation). Aynı allomorflar öteki kişiler için kullanılırsa bu kişiler için güçlü öneriler taşırlar (external obligation). Bu fiil gruplarında vurgu "li", "lı" heceleri üzerindedir. ♪ [me.li, ma.lı] allomorfları birer ünlüyle sonlandığından, bu allomorflar birer ünlüyle başlayan kişi allomorflarına eklendiğinde, bu iki ünlü arasına birer /y/ bağdaştırma ünsüzü (glide) girer:

Çalış-ma.li-/y/ım (ça*lış*ma***li***yım). Öğren-me.li-/y/m (öğ*ren*me***li***yim). Düşün-me.li-sin (dü*şün*me***li***sin). Yürü-me.li-sin (yü*rü*me***li***sin). Bitir-me.li (bi*tir*me***li**). Uğraş-ma.lı (uğ*raş*ma***lı**). Bekle-me.li-/y/iz (bek*le*me***li***yiz), Dur-ma.lı-/y/ız (dur*ma***lı***yız), Unut-ma.lı-sı.nız (u*nut*ma***lı***sı*nız). Dur-ma.lı-sı.nız (dur*ma***lı***sı*nız). Öğren-me.li-ler (öğ*ren*me***li***ler). Anlat-ma.lı-lar (an*lat*ma***lı***lar).

Olumsuz:

Olumsuzluk allomorfları fiil kök ve çatılarına eklenir ve bu fiil gruplarında vurgu, ♪ [me, ma] olumsuzluk allomorflarından **önce gelen** heceler üzerindedir:

Bekle-me-me.li-/y/im (bek*le*me*me***li***yim). Üşen-me-me.li-/y/im (üş*şen*me*me***li***yim). Unut-ma-ma.lı-sın (u*nut*ma*ma***lı***sın). Kır-ma-ma.lı-sın (kır*ma*ma***lı***sın). Uyu-ma-ma.lı (u*yu*ma*ma***lı**). Sor-ma-ma.lı (sor*ma*ma***lı**). Üzül-me-me.li (üz*zül*me*me***li**). Anlaş-ma-ma.lı-/y/ız (an*laş*ma*ma***lı***yiz). Umutlan-ma-ma.lı-/y/ız (u*mut*lan*ma*ma***lı***yiz). Kıskan-ma-ma.lı-sı.nız (kıs*kan*ma*ma***lı***sı*nız), Küs-me-me.li-si.niz (küs*me*me***li***si*niz). Anla-ma-ma.lı-lar (an*la*ma*ma***lı***lar). Bil-me-me.li-ler (bil*me*me***li***ler).

Cevapları "evet, hayır" olan olumlu sorular:

Bu soru gruplarında ♪ [mi-/y/im?, mı-/y/ım?], [mi-sin?, mı-sın?], [mi?, mı?], [mi-/y/iz?, mı-/y/ız?], [mi-si.niz?, mı-sı.nız?], [mi?, mı?] sözcükleri ayrı yazılır:

Bitir-me.li mi-/y/im? (bi*tir*me***li** / mi*yim). Al-ma.lı mı-/y/ım? (al*ma***lı** / mı*yım). Bekle-me.li mi.sin? (bek*ke*me***li** / mi*sin). Gel-me.li mi-sin? (gel*me***li** / mi*sin), Başla-ma.lı mı? (baş*la*ma***lı** / mı). Onar-ma.lı mı? (o*nar*ma***lı** / mı). Sürdür-me.li mi-/y/iz? (sür*dür*me***li** / mi*yiz). Engelle-me.li mi-/y/iz? (en*gel*le*me***li** / mi*yiz). Düzelt-me.li

mi-/y/iz? (*dü*zelt*me*li / mi*yiz*). Yavaşla-ma.lı mı-sı.nız? (*ya*vaş*la*ma*lı / mı*sı*nız*), Yürü-me.li-ler mi? (*yü*rü*me*li*ler / mi*). Dur-ma.lı-lar mı? (*dur*ma*lı*lar / mi*).

Cevapları "evet, hayır" olan olumsuz sorular:

Olumlu soru grubunu olumsuz soruya dönüştürmek için fiil kök, gövde ya da çatılarına [me, ma] olumsuzluk allomoflarını eklemek yeterlidir. Soru sözcükleri olumlu sorulardaki gibidir. Olumsuzluk içeren diğer fiil gruplarında olduğu gibi vurgulu hece [me, ma] eklerinden önceki hecelerdendir:

Bitir-me-me.li mi-/y/im? (*bi*tir*me*me*li / mi*yim*). Başla-ma-ma.lı mı-/y/im? (*baş*la*ma*ma*lı / mi*yim*). Dur-ma-ma.lı mı-sın? (*dur*ma*ma*lı / mı*sın*). İltilen-me-me.li mi-sin? (*il*gi*len*me*me*li / mi*sin*). Git-me-me.li mi? (*git*me*me*li / mi*). Unut-ma-ma.lı mı? (*u*nut*ma*ma*lı / mi*). Dokun-ma-ma.lı mı-/y/iz? (*do*kun*ma*ma*lı / mi*yiz*). Bekle-me-me.li mi-si.niz? (*bek*le*me*me*li / mi*si*niz*). Ertele-me-me.li mi-si.niz? (*er*te*le*me*me*li / mi*si*niz*). Kork-ma-ma.lı-lar mı? (*kork*ma*ma*lı*lar / mi*). Kaç-ma-ma.lı-lar mı? (*kaç*ma*ma*lı*lar / mi*).

YETENEK, İZİN ve OLASILIK

Olumlu:

Yetenek, olasılık ve izin kavramları taşıyan [e.bil-ir, a.bil-ir] allomorfları olumlu fiil kök ve çatılarına eklenir. Bu fiil gruplarında vurgu "li" ya da "lir" heceleri üzerindedir:

Gele-bil-ir-im (*ge*le*bi*li*rim*). Açıkla-/y/a.bil-ir-im (*a*çık*la*ya*bi*li*rim*). Bitir-e.bil-ir-im (*bi*ti*re*bi*li*rim*). Gele-bil-ir-sin (*ge*le*bi*li*rim*sin*). Başla-/y/a.bil-ir-sin (*baş*la*ya*bi*li*rim*sin*). Kazan-a.bil-ir (*ka*za*na*bi*li*rim*). Ol-a.bil-ir (*o*la*bi*li*rim*). Bit-e.bil-ir (*bi*te*bi*li*rim*). Anla-/y/a.bil-ir-iz (*an*la*ya*bi*li*rim*iz*). Başar-a.bil-ir-iz (*ba*şa*ra*bi*li*rim*iz*). Çık-a.bil-ir-si.niz (*çı*ka*bi*li*rim*si*niz*). Bekle-/y/e.bil-ir-si.niz (*bek*le*ye*bi*li*rim*si*niz*). Başar-a.bil-ir-ler (*ba*şa*ra*bi*li*rim*ler*). Kazan-a.bil-ir-ler (*ka*za*na*bi*li*rim*ler*).

Yukarıda verilen örnekler yetenek, izin ve olasılık kavramlarından herhangi birini içerebilir. Örneğin, "açıklayabilirim" sözcüğü hem "belki

açıklarım", hem "açıklamak için iznim var" hem de "bunu becerebilirim" anlamlarına gelebilir. Söz söyleyen ya da yazı yazan kişi, bu üç kavramdan her birisi için **aynı** sözel yapıyı kullanmak zorunda olduğundan ortaya dillerde **çok anlamlılık** (ambiguity) denen bir anlam karmaşası çıkabilir.

Olumsuz:

Gel-me-/y/e.bil-ir-im (*ge*me*ye*bi*li*rim*). Çalış-ma-/ya.bil-ir-im (*ça*alış*ma*ya*bi*li*rim*). Gel-me-/y/e.bil-ir-sin (*ge*me*ye*bi*li*r*sin*). İste-me-/y/e.bil-ir-sin (*is*te*me*ye*bi*li*r*sin*). Anla-ma-/y/a.bil-ir (*an*la*ma*ya*bi*li*r*). Düşün-me-/y/e.bil-ir (*dü*şün*me*ye*bi*li*r*). Kabul et-me-/y/e.bil-ir-iz (*ka*bul / et*me*ye*bi*li*riz*). Konuş-ma-/y/a.bil-ir-iz (*ko*nuş*ma*ya*bi*li*riz*). Yetiş-me-/y/e.bil-ir-ler (*ye*tiş*me*ye*bi*li*r*ler*). Bil-me-/y/e.bil-ir-ler (*bi*me*ye*bi*li*r*ler*).

Cevapları "evet, hayır" olan olumlu sorular:

Gel-e.bil-ir mi-/y/im? (*ge*le*bi*li*r / mi*yim*) (izin).

Açıkla-/y/a.bil-ir mi-/y/im? (*a*çık*la*ya*bi*li*r / mi*yim*) (izin)

Gel-e.bil-ir mi-sin? (*ge*le*bi*li*r / mi*sin*) (olasılık) (yetenek)

Taşı-/y/a.bil-ir mi-sin?. (*ta*şı*ya*bi*li*r / mi*sin*) (yetenek)

Anla-/y/a.bil-ir mi? (*an*la*ya*bi*li*r / mî*) (olasılık) (yetenek)

Yetiş-e.bil-ir mi? (*ye*ti*şe*bi*li*r / mî*) (olasılık) (yetenek)

Başla-/y/a.bil-ir mi-/y/iz? (*baş*la*ya*bi*li*r / mi*yiz*) (izin)

Git-e.bil-ir mi-/y/iz? (*gi*de*bi*li*r / mi*yiz*) (izin)

Yetiş-e.bil-ir mi-si.niz? (*ye*ti*şe*bi*li*r / mi*si*niz*) (olasılık) (yetenek)

Taşı-/y/a.bil-ir mi-si.niz? (*ta*şı*ya*bi*li*r / mi*si*niz*) (yetenek)

Bitir-e.bil-ir-ler mi? (*bi*ti*re*bi*li*r*ler / mî?*) (olasılık) (yetenek)

Anla-/y/a.bil-ir-ler mi? (*an*la*ya*bi*li*r*ler / mî?*) (olasılık) (yetenek)

Görüldüğü gibi, yukarıda verilen soru örneklerinin anlamları kullanılan fiilin anlamına ve sözü söyleyen ya da işiten kişilerin yorumlarına bağlıdır. Bu oluş bize bir dilde düşünsel, morfemik ve sözel yapıların birbirinden farklı öğeler olduğunu, ancak sözel yapıyı kurmak için her üç ögenin eşgüdümlü olarak çalıştırıldığını gösterir.

Düşünen insan, önce düşüncesinin karşılığı olan belleğinde depolanmış ve düşüncesini dile en iyi yansıtabilecek morfemleri ve gramatik yapıları seçer, ve bunları, kullandığı sözel yapının belleğinde depolanmış fonetik kurallarına uyarlayarak söze dönüştürür. Bellekte ne kadar çok morfem ve dilsel yapı varsa dili kullanan kişinin düşüncesini söze yansıtması o kadar kolay ve doyurucu olur.

Cevapları "evet, hayır" olan olumsuz sorular:

Gel-me-/y/e.bil-ir mi-/y/im? (**gel***me*ye*bi***lir** / mi*yim) (izin)

Açıkla-ma-/y/a.bil-ir mi-/y/im? (a***çık*****la***ma*ya*bi***lir** / mi*yim) (izin)

Gel-me-/y/e.bil-ir mi-sin? (**gel***me*ye*bi***lir** / mi*sin) (olumsuz olasılık)

Sat-ma-/y/a.bil-ir mi-sin? (**sat***ma*ya*bi***lir** / mi*sin) (olumsuz olasılık)

Uç-ma-/y/a.bil-ir-mi? (**uç***ma*ya*bi***lir** / mi) (olumsuz olasılık)

Kazan-ma-/y/a.bil-ir mi? (ka***zan***ma*ya*bi***lir** / mi) (olumsuz olasılık)

Git-me-/y/e.bil-ir mi-/y/iz? (**git***me*ye*bi***lir** / mi*yiz) (izin)

Bekle-me-/y/e.bil-ir mi-/y/iz? (bek***le***me*ye*bi***lir** / mi*yiz) (izin)

Bitir-me-/y/e.bil-ir mi-si.niz? (bi***tir***me*ye*bi***lir** / mi*si*niz) (olumsuz olasılık)

Anla-ma-/y/a.bil-ir-ler mi? (an***la***ma*ya*bi***lir*****ler** / mi) (olumsuz olasılık)

Ara-ma-/y/a.bil-ir-ler mi? (a***ra***ma*ya*bi***lir*****ler** / mi) (olumsuz olasılık)

OLANAKSIZLIK

Olanaksızlık allomorfları genelde [e.mez, a.maz] allomorflarıdır. Ancak birinci tekil ve çoğul şahıslarda [e.mez, a.maz] allomorflarındaki son /z/ ünsüzleri kullanılmaz. Bu kipte kullanılan kişi allomorfları "**ben**" [em, am], "**sen**" [sin, sın], "**o**" [Ø], "**biz**" [iz, ız], "**siz**" [si.niz, sı.nız], "**on-lar**" [ler, lar] allomorflarıdır. Bu kip olanaksızlık ya da yasaklama anlamları içerir:

Gel-e.me-em (ge***le***mem). Yap-a.ma-am (ya***pa***mam) (olanaksız)

Kaç-a.maz-sın (ka***ça***maz*sın). Bura-/y/a park et-e.mez-sin (bu***ra***ya / park / e***de***mez*sın) (olanaksızlık ya da yasaklama). Dondurma-

am-ı ye-/y/e.mez-sin (don***dur***ma*mi / yi***ye***mez*sın) (yasaklıyorum)

Sinema-/y/a git-e.mez (si***ne***ma*ya / gi***de***mez) (olumsuz emir). Ba-

na bağır-a.maz (ba***na** / ba***ğı*****ra***maz) (olumsuz emir). Siz-e yardım

et-e.me-/y/iz (si***ze** / yar***dim** / e***de***me*yiz) (olanaksız). Gel-e.me-

/y/iz (ge***le***me*yiz) (olanaksız). Bitir-e.mez-si.niz (bi*ti***re***mez*si*niz) (olanaksız). Anla-/y/a.maz-sı.nız (an*la***ya***maz*sı*nız) (olanaksız). Anla-/y/a.maz-lar (an*la***ya***maz*lar) (olanaksız). Bil-e.mez-ler (bi***le***mez*ler) (olanaksız).

Cevapları "evet, hayır" olan olumsuz sorular:

Genelde "Gidemem mi?", "Anlayamam mı?" soru şekilleri yerine "Gidemez miyim?", "Anlayamaz mıyım?" soru şekilleri tercih edilir:

O-/n/a güven-e.mez mi-/y/im? (o*na / gü*ve***ne***mez / mi*yim)

Çabuk gel-e.mez mi-sin? (ça*buk / ge***le***mez / mi*sin)

Yavaş yürü-/y/e.mez mi? (ya*vaş / yü*rü***ye***mez / mi)

Başar-a.maz mı-/y/ız? (ba*şa***ra***maz / mı*yız)

Açıkla-/y/a.maz mı-sı.nız? (a*çık*la***ya***maz / mı*sı*nız)

Bitir-e.mez-ler mi? (bi*ti***re***mez*ler / mi)

ÇİFT MORFEMDEN OLUŞAN BİLEŞİK ZAMAN KİPLERİ GENİŞ ZAMANIN HİKÂYESİ

Türkçede Geniş Zamanın Hikâyesi Kipi diye bilinen bu kip birbirine bitişik iki morfemden oluşmuştur ve Türk dilinin sözel yapısı gereği üretilmiş allomorfları vardır:

Geniş Zaman morfemi [İR]: ♪ [ir, ır, ür, ur, er, ar]

Di'li Geçmiş Zaman morfemi [Dİ]: ♪ [di, dı, dü, du, ti, tı, tü, tu]

[İR] allomorflarının hepsi /r/ yumuşak ünsüzleriyle sonlandıkları için, bu yumuşak ünsüzleri ancak yumuşak ünsüzlerle başlayan ♪ [di, dı, dü, du] allomorfları izleyebilir. Geriye kalan sert ünsüzlerle başlayan ♪ [ti, tı, tü, tu] allomorfları Hikâye Kipi'nde kullanılmaz. Bu kip eskiden yapılması olağan olan eylemleri anlatmak için kullanılır. Bu kipi içeren fiil grupları Di'li Geçmiş zaman allomorflarında kullanılan kişi allomorflarıyla sonlanır:

Olumlu:

Hergün erken kalk-ar-dı-ım. (**her***gün / er***ken** / kal*kar*dım)

Okul-a koş-a.rak git-er-di-im. (o*ku*la / ko***şa***rak / gi*der*dim)

Futbol oyna-ar-dı-in. (*fut*bol (oy*nar*dın)*)

Anne-en-i çok üz-er-di-in. (*an*ne*ni / çok / ü*zer*din*)

Bisiklet-le gez-er-di. (*bi*sik*let*le / ge*zer*dî*)

Herkeş-i koru-ur-du. (*her*ke*si / ko*rur*du*)

Okul-a yürü-/y/e.rek git-er-di-ik. (*o*ku*la / yü*rü*ye*rek / gi*der*dik*)

Sokak-ta futbol oyna-ar-dı-ik. (*so*kak*ta / fut*bol / oy*nar*dık*)

Eskiden söz dinle-er-di-i.niz. (*es*ki*den / söz / din*ler*di*niz*)

Herşey-i bil-ir-di-i.niz. (*her*şe*yi / bi*lir*di*niz*)

Okul-a bisiklet-le git-er-ler-di. (*o*ku*la / bi*sik*let*le / gi*der*ler*dî*)

Erken yat-ar-lar-dı. (*er*ken / ya*tar*lar*dı*)

Olumsuz:

Olumsuz Hikâye kiplerinde Geniş Zaman kiplerinde olduğu gibi fiil kök ya da çatılarından sonra [**mez, maz**] olumsuzluk allomorfları kullanılır:

Ders çalış-maz-dı-ım. (*ders / ça*lış*maz*dım*)

Okul-a otobüs-le git-mez-di-ım. (*o*ku*la / o*to*büs*le / git*mez*dim*)

Eskiden çok konuş-maz-dı-in. (*es*ki*den / çok / ko*nuş*maz*dın*)

Kimse-/y/i beğen-mez-di-in. (*kim*se*yi / be*ğen*mez*din*)

Hamburger ye-mez-di. (*ham*bur*ger / ye*mez*dî*)

Top oyna-maz-dı. (*top / oy*na*maz*dı*)

Televizyon seyret-mez-di-ik. (*te*le*viz*yon / sey*ret*mez*dik*)

Okul-a otobüs-le git-mez-di-ik. (*o*ku*la / o*to*büs*le / git*mez*dik*)

Biz-den hoşlan-maz-dı-ı.niz. (*biz*den / hoş*lan*maz*dı*nız*)

Uçak-la git-mez-di-i.niz. (*u*çak*la / git*mez*di*niz*)

Yabancı dil bil-mez-ler-di. (*ya*ban*cı / dil / bil*mez*ler*dî*)

Umursa-maz-lar-dı. (*u*mur*sa*maz*lar*dı*)

Cevapları "evet, hayır" olan olumlu sorular:

Düzen-li çalış-ır mı/y/-dı-ım? (*dü*zen*li / ça*lı*şır / mıy*dım*)

Erken kalk-ar mı/y/-dı-ım? (*er*ken / kal*kar / mıy*dım*)

Müze-le-r-i gez-er mi/y/-di-in? (*mü*ze*le*ri / ge*zer / mıy*din*)

Çok kitap oku-ur mu/y/-du-un? (*çok / ki*tap / o*kur / mıy*dun*)

Araba kullan-ır-mı/y/-dı? (a*ra*ba / kul*la*nır / mıy*dı)

Hayvan-lar-ı sey-er mi/y/-di? (hay*van*la*rı / se*ver / miy*di)

Karga-lar-ı kovala-ar mı/y/-dı-ık? (kar*ga*la*rı / ko*va*lar / mıy*dık)

İrmak-ta yüz-er mi/y/-di-ik? (ır*mak*ta / yü*zer / miy*dik)

Erik ça-l-ar mı/y/-dı-ı.nız? (e*rik / ça*lar / mıy*dı*nız)

Körebe oyna-ar mı/y/-dı-ı.nız? (kö*re*be / oy*nar / mıy*dı*nız)

Kız-lar futbol oyna-ar mı/y/-dı? (kız*lar / fut*bol / oy*nar / mıy*dı)

Anlaş-ır-lar mı/y/-dı? (an*la*şır*lar / mıy*dı)

Hikâye Kipi içeren tümceler şart tümcelerinde de kullanılır:

Bilet-in ol-sa konser-e git-er mi/y/-di-in?

(bi*le*tin / ol*sa / kon*se*re / gi*der / miy*din)

Bavul-um-u taşı-ma-/y/a yardım et-er mi/y/-di-i.niz?

(ba*vu*lu*mu / ta*şı*ma*ya / yar*dım / e*der / miy*di*niz)

Cevapları "evet, hayır" olan olumsuz sorular:

Siz-e hiç yardım et-mez mi/y/-di-im?

(si*ze / hiç / yar*dım / et*mez / miy*dim)

Maç-a git-mez mi/y/-di-in?

(ma*ça / git*mez / miy*din)

Takım-da oyna-maz mı/y/-dı?

(ta*kım*da / oy*na*maz / mıy*dı)

Sen-in-le güreş-mez mi/y/-di-ik?

(se*nin*le / gü*reş*mez / miy*dik)

Tenis oyna-maz mı/y/-dı-ı.nız?

(te*nis / oy*na*maz / mıy*dı*nız)

Üzül-mez-ler mi/y/-di? Üzül-mez mi/y/-di-ler?

(ü*zül*mez*ler / miy*di) (ü*zül*mez / miy*di*ler)

Gücen-mez mi/y/-di-ler? (gü*cen*mez / miy*di*ler)

Gücen-mez-ler mi/y/-di? (gü*cen*mez*ler / miy*di)

ŞİMDİKİ ZAMANIN HİKÂYESİ

Olumlu:

[İ.YOR] ve [Dİ] morfeimlerinden oluşan bu kip, bir eylemin geçmişte sürdüğünü ifade eder. [İ.YOR] morfeiminin ♪ [i.yor, ı.yor, ü.yor, u.yor] allomorflarından hepsi de bu kipte kullanıldığı halde, bu allomorflarda bulunan "yor" heceleri değişmediği için [Dİ] morfeiminin sadece ♪ [du] allomorfu kullanılır. Kişi allomorfları da [du] allomorflarını izlediğinden, "ben" için ♪[um], "sen" için ♪[un], "o" için [Ø], "biz" için ♪[uk], "siz" için ♪[u.nuz] ve "onlar" için ♪ [ler-di], [lar-dı] kişi allomorfları kullanılır:

Sen-i saat beş-te bekle-i.yor-du-um.

(se*ni / sa*at / beş*te / bek*li*yor*dum)

O saat-te ders çalış-ı.yor-du-um.

(o / sa*at*te / **ders** / ça*lı*şı*yor*dum)

Çiçekler-i sul-a-u.yor-du-un. (çi*çek*le*ri / su*lu*yor*dun)

Düşün-ü.yor-du-un. (dü*şü*nü*yor*dun)

Sara-ıp sol-u.yor-du. (sa*ra*rıp / so*lu*yor*du)

Biz-e bağır-ı.yor-du. (bi*ze / ba*ğır*ı*yor*du)

Hesap yap-ı.yor-du-uk. (he*sap / ya*pl*yor*duk)

Güneşlen-i.yor-du-uk. (gü*neş*le*ni*yor*duk)

Saklan-ı.yor-du-u.nuz. (sak*la*ni*yor*du*nuz)

Gülüş-ü.yor-du-u.nuz. (gü*lü*şü*yor*du*nuz)

İş-i savsakla-ı.yor-lar-dı. (i*şi / sav*sak*lı*yor*lar*dı)

Sırı-ı.yor-lar-dı. (sı*rı*tı*yor*lar*dı)

Olumsuz:

Bekle-me-i.yor-du-um. (bek*le*mi*yor*dum)

Bil-me-i.yor-du-um. (bil*mi*yor*dum)

Hiçbir sey anla-ma-ı.yor-du-un. (hiç*bir / şey / an*la*mi*yor*dun)

İletişim kur-ma-u.yor-du-un. (i*le*ti*şim / kur*mu*yor*dun)

Kıskan-ma-ı.yor-du. (kıs*kan*mi*yor*du)

Konuş-ma-u.yor-du. (ko*nuş*mu*yor*du)

Kız-ma-ı.yor-du-uk. (kız*mi*yor*duk)

Üşü-me-ü.yor-du-uk. (ü***şü***mü*yor*duk)

Uslan-ma-ı.yor-du-u.nuz. (us***lan***mı*yor*du*nuz)

Beğen-me-i.yor-du-u.nuz. (be***ğen***mi*yor*du*nuz)

İkna ol-ma-u.yor-lar-dı. (ik***na**: / **ol***mu*yor*lar*dı)

İste-me-i.yor-lar-dı. (is***te***mi*yor*lar*dı)

Cevapları "evet, hayır" olan olumlu sorular:

Anla-ı.yor mu/y/-du-um? (an***lı***yor / muy*dum)

Çalış-ı.yor mu/y/-du-um? (ça***lı*****şı***yor / muy*dum)

Bekle-i.yor mu/y/-du-un? (bek***li***yor / muy*dun)

Umutlan-ı.yor mu/y/-du-un? (u*mut*la***nı***yor / muy*dun)

Kız-ı.yor mu/y/-du? (kı***zı***yor / muy*du)

Dinle-i.yor mu/y/-du? (din***li***yor / muy*du)

Güven-i.yor mu/y/-du-uk? (gü***ve*****ni***yor / muy*duk)

Anlaş-ı.yor mu/y/-du-uk? (an***la*****şı***yor / muy*duk)

Koş-u.yor mu/y/-du-u.nuz? (ko***şu***yor / muy*du*nuz)

Dinle-i.yor mu/y/-du-u.nuz? (din***le*****ni***yor / muy*du*nuz)

İste-i.yor-lar mı/y/-dı? (is***ti***yor*lar / mıy*dı)

Güven-i.yor-lar mı/y/-dı? (gü***ve*****ni***yor*lar / mıy*dı)

Cevapları "evet, hayır" olan olumsuz sorular:

Çalış-ma-ı.yor mu/y/-du-um? (ça***lı*****ş***mı*yor / muy*dum)

Dikkat et-me-i.yor mu/y/-du-um? (di***kat** / **et***mi*yor / muy*dum)

Bil-me-i.yor mu/y/-du-un? (**bil***mi*yor / muy*dun)

Dinle-me-i.yor mu/y/-du-un? (din***le***mi*yor / muy*dun)

Bekle-me-i.yor mu/y/-du-un? (bek***le***mi*yor / muy*dun)

İş-i-/n/i yap-ma-ı.yor mu/y/-du? (i***şi*****ni** / **yap***mı*yor / muy*du)

Utan-ma-ı.yor mu/y/-du? (u***tan***mı*yor / muy*du)

Kazan-ma-ı.yor-mu/y/-du-uk? (ka***zan***mı*yor / muy*duk)

Üret-me-i.yor mu/y/-du-uk? (ü***ret***mi*yor / muy*duk)

Bekle-me-i.yor mu/y/-du-u.nuz? (bek***le***mi*yor / muy*du*nuz)

Tanı-ma-ı.yor mu/y/-du-u.nuz? (ta***nı***mı*yor / muy*du*nuz)

Tartış-ma-ı.yor-lar mı/y/-dı? (*tar***tış***mı*yor*lar / mıy*dı*)

Öğret-me-i.yor-lar mı/y/-dı? (*öğ***ret***mı*yor*lar / mıy*dı*)

Yukarıdaki örneklerde özdeş olan “u-u” ünlüleri birleşerek “u” ünlüsü olarak söylenip yazılır.

ŞİMDİKİ ZAMAN’IN SÖYLENTİSİ

Bu fiil kipi, Şimdiki zaman allomorfları olan [i.yor, ı.yor, ü.yor, u.yor] eklerine [muş] ve [um, sun, Ø, uz, su.nuz, lar] kişi allomorflarının eklenmesiyle oluşturulur ve geçmişte süregelen bir söylentiye bir başkasına iletmek için kullanılır.

Olumlu:

Yalan söyle-ü.yor-muş-um. (*ya***lan** / söy*lü*yor*mu*şum*)

Büro-/y/a geç gel-i.yor-muş-sun. (*bü*ro*ya / **geç** / ge*li*yor*muş*sun*)

Sakla-n-ı.yor-muş. (*sak***la***nı*yor*muş*)

Gül-ü.yor-muş-uz. (*gü***lü***yor*mu*şuz*)

Uta-n-ı.yor-muş-su.nuz. (*u***ta***nı*yor*muş*su*nuz*)

Bekle-i.yor-lar-mış. (*bek***li***yor*lar*mış*)

Olumsuz:

Anla-ma-ı.yor-muş-um. (*an***la***mı*yor*mu*şum*)

Söz dinle-me-i.yor-muş-sun. (*söz / din***le***mı*yor*muş*sun*)

Gel-me-i.yor-muş. (*gel***mı***yor*muş*)

Umursa-ma-ı.yor-muş-uz. (*u*mur***sa***mı*yor*mu*şuz*)

İste-me-i.yor-muş-su.nuz. (*is***te***mı*yor*muş*su*nuz*)

Sat-ma-ı.yor-lar-mış. (*sat***mı***yor*lar*mış*)

Cevapları “evet, hayır” olan olumlu sorular:

İşi savsakla-ı.yor mu/y/-muş-um? (*i*ş*ı* / sav***sak*****lı***yor / muy*mu*şum*)

Ey-i-n-i sat-ı.yor mu/y/-muş-sun? (*e*vi***ni** / sa***ı***yor / muy*muş*sun*)

Ben-i ta-n-ı.yor mu/y/-muş? (*be***ni** / ta***nı***yor / muy*muş*)

Yalvar-ı.yor mu/y/-muş-uz? (*yal***va*****rı***yor / muy*mu*şuz*)

Ertele-i.yor mu/y/-muş-su.nuz? (*er***te*****li***yor / muy*muş*su*nuz*)

Sıkı-ı.yor mu/y/-muş-lar? (*sı***kı*****lı***yor / mu/y/*muş*lar*)

Cevapları “evet, hayır” olan olumsuz sorular:

Onlar-a güven-me-i.yor mu/y/-muş-um? (gü***ven***mi*yor / muy*mu*şum)
Bekle-me-i.yor mu/y/-muş-su.nuz? (bek***le***mi*yor / muy*muş*su*nuz)
Bil-me-i.yor mu/y/-muş? (**bil***mi*yor / muy*muş)

Üret-me-i.yor mu/y/-muş-uz? (ü***ret***mi*yor / muy*mu*şuz)
Sakla-ma-ı.yor mu/y/-muş-su.nuz? (sak***la***mi*yor / muy*muş*su*nuz)
Gel-me-i.yor mu/y/-muş-lar? (**gel***mi*yor / muy*muş*lar)

GENİŞ ZAMAN’IN SÖYLENTİSİ

Bu fiil kipini oluşturmak için Geniş Zaman [ir, ır, ür, ur, er, ar] allomorflarından sonra bu allomorflara ünlü uyumuna uyan [miş, mış, müş, muş] allomorflarından birisi eklenir ve her zaman yapıldığı söylenen bir işin başkasına iletilmesi için kullanılır.

Olumlu:

Okul-a geç git-er-miş-im. (o*ku*la / **geç** / gi*der*mi*şim)
Koltuk-ta uyu-ur-muş-sun. (kol*tuk***ta** / u*yur*muş*sun)
Her şey-i o bil-ir-miş. (her / şe*yi / o / bi*li*rmiş)
Hep yeni-lir-miş-iz. (hep / ye*ni***li**r*mi*şiz)
Göl-de yüz-er-miş-si.niz. (göl***de** / yü*zer*miş*si*niz)
Okul-dan kaç-ar-miş-lar. (o*kul*dan / ka***çar***miş*lar)

Olumsuz:

Erken kalk-maz-mış-ım. (er*ken / kalk***maz***mı*şım)
Futbol oyna-maz-mış-sın. (fut*bol / oy*na***maz***mı*şsın)
Maç-a git-mez-miş. (ma*ça / git***mez***miş)
Sanat-tan anla-maz-mış-ız. (san*at***tan** / an*la***maz***mı*şız)
Cumartesi günler-i çalış-maz-mış-sı.nız. (ça*lış***maz***mı*şsı*nız)
Ev-den çık-maz-lar-mış. (ev*den / çık***maz***lar*miş)

Cevapları “evet, hayır” olan olumlu sorular:

Her şey-den anla-ar mı/y/-miş-im? (her / şey*den / an***lar** / mıy*mı*şım)
Her iş-i yap-ar mı/y/-miş-sin? (her / i*şi / ya***par** / mıy*miş*sın)
Bir saat-te bitir-ir mi/y/-miş? (bir / sa*at*te / bi*ti***rir** / mıy*miş)
Herkes-i iş-e al-ır mı/y/-miş-iz? (her*ke*si / i*şe / a***lır** / mıy*mı*şız)

Ne iş ol-sa yap-ar mı/y/-miş-si.niz? (ya***par** / miy***miş***sı*nız)

Kurban keş-er mi/y/-miş-ler? (kur***ban** / ke***ser** / miy***miş***ler)

Cevapları “evet, hayır” olan olumsuz sorular:

Hiç kimse-/y/i beğen-mez mi/y/-miş-im? (be***ğen*****mez** / miy***mi*****şim**)

Kötü mal sat-maz mı/y/-miş-sin? (kö*tü / mal/sat***maz** / miy***miş***sin)

İste-mez mi/y/-miş? (is***te*****mez** / miy***miş**)

Anla-maz mı/y/-miş-iz? (an***la*****maz** / miy***mi*****şiz**)

İste-mez mi/y/-miş-si.niz? (is***te*****mez** / miy***mi*****şiz**)

Çalış-maz mı/y/-miş-lar? (ça***lı*****maz** / miy***miş***lar)

YETENEK, İZİN ve OLASILIK KİPİ’NİN SÖYLENTİSİ

Bu fiil kipine ♪[miş] allomorfu eklendiğinde söylenti kavramı eklenmiş olur.

Olumlu:

Başar-a.bil-ir-miş-im. Giğ-e.bil-ir-miş-sin. Bul-a.bil-ir-miş. Uç-a.bil-ir-miş.

Gör-e.bil-ir-miş-iz. Kurtar-a.bil-ir-miş-si.niz. Al-a.bil-ir-ler-miş.

Cevapları “evet, hayır” olan olumlu sorular:

Başar-a.bil-ir mi/y/-miş-im? Gül-e.bil-ir mi/y/-miş-sin? Al-a.bil-ir mi/y/-miş? Bul-a.bil-ir mi/y/-miş-iz? Bitir-e.bil-ir mi/y/-miş-si.niz? Kaç-a.bil-ir m/y/-miş?

OLANAKSIZLIK KİPİ’NİN SÖYLENTİSİ

Bu fiil kipi, fiil kök ve çatılarına ♪ [e.mez, a.maz] allomorflarının eklenmesinden sonra ♪ [miş, mış] allomorfı ve kişi allomorflarının eklenmesiyle yapılır ve bir kişinin bir işi yapmasının olanaksız olduğu söylentisinin birisine aktarılması için kullanılır.

Olumsuz:

Ben bu iş-i yap-a.maz-mış-im. (ben / bu / i***ş**i / ya***pa*****maz*****mi*****şim**)

Toplantı-/y/a gel-e.mez-miş-sin. (top***lan*****tı*****ya** / ge***le*****mez*****miş***sin)

Temizlik yap-a.maz-mış. (te***miz*****lik** / ya***pa*****maz*****miş**)

İlerle-/y/e.mez-miş-iz.. (i***ler*****le*****ye*****mez*****mi*****şiz**)

Bitir-e.mez-miş-si.niz. (bi***tı*****re*****mez*****miş*****si*****niz**)

Güven-e.mez-ler-miş. (gü***ve*****ne*****mez*****ler*****miş**)

Cevapları “evet, hayır” olan olumsuz sorular:

Bu iş-i yap-a.maz mı/y/-miş-im? (bu / i*şi / ya***pa***maz / mıy*mı*şım)

Erken gel-e.mez mi/y/-miş-sin? (er*ken / ge***le***mez / miy*miş*sin)

Yardım et-e.mez mi/y/-miş? (yar*dım / e***de***mez / miy*miş)

Anla-/y/a.maz mı/y/-miş-iz? (an*la***ya***maz / mıy*mı*şız)

Taşı-/y/a.maz mı/y/-miş-si.niz? (ta*şı***ya***maz / mıy*miş*si*niz)

İnan-a.maz-lar mı/y/-miş? (i*na***na***maz*lar / mıy*miş)

MİŞ'Lİ GEÇMİŞ ZAMAN'IN HİKÂYESİ

Miş'li Geçmiş Zamanın Hikâyesi kipi [MİŞ] ve [Dİ] morfeplerini art arda söyleyerek oluşturulur. Bu kipte [MİŞ] morfeplerinin tüm allomorfları kullanılsa da, bu allomorfların hepsi /ş/ sert ünsüzleriyle sonandığından, [Dİ] morfeplerinin sadece sert ünsüzlerle başlayan [ti, tı, tü, tu] allomorfları kullanılabilir. Ardı ardına kullanılan bu iki morfeple geçmişte yapılan iki eylemden **öncekini** belirtir. Kişi allomorfları Di'li Geçmiş allomorflarının aynıdır:

Olumlu:

[MİŞ]: ♪ [miş, mış, müş, muş]

[Dİ]: ♪ [ti, tı, tü, tu]

Bu film-i gör-müş-tü-üm. (bu / fil*mi / gör***müş***tüm)

Bulaşık-la-ı yıka-mış-tı-ım. (bu*la*şık*la*rı / yı*ka***miş***tım)

Bana söyle-miş-ti-in. (ba*na / söy*le***miş***tin)

Araba-/y/ı al-mış-tı-in. (a*ra*ba*yı / al***miş***tın)

Ev-den çık-mış-tı. (ev*den / çık***miş***tı)

Benzin-i bit-miş-ti. (ben*zi*ni / bit-miş*ti)

Güpegündüz soyul-muş-tu-uk. (gü***pe***gün*düz / so*yul*muş*tuk)

Araba-/y/ı yıka-mış-tı-ık. (a*ra*ba*yı / yı*ka***miş***tık)

İş-i.niz-i bitir-miş-ti-i.niz. (i*şi*ni*zi / bi*tir***miş***ti*niz)

Çok yorul-muş-tu-u.nuz. (**çok** / yo*rul*muş*tu*nuz)

Hırsız-lar kaç-mış-lar-dı. (hır*sız*lar / kaç*miş*lar*dı)

Uzaklaş-mış-lar-dı. (u*zak*laş*miş*lar*dı)

Olumsuz:

Bir şey de-me-miş-ti-im. (bir / şey / **de***me*miş*ti*im)

Daha uyu-ma-mış-tı-ım. (da*ha / u***yu***ma*miş*ti*ım)

Ben-i gör-me-miş-ti-in. (be*ni / **gör***me*miş*ti*in)

Cevap ver-me-miş-ti-in. (ce*vap / **ver***memiş*ti*in)

Ev-den çık-ma-mış-tı. (ev*den / **çık***ma*miş*ti)

Bavul-lar-ı/-n/ı al-ma-mış-tı. (ba*vul*la*rı*ni / **al***ma*miş*ti)

Elma-lar-ı tart-ma-mış-tı-ık. (el*ma*la*rı / **tart***ma*miş*ti*ık)

Duvar-lar-ı boya-ma-mış-tı-ık. (du*var*la*rı / bo***ya***ma*niş*ti*ık)

Bana yardım et-me-miş-ti-i.niz. (ba*na / yar*dım / **et***me*miş*ti*niz)

Çiçek-ler-i sula-ma-mış-tı-ı.niz. (çi*çek*le*ri / su***la***ma*miş*ti*niz)

Gücen-me-miş-ler-di. (gü***cen***me*miş*ler*di)

Aldır-ma-mış-lar-dı. (al***dır***ma*miş*lar*dı)

GELECEK ZAMAN'IN KİKÂYESİ

Bu kip, ♪ [e.cek, a.cak] allomorflarına Di'li Geçmiş Zaman allomorflarından ♪ [ti, tı] allomorflarının eklenmesiyle yapılır ve geçmişte yapılması düşünülen bir eylemin herhangi bir nedenle kesintiye uğradığını ifade eder ve genellikle şart tümcelerinde kullanılır. Kişi allomorfları Di'li Geçmiş Zaman fiil gruplarında kullanılanların aynıdır.

Olumlu:

Ödey-im-i yap-a.cak-tı-ım ama elektrik-ler sön-dü.

Maç-a git-e.cek-ti-im ama bilet bul-a.ma-dı-ım.

Ben-i ara-/ya.cak-tı-in, ne ol-du? (be*ni / a*ra*ya***cak***tın / **ne** / ol*du)

Çukur-a düş-e.cek-ti-in, neyse ki sen-i Fatma kurtar-dı.

Polis gör-me-se/y/-di kaç-a.cak-tı. (po*lis / **gör***me*sey*di / ka*ça***cak***tı)

Kredi bul-sa/y/-dı araba al-a.cak-tı. (kre***di** / bul*say*dı / a*la***cak***tı)

İş-im-iz-i bitir-se/y/-di-ik gel-e.cek-ti-ik.

Çamaşır-lar kuru-sa/y/-dı ütüle-/y/e.cek-ti-ik.

Gel-se/y/-di-i.niz gör-e.cek-ti-i.niz. (gel***sey***di*niz / gö*re***cek***ti*niz)

Kaç-sa/y/-dı-ı.niz yakalan-a.cak-tı-ı.niz. (ya*ka*la*na***cak***tı*niz)

Çağır-sa/y/-d₁-ı₁k gel-e.cek-ler-di. (ça*ğır***say***dık / ge*le*cek***ler***d₁)
Deniz-e düş-se-ler-di boğul-a.cak-lar-d₁. (bo*ğu*la*cak***lar***d₁)

Olumsuz:

Fatma/y/-la konuş-ma-/y/a.cak-tı-ım ama özür dile-di.
Özür dile-me-se/y/-di Fatma/y/-la konuş-ma-/y/a.cak-tı-ım.

Dikkat et-se/y/-di-in kedi-/y/i ez-me-/y/e.cek-ti-in.
Gör-me-se-en inan-ma-/y/a.cak-tı-in. (**gör***me*sen / i***nan***ma*ya*cak*tın)

Korkut-ma-sa/y/-d₁-ın kaç-ma-/y/a.cak-tı.
At ürk-me-se/y/-di seyis düş-me-/y/e.cek-ti.

Biz-im takım iyi oyna-sa/y/-d₁ maç-ı kazan-a.cak-tı-ık. (ka*za*na***cak***tık)
Hata-/s/ı-/n/ı kabul et-se/y/-di şikâyet et-me-/y/e.cek-ti-ık.

Zorla-ma-sa/y/-d₁-ık gel-me-/y/e.cek-ti-i.niz.
Sor-ma-sa/y/-d₁-ık söyle-me-/y/e.cek-ti-i.niz.

Gül-me-se/y/-di-i.niz anla-ma-/y/a.cak-lar-d₁.
Zorla-ma-sa/y/-d₁-ık bitir-me-/y/e.cek-ler-di.

Yukarıdaki örneklerde kullanılan “i-i”, “ı-ı” özdeş ünlüleri kaynaşır ve “i” ya da “ı” olarak söylenip yazılır.

Cevapları “evet, hayır” olan olumlu sorular:

Elma-lar-ı da soy-a.cak mı/y/-d₁-ım? (el*ma*la*rı / da / so*ya***cak** / mıy*dım)
Bu problem-i de çöz-e.cek mi/y/-di-im?

Ben-i azarla-/y/a.cak mı/y/-d₁-ın? (be*ni / a*zar*la*ya***cak** / mıy*dın)
İstese-em bana yardım et-e.cek mi/y/-di-in?

Biz-im-le konuş-a.cak mı/y/-d₁? (bi*zim*le / ko*nu*şa***cak** / mıy*dı)
Bahçe-/y/i süpür-e.cek mi/y/-di? (bah*çe*yi / sü*pü*re***cek** / mıy*dı)

Toplantı yap-a.cak mı/y/-d₁-ık? (top*lan*tı / ya*pa***cak** / mıy*dık)
Araba-/y/ı yıka-/y/a.cak mı/y/-d₁-ık? (yı*ka*ya***cak** / mıy*dık)

Bir şey mi sor-a.cak tı-ı.niz? (bi*şey / mi / so*ra*cak*tı*nız)
Gel-e.cek mi/y/-di-i.niz? (ge*le***cek** / mıy*di*niz)

Açıkla-sa-am anla-/y/a.cak-lar mı/y/-d₁? (an*la*ya*cak***lar** / mıy*dı)
Bitir-e.cek-ler mi/y/-di? (bi*ti*re*cek***ler** / mıy*dı)

Cevapları “evet, hayır” olan olumsuz sorular:

Anla-ma-/y/a.cak mı/y/-d_i-ım? (an***la***ma*ya*cak / mıy*dım)

Bekle-me-/y/e.cek mi/y/-d_i-im? (bek***le***me*ye*cek / miy*dim)

Temizle-me-/y/e.cek mi/y/-d_i-in? (te*miz***le***me*ye*cek / miy*din)

Karşı koy-ma-/y/a.cak mı/y/-d_i-in? (kar*şı / **koy***ma*ya*cak / mıy*dın)

Kız-ma-/y/a.cak mı/y/-d_i? (**kız***ma*ya*cak / mıy*dı)

Utan-ma-/y/a.cak mı/y/-d_i? (u***tan***ma*ya*cak / mıy*dı)

Piknik-e git-me-/y/e.cek mi/y/-d_i-ik? (pik*ni*ğ_e / **git***me*ye*cek / miy*dik)

Futbol oyna-ma-/y/a.cak mı/y/-d_i-ik? (fut*bol / oy***na***ma*ya*cak / mıy*dık)

Tavan-ı boya-ma-/y/a.cak mı/y/-d_i-i.niz? (bo***ya***ma*ya*cak / mıy*dı*nız)

Bu saat-e kadar bitir-me-/y/e.cek mi/y/-d_i-i.niz?

Ben-i ara-ma-/y/a.cak-lar mı/y/-d_i? (be*ni / a***ra***ma*ya*cak*lar / mıy*dı)

Bugün gel-me-/y/e.cek-ler mi/y/-d_i? (**gel***me*ye*cek*ler / miy*di)

GELECEK ZAMAN’IN SÖYLENTİSİ

Bu kip birbirini izleyen [e.cek, a.cak] ve [miş, miş] allomorflarıyla yapılır. Kişi allomorfları Miş’li Geçmiş Zaman kipinde kullanılan allomorf-lardır. Genellikle yakınma (şikâyet) bildirir:

Olumlu:

Herşey-i ona sor-a.cak-mış-ım. (her*ş_e*yi / o***na** / so*ra*cak*mı*şım)

Araba-/y/ı ben yıka-/y/a.cak-mış-ım. (**ben** / yı*ka*ya*cak*mı*şım)

Tüm işler-i sen yap-a.cak-mış-sın. (**sen** / ya*pa*cak*mı*şsın)

Avrupa-/y/a git-e.cek-miş-sin. (av***ru***pa*ya / gi*de*cek*mı*şsin)

Hesap sor-a.cak-mış. (he***sap** / so*ra*cak*mı*ş)

Yarın bitir-e.cek-miş. (**ya***rın / bi*ti*re*cek*mı*ş)

Anla-/y/a.cak-mış-ız. (an***la***ya*cak*mı*şız)

Taşıñ-a.cak-mış-ız. (ta*şı***na***cak*mı*şız)

Cevap ver-e.cek-miş-si.niz. (ce***vap** / ve*re*cek*mı*şsi*niz)

Öğren-e.cek-miş-si.niz. (öğ*re***ne***cek*mı*şsi*niz)

Bitir-e.cek-ler-miş. (bi*ti*re*cek***ler***mı*ş)

Bekle-/y/e.cek-ler-miş. (bek***le***ye*cek***ler***mı*ş)

Olumsuz:

Sor-ma-/y/a.cak-mış-ım. (**sor***ma*ya*cak*mi*şim)

Çok bekle-me-/y/e.cek-miş-im. (çok / bek***le***me*ye*cek*mi*şim)

Para harca-ma-/y/a.cak-mış-sın. (pa*ra / har***ca***ma*ya*cak*mış*sın)

Umursa-ma-/y/a.cak-mış-sın. (u***mur***sa*ma*ya*cak*mış*sın)

Çalış-ma-/y/a.cak-mış. (ça***lı**ş*ma*ya*cak*mış)

Yıka-ma-/y/a.cak-mış. (yı***ka***ma*ya*cak*mış)

Bekle-me-/y/e.cek-miş-iz. (bek***le***me*ye*cek*mi*şiz)

Herkeş-e güven-me-/y/e.cek-miş-iz. (gü***ven***me*ye*cek*mi*şiz)

Gönder-me-/y/e.cek-miş-si.niz. (gön***der***me*ye*cek*mış*si*niz)

Zorla-ma-/y/a.cak-mış-sı.nız. (zor***la***ma*ya*cak*mış*sı*nız)

Aldır-ma-/y/a.cak-lar-mış. (al***dır***ma*ya*cak*lar*mış)

Kız-ma-/y/a.cak-lar-mış. (**kız***ma*ya*cak*lar*mış)

Cevapları “evet, hayır” olan olumlu sorular:

Bekle-/y/e.cek mi/y/-miş-im? (bek*le*ye***cek** / miy*mi*şim)

Gönder-/e.cek mi/y/-miş-im? (gön*de*re***cek** / miy*mi*şim)

Yalvar-/a.cak mı/y/-miş-sin? (yal*va*ra***cak** / miy*mış*sın)

Boya-/y/a.cak mı/y/-miş-sin? (bo*ya*ya***cak** / miy*mış*sın)

Uyu-/y/a.cak mı/y/-miş? (u*yu*ya***cak** / miy*mış)

İste-/y/e.cek mi/y/-miş? (is*te*ye***cek** / miy*mış)

Unut-/a.cak mı/y/-miş-iz? (u*nu*ta***cak** / miy*mi*şiz)

Sat-/a.cak mı/y/-miş-iz? (sa*ta***cak** / miy*mi*şiz)

A!-/a.cak mı/y/-miş-si.niz? (a*la***cak** / miy*mış*si*niz)

Düşün-/e.cek mi/y/-miş-si.niz? (dü*şü*ne***cek** / miy*mış*si*niz)

Delir-/e.cek-ler mi/y/-miş? (de*li*re*cek***ler** / miy*mış)

Gül-/e.cek-ler mi/y/-miş? (gü*le*cek***ler** / miy*mış)

Cevapları “evet, hayır” olan olumsuz sorular:

Git-me-/y/e.cek mi/y/-miş-im? (**git***me*ye*cek / miy*mi*şim)

Tartış-ma-/y/a.cak mı/y/-miş-im? (tar***tış***ma*ya*cak / miy*mi*şim)

Uzat-ma-/y/a.cak mı/y/-miş-sin? (u***zat***ma*ya*cak / mıy*miş*sın)

Kal-ma-/y/a.cak mı/y/-miş-sin? (**kal***ma*ya*cak / mıy*miş*sın)

Üşü-me-/y/e.cek mi/y/-miş? (ü***şü***me*ye*cek / miy*miş)

Yorul-ma-/y/a.cak mı/y/-miş? (yo***rul***ma*ya*cak / mıy*miş)

Dokun-ma-/y/a.cak mı/y/-miş-iz? (do***kun***ma*ya*cak / mıy*mi*şız)

Sakla-ma-/y/a.cak mı/y/-miş-iz? (sak***la***ma*ya*cak / mıy*mi*şız)

Yükle-me-/y/e.cek mi/y/-miş-si.niz? (yük***le***me*ye*cek / miy*miş*si*niz)

Sat-ma-/y/a.cak mı/y/-miş-si.niz? (**sat***ma*ya*cak / mıy*miş*si*niz)

Ye-me-/y/e.cek-ler mi/y/-miş? (**ye***me*ye*cek*ler / miy*miş)

Unut-ma-/y/a.cak-lar mı/y/-miş? (u***nut***ma*ya*cak*lar / mıy*miş)

GEREKLİLİK KİPİ'NİN HİKÂYESİ

Bu fiil grubu [me.li, ma.lı] allomorflarına [di, dı] allomorflarının eklenmesiyle yapılır ve geçmişte yapılması gerekli olduğu halde **yapıl-mayan** bir eylemden söz edilirken kullanılır.

Olumlu:

Dün ödey-im-i yap-ma.lı/y/-d^ı-ım. (dün / ö*de*vi*mi / yap*ma***lıy***dım)

Yardım et-me.li/y/-d^ı-im. (yar*dım / et*me***liy***dim)

Çiçek-le-r-i sula-ma.lı/y/-d^ı-ın. (çi*çek*le*ri / su*la*ma***lıy***dın)

Çamaşır-la-r-ı ser-me.li/y/-d^ı-in. (ça*ma*şır*la*rı / ser*me***liy***din)

Anahtar-ı de-ğiştir-me.li/y/-d^ı. (a*nah*ta*rı / de*ğış*tir*me***liy***d^ı)

Para-sı-/n/ı banka-/y/a yatır-ma.lı/y/-d^ı. (ban*ka***ya** / ya*tır*ma***lıy***d^ı)

Dikkatli davran-ma.lı/y/-d^ı-ık. (dik*kat***li** / dav*ran*ma***lıy***dık)

Ankara-/y/a git-me.li/y/-d^ı-ik. (**an***ka*ra*ya / git*me***liy***dik)

Yanlış-la-r-ı düzelt-me.li/y/-d^ı-i.niz. (yan*lış*la*rı / dü*zelt*me***liy***di*niz)

İyi düşün-me.li/y/-d^ı-i.niz. (i***yi** / dü*şün*me***liy***di*niz)

Hesap ver-me.li/y/-d^ı-ler. (he***sap** / ver*me***liy***di*ler)

Erken kalk-ma.li/y/-d^ı-lar. (er***ken** / kalk*ma***lıy***di*lar)

Olumsuz:

Çekin-me-me.li/y/-d^ı-im. (çe***kin***me*me***liy***dim)

Yıl-ma-ma.lı/y/-d^ı-ım. (**yıl***ma*ma***lıy***dım)

Anne-en-i üz-me-me.li/y/-di-in. (an*ne*ni / **üz***me*me*liy*din)

Geç gel-me-me.li/y/-di-in. (geç / **gel***me*me*liy*din)

Çok yemek ye-me-me.li/y/-di. (çok / ye*mek / **ye***me*me*liy*di)

Herkeş-e aldır-ma-ma.li/y/-dı. (her*ke*se / al***dır***ma*ma*liy*di)

Geç kal-ma-ma.li/y/-dı-ık. (geç / **kal***ma*ma*liy*dık)

Tavşan-ı kaçır-ma-ma.li/y/-dı-ık. (tav*şa*nı / ka***çır***ma*ma*liy*dık)

Yumurta at-ma-ma.li/y/-dı-ı.nız. (yu*mur*ta / at*ma*ma*liy*di*nız)

Adam-ı beklet-me-me.li/y/-dı-i.niz. (a*da*mı / bek***let***me*me*liy*di*niz)

Düşün-me-den konuş-ma-ma.li/y/-dı-lar. (ko***nuş***ma*ma*liy*di*lar)

Her yer-e çöp at-ma-ma.li/y/-dı-lar. (at*ma*ma*liy*di*lar)

Cevapları “evet, hayır” olan olumlu sorular:

Patron-a sor-ma.li mı/y/-dı-ım? (pat*ro*na / sor*ma***lı** / mıy*dım)

Git-me.li mi/y/-dı-in? (git*me***li** / miy*din)

Bitir-me.li mi/y/-di? (bi*tir*me***li** / miy*di)

Bekle-me.li mi/y/-di-ik? (bek*le*me***li** / miy*dik)

Tartış-ma.li mı/y/-dı-ı.nız? (tar*tış*ma***lı** / mıy*di*nız)

Artır-ma.li mı/y/-dı-lar? (ar*tır*ma***lı** / mıy*di*lar)

Cevapları “evet, hayır” olan olumsuz sorular:

Başla-ma-ma.li mı/y/-dı-ım? (baş***la***ma*ma*lı / mıy*dım)

İncele-me-me.li mi/y/-dı-in? (in*ce***le***me*me*li / miy*din)

Engelle-me-me.li mi/y/-di? (en*gel***le***me*me*li / miy*di)

Piknik yap-ma-ma.li mı/y/-dı-ık? (pik*nik / **yap***ma*ma*lı / mıy*dık)

Sinirlen-me-me.li mi/y/-dı-i.niz? (si*nir***len***me*me*li / miy*di*niz)

Uyu-ma-ma.li mı/y/-dı-lar? (u***yu***ma*ma*lı / mıy*di*lar)

GEREKİLİK KİPİ’NİN SÖYLENTİSİ

Bu fiil grubu [me.li, ma.li] ve [miş, mış] allomorflarının fiil kök, gövde ve çatılarına art arda eklenmesiyle oluşturulur. Kişi allomorfları, Miş’li Geçmiş fiil gruplarındaki [miş, mış] allomorflarına eklenen kişi allomorflarının ayıdır.

Olumlu:

Çok çalış-ma.lı/y/-miş-im. (**çok** / ça*lış*ma*lıy* mı*şım)
Büro-/y/a hemen gel-me.li/y/-miş-sin. (he***men** / gel*me*liy*miş*sin)
Önlem al-ma.lı/y/-miş. (ön***lem** / al*ma*lıy*miş)

Kitap oku-ma.lı/y/-miş-iz. (ki***tap** / o*ku*ma*lıy* mı*şız)
Çabuk davran-ma.lı/y/-miş-si.niz. (ça***buk** / dav*ran*ma*lıy*miş*si*niz)
Erken kalk-ma.lı/y/-miş-lar. (er***ken** / kalk*ma*lıy*miş*lar)

Olumsuz:

Her şey-e inan-ma-ma.lı/y/-miş-im. (her*şe*ye / i***nan***ma*ma*lıy* mı*şım)
Palavra at-ma-ma.lı/y/-miş-sin. (pa*lav*ra / at*ma*ma*lıy*miş*sin)
Küs-me-me.li/y/-miş. (**küs***me*me*liy*miş)

Para harca-ma-ma.lı/y/-miş-iz. (pa*ra / har***ca***ma*ma*lıy* mı*şız)
Bekle-me-me.li/y/-miş-si.niz. (bek***le***me*me*liy*miş*si*niz)
Kabul et-me-me.li/y/-miş-ler. (ka*bul / et*me*me*liy*miş*ler)

Cevapları “evet, hayır” olan olumlu sorular:

Araba-**am**-ı sat-ma.lı mı/y/-miş-im? (a*ra*ba* mı / sat*ma***lı** / mıy* mı*şım)
İnan-ma.lı mı/y/-miş-sin? (i***nan***ma***lı** / mıy*miş*sin)
Güven-me.li mi/y/-miş? (gü***ven***me***li** / mıy*miş)

Taşın-ma.lı mı/y/-miş-iz? (ta*şın*ma***lı** / mıy* mı*şız)
İste-me.li mi/y/-miş-si.niz? (is*te*me***li** / mıy*miş*si*niz)
Ertele-me.li mi/y/-miş-ler? (er*te*le*me***li** / mıy*miş*ler)

Cevapları “evet, hayır” olan olumsuz sorular:

Plan yap-ma-ma.lı mı/y/-miş-im? (plan / yap*ma*ma***lı** / mıy* mı*şım)
Beğ-im-le konuş-ma-ma.lı mı/y/-miş-sin? (ko***nuş***ma*ma***lı** / mıy*miş*sin)
Usan-ma-ma.lı mı/y/-miş? (u***san***ma*ma***lı** / mıy*miş)

Bekle-me-me.li mi/y/-miş-iz? (bek***le***me*me*li / mıy* mı*şız)
Kurcala-ma-ma.lı mı/y/-miş-si.niz? (ku*ca***la***ma*ma***lı** / mıy*miş*si*niz)
Gücen-me-me.li mi/y/-miş-ler? (gü***cen***me*me*li / mıy*miş*ler)

İNANILMAZ SÖYLENTİ KİPİ

İnanılmaz bir söylentiye ifade etmek için [MİŞ] morfeminin [miş-miş], [miş-miş], [müş-müş], [muş-muş] allomorfları söze yansıtılır.

Örneğin:

Büro-/y/a geç ge_İ-i.yor-muş-muş-um. (*geç / ge*li*yor*muş*mu*şum*)

Çok televizyon iz_İ-i.yor-muş-muş-sun. (*iz*li*yor*muş*muş*sun*)

Çin-ce bil-i.yor-muş-muş. (*çin*ce / bi*li*yor*muş*muş*)

Herşey-i o bil-ir-miş-miş. (*her*şe*yi / o / bi*li*miş*miş*)

Başar-a bil-ir miş-miş-iz. (*ba*şa*ra*bi*li*miş*mi*şiz*)

Şirket-i idare et-e.mez-miş-miş-si.niz. (*e*de*mez*miş*miş*si*niz*)

Borçlu değil miş-miş-ler. (*borç*lu / de*ğil*miş*miş*ler*)

EMİR KİPİ

İnsanın kendisine emir vermesi akıl dışı olduğu için emirler ikinci kişilere verilir, ya da ikinci kişiler aracılığıyla üçüncü kişilere iletilir. İkinci kişilere verilen emirlerde gerekmezse zamirler kullanılmaz. Üçüncü kişiler için verilen emirlerde genelde özel adlar kullanılır. Bazı dualar ve beddualar da üçüncü tekil kişilere verilen emirler gibi kullanılır.

Olumlu:

(Sen) bahçe-/y/i süpür. (*bah*çe*yi / sü*pür*)

Yemek-i hazırla. (*ye*me*ğİ / ha*zır*la*)

Oda-a_İ-ı tertiple. (*o*da*nı / ter*tip*le*)

Bahçe-de topla_İ-ın. (*bah*çe*de / top*la*nın*)

Ey-i temizle-/y/in. (*e*vi / te*miz*le*yin*)

Fatma bana kahve yap-sın. (*fat*ma / ba*na / kah*ve / yap*sın*)

Hasan-la Mehmet araba-/y/ı yıka-sın-(lar). (*a*ra*ba*yı / yı*ka*sın*lar*)

Öğrenci-ler içeri gir-sin-(ler).(*öğ*ren*ci*ler / i*çe*ri / gir*sin*)

Allah razı ol-sun! (*al*lah / ra*zı / ol*sun*)

Allah iş-i-/n/i rast getir-sin! (*al*lah / i*şİ*ni / rast / ge*tir*sin*)

Allah ceza-sı-/n/ı ver-sin! (*al*lah / ce*za.*sı*nı / ver*sin*)

Allah yardım et-sin! (*al*lah / yar*dım / et*sin*)

Olumsuz:

Sırtı-ma! (sı***rit***ma)

Bana karşılık ver-me! (ba*na / kar*şı*lık / **ver***me)

Yan-ım-da davul çal-ma! (ya*nım*da / da*vul / **çal***ma)

Ey-e geç gel-me. /e*ve / geç / **gel***me)

Bilgisayar-ım-a dokun-ma-sın. (bil*gr*sa*ya*rı*ma / do*kun*ma*sın)

Geç kal-ma-sın. (geç / **kal***ma*sın)

Sokak-lar-da dolaş-ma-sın. (so*kak*lar*da / do***laş***ma*sın)

Gürültü yap-ma-/y/ın. (gü*rül*tü / **yap***ma*yın)

Bir şey-e dokun-ma-/y/ın. (bir / şe*ye / do*kun*ma*yın)

Gevezelik et-me-sin-ler. (ge*ve*ze*lik / **et***me*sin*ler)

Sokak-ta top oyna-ma-sın-lar. (so*kak*ta / top / oy***na***ma*sın*lar)

Kafa-**am**-ı kızdır-ma-sın-lar! (ka*fa*mı / kız***dır***ma*sın*lar)

İSTEK KİPİ

İstek kipi birinci tekil ve çoğul kişilerde yapılmak istenen eylemleri ifade eder. Aynı kip ikinci ve üçüncü kişiler için daha çok dua ve beddualarda kullanılır. Bu kipte kullanılan kip ve kişi allomorfları şunlardır:

“ben” → ♪ [e-/y/ım, a-/y/ım]. “sen” → ♪ [e-sin, a-sın], “o” → ♪ [e. a],
 “biz” → ♪ [e.lim, a.lım], “siz” → ♪ [e-si.niz, a-sı.nız], “onlar” → ♪ [e-ler, a-lar]

Örneğin:

Siz-e çay yap-a-/y/ım. (si*ze / **çay** / ya*pa*yım)

Çanta-a.nız-ı taşı-/y/a-/y/ım. (**çan***ta*nı*zı / ta*şı*ya*yım)

Bu iş-i çabuk bitir-e.lim. (bu / i*şi / ça***buk** / bi*ti*re*lim)

Mektup yaz-a-lım. (mek***tup** / ya*za*lım)

Cehennem-e git-e-sin! (ce*hen*ne***me** / gi*de*sin)

İş-in-i çabuk bitir-e-sin. (i*şi*ni / ça***buk** / bi*ti*re*sin)

Allah-ın-dan bul-a-sın! (Al*la*hın***dan** / bu*la*sın)

Allah iş-in-i rast getir-e! (Al*lah / i*şi*ni / **rast***ge*ti*re) (Rast getirsin.)

Tut-tuk-un altın ol-a! (tut*tu*ğun / al***tın** / o*la) (Tuttuğun altın olsun.)

Baht-ın açık ol-a! (bah***tın** / a***çık** / o*la) (Bahtın açık olsun.)

Allah yüz-ün ak eyle-sin! (al***lah** / yü*zü*nü / **ak** / ey*le***sin**)

Beter ol-a-sın inşallah! (be***ter** / o*la*sın / in*şal***lah**) (Beter ol inşallah!)

Mekân-ın cennet ol-a! (me*kâ.*nın / cen***net** / o*la)

OLUŞ GRUPLARI (EK FİİLLİ GRUPLAR)

Oluş gruplarında fiil yerine adlara, ad öbeklerine, sıfatlara ve zarf öbeklerine eklenmiş kip ve kişi allomorfları kullanılır. Bu nedenle, bu grupları da fiil öbeklerinde olduğu gibi zaman kavramlarına göre sınıflandırmak gerekir.

ŞİMDİKİ ZAMAN ve GENİŞ ZAMAN

Oluş gruplarında zaman bildiren morfemler kullanılmadığı zaman, bu grupların şimdiki ya da geniş zaman olduğu anlaşılır. Örneğin:

Olumlu:

Ben öğretmen-im. (ben / öğ*ret***me***nim) (Şimdi ya da her zaman.)

Ben ev-de-/y/im. (ben / ev***de***yim) (Şimdi.)

Ben çalışkan-ım. (ben / ça*lış***ka***nım) (Her zaman böyleyim.)

Sen öğrenci-sin. (sen / öğ*ren***ci***sin)

Sen okul-da-sın. (sen / o*kul***da***sın)

Sen iyi-sin. (sen / i***yi***sin)

O asker. (o / as***ker**)

O kışla-da. (o / kış***la***da)

O yakışıklı. (o / ya*kı*şık***lı**)

Biz sporcu-/y/uz. (biz / spor***cu***yuz)

Biz heyecanlı-/y/ız. (biz / he*ye*can***lı***yız)

Biz maç-ta-/y/ız. (biz / maç***ta***yız)

Siz üretici-si.niz. (siz / ü*re*ti***ci***si*niz)

Siz fabrika-da-sı.nız. (siz / fab*ri*ka*da***sı***nız)

Siz yorgun-su.nuz. (siz / yor***gun***su*nuz)

Onlar müzisyen. (on*lar / mü***zis***yen)

Onlar coşkulu. (on*lar / coş*ku***lu**)

Onlar konser-de. (on*lar / kon*ser***de**)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, oluş gruplarında şimdiki zaman ve geniş zaman kavramları iç içe geçmiştir ve söyleyenin düşüncesine bağlıdır. Örneğin, “evdeyim” sözcüğünden “şimdi evdeyim” ya da “her zaman evdeyim” anlamları çıkarılabilir. Genellikle bu yüklemelerde kullanılan sıfatlar geniş bir zamanı kapsarlar. “Ahmet çalışkandır” denildiğinde onun her zaman çalışkan olduğunu düşünürüz.

Oluş tümcelerinde birinci tekil/çoğul ve ikinci tekil/çoğul zamirleri, yani, “ben, biz” ve “sen, siz” sözcükleri gerekmedikçe kullanılmaz. Bu sözcükler vurgulanmak istenirse kullanılır.

Öte yandan, “o” ve “onlar” zamirleri, bu zamirlerin gerçek sahiplerinden daha önce söz edilmişse kullanılır. Söz edilmemişse bu zamirlerin yerine adlar ve özel adlar kullanmak gerekir.

Bu grupların “oluş” kavramlı oldukları Gelecek Zaman [E.CEK], Şimdiki Zaman [İ.YOR] ve Geniş Zaman [İR] morfemleriyle kullanıldıklarında ortaya çıkar.

Oluş kavramlı gruplarda sadece [Dİ] ve [MİŞ] morfemlerinin allomorfaları kullanılır:

Şimdi ev-de-/y/im. O şimdi asker. Dün ev-de/y/-**di**-im. O geçen hafta asker-**di**. Öfkeli/y/-**miş**-im. Bursa-da/y/-**mış**-ım. Düşüncesiz-**miş**-ler.

Geriye kalan zamanlar için “**ol**” fiiline [a.cak], [ur], [u.yor], [ma.lı], [a.ma] ve benzeri allomorflar eklenir:

“Yarın ev-de **ol**-a.cak-ım”, “İstersen o saat-te ev-de **ol**-ur-um”, “Sabah-le.yin kalk-ın.ca sinir-li **ol**-u.yor-um”, “Dikkat-li **ol**-ma.lı/y/-miş-ım”, “Taraf-sız **ol**-a.ma-dı-ım”, “Gözlük-le-ğ-in masa-/n/ın üstü-ü/n/-de ol-ma.lı” gibi.

YER ve YÖN BİLDİREN AD ve SIFATLAR

Türkçede, “ön”, “arka”, “üst”, “alt”, “iç”, “yan”, “karşı”, “bitişik”, “orta”, “ara”, “sağ”, “sol” gibi sözcükler sıfat olarak ve ad tamlamalarında ad olarak kullanılırlar. Aynı zamanda bu adlara [e, a], [de, da, te, ta] ve [den, dan, ten, tan] allomorfları eklendiğinde zarf öbeklerine dönüşürler ve tümcelerde zarf öbekleri olarak kullanılırlar.

Örneğin:

<u>karşı bina</u>	<u>karşı bina-da</u>	<u>kapı-/n/in ön-ü</u>	<u>kapı-/n/in ön-ü-/n/de</u>
sıfat tamlaması	zarf öbeği	ad tamlaması	zarf öbeği
ad öbeği		ad öbeği	

Sıfat Tamlamalarından Oluşan Ad Öbekleri:

Ön kapı, ön yargı, öngörü, önsöz, arka sokak, arka plan, üst geçit, üst kat, alt geçit, alt kat, alt yazı, alt sıra, yan duvar, karşı bina, karşı görüş, ara sokak, iç dekorasyon, iç kanama, iç giyim, iç mimar, dış görünüm, orta kulak, orta direk, orta saha, ön seçim, sol göz, sağ kulak...

Ad Tamlamalarından Oluşan Ad Öbekleri:

Kapı-/n/in ön-ü, ayna-/n/in arka-/s/ı, masa-/n/in üst-ü, karyola-/n/in alt-ı, dolap-ın iç-i (do*la***bin** / i*ç*i*), okul-un karşı-/s/ı, söz-ün son-u, ben-im sol-um, sen-in arka-an, bakka-ın yan-ı, iki kaş-ın ara-/s/ı.

Zarf Öbekleri Yapanlar:

Ön-e gel. **Arka-/y/a** geç. **Yan-a** geç. **Karşı-/y/a** geç. **Orta-/y/a** gel. **Sağ-a** dön. **Sol-a** bak. **Arka-da** dur. Yarış-ı **ön-de** bitir-di. **Arka-dan** gel-i.yor-du-um. **Karşı-da** yürü-ü.yor-lar. **Karşı-dan** bak-ı.yor. (Ben-im) **ön-üm-den** geç-me. (Ben-im) arka-am-dan gel. (Ben-im) **ön-üm-de** dur-ma. (Sen-in) **ön-ün-e** bak. (Ben-im) **yan-ım-a** gel.

Yukarıdaki örneklerde verilen "ön-e", "arka-/y/a", "karşı-/y/a", "orta-/y/a", "sol-a", "ön-de", "karşı-da", "arka-dan", "karşı-dan", "(ben-im) ön-üm-den", "(ben-im) yan-ım-a" sözcükleri zarf öbekleridir.

Ad Tamlamalarından Oluşan Zarf Öbekleri ve Oluş Grupları:

<u>Araba</u>	<u>ev-in ön-ü/n/-de.</u>	(a*ra*ba / e* vin / ö*nün*de)
özne	ad tamlaması-de	
AÖ	(oluş) FÖ	

Kedi kapı-/n/in arka-/s/ın-da. (ke*di / ka*pı***nın** / ar*ka*sın*da)
 Gözlük-le-ın ayna-/n/in ön-ü/n/-de. (ay*na***nın** / ö*nün*de)
 Arı saç-la-ın-ın ara-/s/ın-da. (a*rı / saç*la***rı*nın** / a*ra*sın*da)
 Ey-i.miz okul-un ön-ü/n/-de. (e*vi*miz / o*ku***lun** / ö*nün*de)

Telefon-un çekmece-/n/in iç-i/n/-de. (çek*me*ce*nin / i*çin*de)
Masa salon-un orta-/s/ı/n/-da. (ma*sa / sa*lo*nun / or*ta*sın*da)

Olumsuz:

Oluş yüklemelerini olumsuza dönüştürmek için “**değil**” zarfı kullanılır:

Ev-de değil-im. (ev*de / de*ğil*im)
Sorumlu değil-sin. (so*rum*lu / de*ğil*sin)
Yetenekli değil. (ye*te*nek*li / de*ğil)
Biz sorumlu değil-iz. (biz / so*rum*lu / de*ğil*iz)
Gözlükler-in bura-da değil. (göz*lük*le*rin / bur*da / de*ğil)
Ev-de değil-ler. (ev*de / de*ğil*ler)

Cevapları “evet, hayır” olan olumlu sorular:

Sorumlu mu-/y/um? (so*rum*lu / mu*yum)
Okul-da mı-sın? (o*kul*da / mı*sın)
Deneyimli mi? (de*ne*yim*li / mi)
Hazır mı-/y/ız? (ha*zır / mı*yız)
Mutlu mu-su.nuz? (mut*lu / mu*su*nuz)
Ankara-da-lar mı? (an*ka*ra*da*lar / mı)

Cevapları “evet, hayır” olan olumsuz sorular:

Liste-de değil mi-/y/im? (lis*te*de / de*ğil / mi*yim)
Hazır değil mi-sin? (ha*zır / de*ğil / mi*sın)
Okul-da değil mi? (o*kul*da / de*ğil / mi)
Tutarlı değil mi-/y/ız? (tu*tar*lı / de*ğil / mi*yız)
Kârlı değil mi-si.niz? (kâr*lı / de*ğil / mi*si*niz)
İstekli değil-ler mi? (is*tek*li / de*ğil*ler / mi)

OLUŞ GRUBUNDA Dİ'LI GEÇMİŞ ZAMAN

Fiil gruplarında kullanılan **♪** [di, dı, dü, du, ti, tı, tü, tu] allomorfları oluş gruplarında da kullanılır ve öznenin ne, nasıl ve nerede olduğunu anlatır. Bu yüklemlerde kullanılan adlar ve sıfatlar **ünsüzlerle** sonlanıyorsa verilen allomorfardan ünlü ve ünsüz uyumlarına uyanlar seçilir. Eğer oluş öbekleri **ünlülerle** sonlanan adlara, ad öbeklerine, sıfatlara ya da ünlülerle sonlanan **♪** [de, da, te, ta] ve **♪** [le, la] allomorfalarıyla sonlanan zarf öbeklerine sahiptirler, bunlarla **♪** [di, dı, dü, du,

ti, tı, tü, tu] allomorflarının arasına /y/ bağdaştırma ünsüzleri yerleştirilir:

Olumlu:

(Ben) yorgun-du-um. (yor***gun***dum)

(Ben) asker-di-im. (as***ker***dim)

(Ben) iyi/y/-di-im. (i***iyi***dim)

(Ben) oku/-un ön-ü/n/-de/y/-di-im. (o*ku***lun** / ö*nün*dey*dim)

(Ben) sorumlu/y/-du-um. (so*rum***luy***dum)

(Ben) siz-in-le/y/-di-im. (ben / si***zin***ley*dim)

(Sen) kuşkulu/y/-du-un. (kuş*ku***luy***dun)

(Sen) maç-ta/y/-dı-in. (maç***tay***dın)

(Sen) aç-tı-in. (**aç***tın)

(Sen) sorumsuz-du-un. (so*rum***suz***dun)

(Sen) yalnız-dı-in. (yal***nız***dın)

(Sen) Fatma/y/-la sinema-da/y/-dı-in. (fat*may*la / si***ne***ma*day*dın)

Ahmet beñ-im-le maç-ta/y/-dı. (ah*met / be*nim*le / maç***tay***dı)

Maç sıkıcı/y/-dı. (maç / sı*kı***cıy***dı)

Ahmet ev-de yok-tu. (ah*met / ev*de / **yok***tu)

Salon kapkaranlık-tı. (sa*lon / **kap***ka*ran*lık*tı)

Hasan-ın yüz-ü sapsarı/y/-dı. (ha*sa*nın / yü*zü / **sap***sa*rıy*dı)

Biz Bodrum-da/y/-dı-ık. (biz / **bod***rum*day*dık)

Mutlu/y/-du-uk. (mut***luy***duk)

Kapı-/n/ın ön-ü/n/-de/y/-dı-ık. (ka*pı***nın** / ö*nün*dey*dık)

Yaramaz-dı-ık. (ya*ra***maz***dık)

Kahraman-dı-ık. (kah*ra***man***dık)

İsteksiz-di-i.niz. (is*tek***siz***di*niz)

Yardımsever-di-i.niz. (yar*dım*se***ver***di*niz)

Onurlu/y/-du-u.nuz. (o*nur***luy***du*nuz)

Toplantı-da/y/-dı-ı.niz. (top*lan*tı***day***dı*niz)

Yukarı-da/y/-dı-ı.niz. (yu*kar***day***dı*niz)

Ağaç-lar bembeyaz-dı. (a*ğaç*lar / **bem***be*yaz*dı)

Kuş-lar cıvı cıvı-dı. (kuş*lar / cı***vıl** / cı*vıl*dı)

Oyuncu-lar hazır-dı. (o*yun*cu*lar / ha***zır***dı)

Alacak-lı-lar kapı-da/y/-dı. (a*la*cak*lı*lar / ka*pi***day***dı)

Olumsuz:

Oluş gruplarını olumsuza dönüştürmek için “değil” belirtecinin sonuna [di] allomorfu ile kişi allomorflarını eklemek yeterlidir. Örneğin:

O ben değil-di-im. (o / ben / de***ğil***dim)

Ev-de değil-di-im. (ev*de / de***ğil***dim)

Şanssız değil-di-im. (şans*sız / de***ğil***dim)

Okul-un ön-ü/n/-de değil-di-im. O*ku*lun / ö*nün*de / de***ğil***dim)

Sorumlu değil-di-in. (so*rum*lu / de***ğil***din)

Toplantı-da değil-di-in. (top*lan*tı*da / de***ğil***din)

Mutlu değil-di-in. (mut*lu / de***ğil***din)

Haklı değil-di-in. (hak*lı / de***ğil***din)

Öfke-len-me-mek el-in-de değil-di. (e*lin*de / de***ğil***dî)

Kimse-/n/in umuru/n/-da değil-di. (u*mu*run*da / de***ğil***dî)

Baba-am ev-de değil-di. (ba*bam / ev*de / de***ğil***dî)

Problem kolay değil-di. (prob*lem / ko*lay / de***ğil***di)

Biz maç-ta değil-di-ik. (biz / maç*ta / de***ğil***dik)

Umutsuz değil-di-ik. (u*mut*suz / de***ğil***dik)

Beraber değil-di-ik. (be*ra.*ber / de***ğil***dik)

Onlar-la aynı fikir-de değil-di-ik. (ay*nı / fi*kir*de / de***ğil***dik)

Acemi değil-di-i.niz. (a*ce*mi / de***ğil***di*niz)

Kusurlu değil-di-i.niz. (ku*sur*lu / de***ğil***di*niz)

Öğrenci değil-di-i.niz. (öğ*ren*ci / de***ğil***di*niz)

Kuyruk-ta değil-di-i.niz. (kuy*ruk*ta / de***ğil***di*niz)

Büro-da değil-ler-di. (bü*ro*da / de***ğil***ler*dî)

Hazır değil-ler-di. (ha*zır / de***ğil***ler*dî)

Korkak değil-ler-di. (kor*kak / de***ğil***ler*dî)

Biz-den yana değil-ler-di. (biz*den / ya*na / de***ğil***ler*dî)

Cevapları “evet, hayır” olan olumlu sorular:

Haksız mı/y/-dı-ım? (hak*sız / mıy*dım)

Borçlu mu/y/-du-um? (borç*lu / muy*dum)

Kararlı mı/y/-d_i-in? (ka*rar***lı** / mıy*d_in)

Anne-en-le beraber mi/y/-d_i-in? (an*nen*le / be*ra***ber** / mıy*d_in)

Çalış-ma-/s/ı başarısız mı/y/-d_i? (ça*lış*ma*sı / ba*şa*rı***sız** / mıy*d_i)

Beceriksiz mi/y/-d_i? (be*ce*rik***sız** / mıy*d_i)

İkinci sıra-da mı/y/-d_i-ik? (i*kin***cı** / sı*ra*da / mıy*d_ik)

Umutsuz mu/y/-du-uk? (u*mut***suz** / muy*duk)

Mecbur mu/y/-du-u.nuz? (mec***bur** / muy*du*nuz)

Görevli mi/y/-d_i-i.niz? (gö*rev***li** / mıy*di*niz)

Okul-da mı/y/-d_i-lar? (o*kul***da** / mıy*d_ilar)

Sıkıntılı mı/y/-d_i-lar? (sı*kın***tlı** / mıy*d_ilar)

Cevapları “evet, hayır” olan olumsuz sorular:

Haklı değil mi/y/-d_i-im? (hak*lı / de***ğil** / mıy*dim)

Yeterince dikkatli değil mi/y/-d_i-im? (ye*te*rin*ce / dik*kat*li / de***ğil** / mıy*dim)

Bahçe-de değil mi/y/-d_i-in? (bah*çe*de / de***ğil** / mıy*d_in)

Aç değil mi/y/-d_i-in? (aç / de***ğil** / mıy*d_in)

Suçlu değil mi/y/-d_i? (suç*lu / de***ğil** / mıy*d_i)

Hava sıcak değil mi/y/-d_i? (ha*va / sı*cak / de***ğil** / mıy*d_i)

Borçlu değil mi/y/-d_i-ik? (borç*lu / de***ğil** / mıy*d_ik)

Plaj-da değil mi/y/-d_i-ik? (plaj*da / de***ğil** / mıy*d_ik)

Yetkili değil mi/y/-d_i-i.niz? (yet*ki*li / de***ğil** / mıy*di*niz)

Sınıf-ta değil mi/y/-d_i-i.niz? (sı*nıf*ta / de***ğil** / mıy*di*niz)

Türkiye-de değil-ler mi/y/-d_i? Türkiye-de değil mi/y/-d_i-ler?

OLUŞ GRUBUNDA SÖYLENTİ

Fiil öbeklerinde kullanılan **♪** [miş, mış, müş, muş] allomorfları oluş öbeklerinde de kullanılır ve bu allomorflar bunlara söylenti kavramı katarlar.

Olumlu;

Tembel-miş-im. (tem***bel***m_i*şim)

Akıllı/y/-miş-im. (a*kıl***lıy***m_i*şim)

Maç-ta/y/-miş-im. (maç***tay***m_i*şim)

Uzak-ta/y/-miş-im. (u*zak***tay***m_i*şim)

Manyak-mış-sın. (man***yak***mı^ş*sın)

İş-e yaramaz-mış-sın. (i***şe** / ya*ra***maz***mı^ş*sın)

Yakışıklı/y/-mış-sın. (ya*kı***şık***lıy***mı**^ş*sın)

Toplantı-da yok-muş-sun. (top*lan*tı***da** / **yok***mu^ş*sun)

İki oğul-u var-mış. (i***ki** / oğ***lu** / var***mı**^ş)

Hiç kız-ı yok-muş. (hiç / kⁱ*zı / **yok***mu^ş)

Akşam-a dek ev-de/y/-miş. (ak***şa***ma / dek / ev***dey***mı^ş)

İki villa-/s/ı var-mış. (i***ki** / vil*la*sı / var***mı**^ş)

Duyarsız-mış-ız. (du*yar***sız***mı^ş*ız)

Kavgacı/y/-miş-iz. (kav*ga***cıy***mı^ş*ız)

Toplantı-da/y/-miş-iz. (top*lan*tı***day***mı^ş*ız)

İsteksiz-mış-iz. (is*tek***siz***mı^ş*ız)

Dürüst-müş-sü.nüz. (dü***rüst***mü^ş*sü*nüz)

Tatil-de/y/-miş-si.niz. (ta*til***dey***mı^ş*si*niz)

Büro-da/y/-miş-si.niz. (bü*ro***day***mı^ş*si*niz)

Sorumlu/y/-muş-su.nuz. (so*rum***luy***mu^ş*su*nuz)

Uyku-da-lar-mış. (uy*ku***da***lar***mı**^ş)

Uyku-da/y/-miş-lar. (uy*ku***day***mı^ş*lar)

Yemek-te-ler-miş. (ye*mek*te***ler***mı^ş)

Yemek-te/y/-miş-ler. (ye*mek***tey***mı^ş*ler)

Olumsuz:

Çalışkan değil-miş-im. (ça*lı^ş*kan / de***ğil***mı^ş*im)

Güvenilir değil-miş-im. (gü*ve*ni***lir** / de***ğil***mı^ş*im)

Toplantı-da değil-miş-sin. (top*lan*tı***da** / de***ğil***mı^ş*sin)

Huysuz değil-miş-sin. (huy*suz / de***ğil***mı^ş*sin)

Suçlu değil-miş. (suç*lu / de***ğil***mı^ş)

Patron inatçı değil-miş. (pat*ron / i***nat***çı / de***ğil***mı^ş)

Yetenekli değil-miş-iz. (ye*te*nek***li** / de***ğil***mı^ş*ız)

Uygar değil-miş-iz. (uy*gar / de***ğil***mı^ş*ız)

Hazır değil-miş-si.niz. (ha*zır (de***ğil***mı^ş*si*niz)

Kararlı değil-miş-si.niz. (ka*rar*lı / de***ğil***mı^ş*si*niz)

İstekli değil-ler-miş. (is*tek*li / de*ğil*ler*miş)

Kusurlu değil-ler-miş. (ku*sur*lu / de*ğil*ler*miş)

Cevapları "evet, hayır" olan olumlu sorular:

Küstah mı/y/-miş-im? (kü*s*ta*h / mı*y*mı*şım)

Otobüs-ün arka-sı/n/-da mı/y/-miş-im? (o*to*bü*sün / ar*ka*sın*da / mı*y*mı*şım)

İzin-de mi/y/-miş-sin? (i*zin*de / mi*y*miş*sin)

Sabırlı mı/y/-miş-sin? (sa*bır*lı / mı*y*miş*sin)

Postacı mı/y/-miş? (pos*ta*cı / mı*y*miş)

Alçak gönüllü mü/y/-müş? (al*çak / gö*nül*lü / mü*y*müş)

Dayanılmaz mı/y/-miş-iz? (da*ya*nıl*maz / mı*y*mı*şız)

Küstah mı/y/-miş-iz? (kü*s*ta*h / mı*y*mı*şız)

Üzgün mü/y/-müş-sü.nüz? (üz*gün / mü*y*müş*sü*nüz)

Hasta mı/y/-miş-si.niz? (has*ta / mı*y*miş*si*niz)

Hazır mı/y/-miş-lar? (ha*zır / mı*y*miş*lar)

Güçlü mü/y/-müş-ler? (güç*lü / mü*y*müş*ler)

Cevapları "evet, hayır" olan olumsuz sorular:

Anlayışlı değil mi/y/-miş-im? (an*la*yış*lı / de*ğil / mi*y*mı*şım)

İlgili değil mi/y/-miş-sin? (il*gi*li / de*ğil / mi*y*miş*sin)

Postacı değil mi/y/-miş? (pos*ta*cı / de*ğil / mi*y*miş)

Yetkili değil mi/y/-miş-iz? (yet*ki*li / de*ğil / mi*y*mı*şız)

Kazançlı değil mi/y/-miş-si.niz? (ka*zanç*lı / de*ğil / mi*y*miş*si*niz)

İyi değil mi/y/-miş-ler? (i*yi / de*ğil / mi*y*miş*ler)

OLUŞ GRUBUNDA GELECEK ZAMAN

Oluş gruplarında gelecek zaman kipi, "ol" fiil köküne [a.cak] allo-morfu ve kişi allomorfları eklenerek yapılır. Ancak, bu kipin kullanıldığı tümcelerde "fiil-[i.yor, ı.yor, ü.yor, u.yor] ve "fiil-[miş, miş, müş, muş] yapısında olan sözcükler zarf öbeği olarak da kullanılır.

Olumlu:

Saat sekiz-de okul-da ol-a.cak-ım. (o*kul*da / o*la*ca*ğım)

Büyü-/y/ün-ce pilot ol-a.cak-ım. (bü*yü*yün*ce / pi***lot** / o*la*ca*ğım)

İş-im-i bitir-miş ol-a.cak-ım. (i***şi***mi / bi*tir***miş** / o*la*ca*ğım)

Señ-i bekle-i.yor ol-a.cak-ım. (se***ni** / bek***li***yor / o*la*ca*ğım)

Ünlü ol-a.cak-sın. (ün***lü** / o*la*cak*sın)

Kapı-/n/ın ön-ü-/n/-de ol-a.cak-sın. (ka***pı*****nın** / ö*nün*de / o*la*cak*sın)

Uyu-muş ol-a.cak-sın. (u*yu***muş** / o*la*cak*sın)

Ders çalış-ı.yor ol-a.cak-sın. (**ders** / ça*lı***şı***yor / o*la*cak*sın)

Mahcup ol-a.cak. (mah***cup** / o*la*cak)

Karamsar ol-a.cak. (ka***ram*****sar** / o*la*cak)

İki saat bekle-miş ol-a.cak. (i***ki** / sa*at / bek*le***miş** / o*la*cak)

Söylen-i.yor ol-a.cak. (söy*le***ni***yor / o*la*cak)

Tutumlu ol-a.cak-ız. (tu*tum***lu** / o*la*ca*ğız)

Tedbirli ol-a.cak-ız. (ted*bir***li** / o*la*ca*ğız)

Çalış-ı.yor ol-a.cak-ız. (ça*lı***şı***yor / o*la*ca*ğız)

Bitir-miş ol-a.cak-ız. (bi*tir***miş** / o*la*ca*ğız)

Biz-im yan-ı.mız-da ol-a.cak-sı.nız..(bi***zim** / ya*nı*mız*da / o*la*cak*sı*nız)

Dikkatli ol-a.cak-sı.nız. (dik***kat*****li** / o*la*cak*sı*nız)

İncele-i.yor ol-a.cak-sı.nız. (in*ce***li***yor / o*la*cak*sı*nız)

Anla-mış ol-a.cak-sı.nız. (an*la***mış** / o*la*cak*sı*nız)

Mahcup ol-a.cak-lar. (mah***cup** / o*la*cak*lar)

Deli gibi ol-a.cak-lar. (de***li** / gi*bi / o*la*cak*lar)

Saç-lar-ı-/n/ı yol-u.yor ol-a.cak-lar. (saç*la*rı***nı** / yo*lu*yor / o*la*cak*lar)

Kudur-muş ol-a.cak-lar. (ku*dur***muş** / o*la*cak*lar)

Olumsuz:

Toplantı-da ol-ma-/y/a.cak-ım. (top*lan*tı*da / **ol***ma*ya*ca*ğım)

Kırıcı ol-ma-/y/a.cak-ım. (kı*rı*cı / **ol***ma*ya*ca*ğım)

Üzül-ü.yor ol-ma-/y/a.cak-ım. (ü*zü*lü*yor / **ol***ma*ya*ca*ğım)

Kararsız ol-ma-/y/a.cak-sın. (ka*rar*sız / **ol***ma*ya*cak*sın)

Pısırik ol-ma-/y/a.cak-sın. (pı*sı*rık / **ol***ma*ya*cak*sın)

Aldatıl-mış ol-ma-/y/a.cak-sın. (al*da*tıl***mış** / **ol***ma*ya*cak*sın)

Ev-de ol-ma-/y/a.cak. (ev*de / **ol***ma*ya*cak)

İsrar-lı ol-ma-/y/a.cak. (ıs*rar*lı / **ol***ma*ya*cak)

Anla-mış ol-ma-/y/a.cak. (an*la***mış** / **ol***ma*ya*cak)

Borç-lu ol-ma-/y/a.cak-ız. (borç*lu / ol*ma*ya*ca*ğız)
Onlar-la beraber ol-ma-/y/a.cak-ız. (on*lar*la / be*ra*ber / ol*ma*ya*ca*ğız)
Bitir-miş ol-ma-/y/a.cak-ız. (bi*tir*miş / ol*ma*ya*ca*ğız)
Mutlu ol-ma-/y/a.cak-sı.nız. (mut*lu / ol*ma*ya*cak*sı*nız)
Tedirgin ol-ma-/y/a.cak-sı.nız. (te*dir*gin / ol*ma*ya*cak*sı*nız)
Tartış-ı.yor ol-ma-/y/a.cak-sı.nız. (tar*tı*şı*yor / ol*ma*ya*cak*sı*nız)
Gezi-de ol-ma-/y/a.cak-lar. (ge*zi*de / ol*ma*ya*cak*lar)
Burā-da ol-ma-/y/a.cak-lar. (bur*da / ol*ma*ya*cak*lar)
Hazırlan-mış ol-ma-/y/a.cak-lar. (ha*zır*lan*mış / ol*ma*ya*cak*lar)

Cevapları "evet, hayır" olan olumlu sorular:

Sorumlu ol-a.cak mı-/y/ım? (so*rum*lu / o*la*cak / mı*yım)
Yardımcı ol-a.cak mı-sın? (yar*dım*cı / o*la*cak / mı*sın)
Bitir-miş ol-a.cak mı? (bi*tir*miş / o*la*cak / mı)
Usta ol-a.cak mı-/y/ız? (us*ta / o*la*cak / mı*yız)
Onar-mış ol-a.cak mı-sı.nız? (o*nar*mış / o*la*cak / mı*sı*nız)
Tatmin ol-a.cak-lar mı? (tat*min / o*la*cak*lar / mı)

Cevapları "evet, hayır" olan olumsuz sorular:

Sorumlu ol-ma-/y/a.cak mı-/y/ım? (so*rum*lu / ol*ma*ya*cak / mı*yım)
Ev-de ol-ma-/y/a.cak mı-sı.nız? (ev*de / ol*ma*ya*cak / mı*sı*nız)
Bekle-i.yor ol-ma-/y/a.cak mı? (bek*li*yor / ol*ma*ya*cak / mı)
Avantajlı ol-ma-/y/a.cak mı-/y/ız? (a*van*taj*lı / ol*ma*ya*cak / mı*yız)
Dikkatli ol-ma-/y/a.cak mı-sı.nız? (dik*kat*li / ol*ma*ya*cak / mı*sı*nız)
Onlar adam ol-ma-/y/a.cak-lar mı? (on*lar / a*dam / ol*ma*ya*cak*lar / mı)

OLUŞ GRUBUNDA GEREKLİLİK

(GENİŞ ZAMAN)

Eğer [me.li, ma.lı] ve kişi allomorfları sıfatlardan, sıfat tamlamalarından, adlardan, ad öbeklerinden ya da zarf öbeklerinden sonra kullanılırlarsa bunlara "kesinlik", "gereklilik" ya da "emir" kavramları katarlar.

Olumlu:

Toplantı-da ol-ma.lı-/y/ım. (top*lan*tı*da / ol*ma*lı*yım) (gereklilik)

Toplantı-da ol-ma.lı-sın. (top*lan*tı***da** / ol*ma*lı*sın) (emir, gereklilik)
Deli ol-ma.lı. (de***li** / ol*ma*lı) (Kuşkusuz (kesinlikle) delidir.)

Saat beş-te bitir-miş ol-ma*lı-/y/ız. (beş*te / bi*tir***miş** / ol*ma*lı*yız)

Yorgun ol-ma.lı-sı.nız. (Kuşkusuz yorgunsunuz.)

Maç-ta ol-ma.lı-lar. (maç***ta** / ol*ma*lı*lar) (Kuşkusuz maçtalar.)

Olumsuz:

Dikkatsiz ol-ma-ma.lı-/y/ım. (Dikkatsiz olmamam gerekir.)

Yorgun ol-ma-ma.lı-sın. (Yorgun olmaman gerekir.)

Bencil ol-ma-ma.lı. (Bencil olmaması gerekir.)

Tembel ol-ma-ma.lı-/y/ız. (tem*bel / **ol*ma*ma*lı*yız**)

Tedirgin ol-ma-ma.lı-sı.nız. (te*dir*gin / **ol*ma*ma*lı*sı*nız**)

Böcek-ler yok ol-ma-ma.lı. (bö*cek*ler / yok / **ol*ma*ma*lı**)

Cevapları "evet, hayır" olan olumlu sorular:

Hazır ol-ma.lı mı-/y/ım? (ha*zır / ol*ma*lı / mı*yım)

Destek ol-ma.lı mı-sın? (des*tek / ol*ma*lı / mı*sın)

Biz-im-le ol-ma.lı mı? (bi*zim*le / ol*ma*lı / mı)

Komik ol-ma.lı mı-/y/ız? (ko*mik / ol*ma*lı / mı*yız)

Birlik-te ol-ma.lı mı-sı.nız? (bir*lik*te / ol*ma*lı / mı*sı*nız)

Tören-de ol-ma.lı-lar mı? (tö*ren*de / ol*ma*lı*lar / mı)

Cevapları "evet, hayır" olan olumsuz sorular:

Tedirgin ol-ma-ma.lı mı-/y/ım? (te*dir*gin / **ol*ma*ma*lı** / mı*yım)

Salon-da ol-ma-ma.lı mı-sı.nız? (sa*lon*da / **ol*ma*ma*lı** / mı*sı*nız)

Ahmet-in bilgi-/s/i ol-ma-ma.lı mı? (bil*gi*si / **ol*ma*ma*lı** / mı)

Gece yol-da ol-ma-ma.lı mı-/y/ız?

(ge*ce / yol*da / **ol*ma*ma*lı** / mı*yız)

Ağaç-lar-ın alt-ı/n/-da ol-ma-ma.lı mı-sı.nız?

(a*ğaç*la*rın / al*tın*da / **ol*ma*ma*lı** / mı*sı*nız)

Aceleci ol-ma-ma.lı-lar mı? (a*ce*le*ci / **ol*ma*ma*lı*lar** / mı)

OLUŞ GRUBUNDA OLANAKSIZLIK

(GENİŞ ZAMAN)

Olanaksızlık kavramı, oluş öbeklerine, sıfatlara, adlara, ad öbeklerine ve zarf öbeklerine "ol-a.ma(z)" sözcükleri ve bunlara eklenen kişi

allomorfları ile yapılır. Bu fiil öbeklerinde bulunan "ma" hecesi bu öbeklere olumsuzluk kavramı katar ve bir bakıma, gerekliliğin tersi anlamındadır.

Örneğin:

Kaygısız ol-a.ma-am. Unut-muş ol-ma.lı-/y/ım.

(kay**gı**sız / o**la**mam) (u*nut**muş* / ol*ma**lı**yım)

Yeteneksiz ol-a.maz-sın. Kaygısız ol-ma.lı-sın.

(ye**te**nek*siz / o**la**maz*sın) (kay**gı**sız / ol*ma**lı**sın)

Maç-ta ol-a.maz. Okul-da ol-ma.lı.

(maç**ta* / o**la**maz) (o*kul**da* / ol*ma**lı*)

Saat beş-te hazır ol-a.ma-/y/ız. (sa**at* / beş**te* / ha**zır* / o**la**ma*yız)

Kaygısız ol-a.maz-sı.nız. (kay**gı**sız / o**la**maz*sı*nız)

Ben-im arkadaş-la-ım ol-a.maz-lar.

(be**nim* / ar*ka*daş**la**rım / o**la**maz*lar)

Cevapları "evet, hayır" olan olumsuz sorular:

Yorgun ol-a.maz mı-/y/ım? (yor**gun* / o**la**maz / mı*yım)

İnsaflı ol-a.maz mı-sın? (in**saf**lı / o**la**maz / mı*sın)

Uyu-u.yor ol-a.maz mı? (u**yu**yor / o**la**maz / mı)

Arkadaş ol-a.maz mı-/y/ız? (ar*ka*daş / o**la**maz / mı*yız)

Unutmuş ol-a.maz mı-sı.nız? (u*nut**muş* / o**la**maz / mı*sı*nız)

Yol-da ol-a.maz-lar mı? (yol**da* / o**la**maz*lar / mı)

OLUŞ GRUBUNDA YETENEK, İZİN ve OLASILIK (GENİŞ ZAMAN)

♪ [e.bi-ir, a.bi-ir] ve **kişi** allomorfları oluş öbeklerine eklendiği zaman bunlara **yetenek** , **olasılık** ya da **izin** kavramları katarlar.

Olumlu:

Siz-e yardımcı ol-a.bi-ir-im. (si**ze* / yar*dım*cı / o**la**bi**li**rim)

Kârlı ol-a.bi-ir-si.niz. (kâr**lı* / o**la**bi**lir**si*niz)

Dokuz-da büro-da ol-a.bi-ir. (do*kuz**da* / bü*ro**da* / o**la**bi**lir*)

Yarın Ankara-da ol-a.bi-ir-iz. (ya*rın / **an***ka*ra**da* / o**la**bi**li**riz)

O saat-te uyu-u.yor ol-a.bi-ir-si.niz (u**yu**yor / o**la**bi**lir**si*niz)

Ev-den ayrıl-mış ol-a.bil-ir-ler. (ev*den / ay*rıl*mış / o*la*bi*li*r*ler)

Olumsuz: (olası değil)

O saat-te uyu-u.yor ol-a.ma-am. (o / sa*at*te / u*yu*yor / o*la*mam)

Unut-muş ol-a.maz-sın. (u*nut*muş / o*la*maz*sın)

Ertele-miş ol-a.maz. (er*te*le*miş / o*la*maz)

Kazançlı ol-a.ma-/y/iz. (ka*zanç*lı / o*la*ma*yız)

Düşün-me-miş ol-a.maz-sı.nız. (dü*şün*me*miş / o*la*maz*sı*nız)

Dayanıklı ol-a.maz-lar. (da*ya*nık*lı / o*la*maz*lar)

Cevapları "evet, hayır" olan olumlu sorular:

Siz-e yardımcı ol-a.bil-ir mi-/y/im? (si*ze / yar*dım*cı / o*la*bi*li*r / mi*yim)

Unut-muş ol-a.bil-ir mi-sin? (u*nut*muş / o*la*bi*li*r / mi*sin)

Yukarı-da ol-a.bil-ir mi? (yu*kar*da / o*la*bi*li*r / mi)

Engel ol-a.bil-ir-mi-/y/iz? (en*gel / o*la*bi*li*r / mi*yiz)

Emin ol-a.bil-ir mi-si.niz? (e*min / o*la*bi*li*r / mi*si*niz)

Başla-mış ol-a.bil-ir-ler mi? (baş*la*mış / o*la*bi*li*r*ler / mi)

Cevapları "evet, hayır" olan olumsuz sorular:

Aldan-mış ol-a.maz mı-/y/ım? (al*dan*mış / o*la*maz / mı*yım)

Biraz insaf-lı ol-a.maz mı-sın? (bi*raz / in*saf*lı / o*la*maz / mı*sın)

Ev-de bekle-i.yor ol-a.maz mı? (ev*de / bek*li*yor / o*la*maz / mı)

Daha dikkatli ol-a.maz mı-/y/iz? (da*ha / dik*kat*lı / o*la*maz / mı*yız)

Güler yüzlü ol-a.maz mı-sı.nız? (gü*ler / yüz*lü / o*la*maz / mı*si*nız)

Kurtul-muş ol-a.maz-lar mı? (kur*tul*muş / o*la*maz*lar / mı)

OLUŞ GRUBUNDA OLUMSUZ SONUÇLANAN GEREKLİLİK

Bu oluş gruplarında [me.li, ma.lı] allomorflarını izleyen [di, dı] ve kişi allomorfları art arda kullanılırsa geçmişte olması gereken bir oluşun bir nedenle yerine getirilemediği ifade edilmiş olur.

Olumlu:

Dikkatli ol-ma.lı/y/-dı-ım. (dik*kat*lı / ol*ma*lıy*dım)

(Dikkatli olmam gerekirdi ama bir nedenle olamadım.)

Tarafsız ol-ma.lı/y/-dı-ın. (ta*raf*sız / ol*ma*lıy*dın)

Ödey-i-n/l yap-mış ol-ma.lı/y/-dı. (ö*de*vi*ni / yap*mış / ol*ma*lıy*dı)

Şimdi-/y/e kadar bitir-miş ol-ma-lı/y/-d-ı-ık. (bi*tir***miş** / ol*ma*lıy*dık)
Çalış-ı.yor ol-ma-lı/y/-d-ı-ı.nız. (ça*lı***şı***yor / ol*ma*lıy*dı*nız)
Kararlı ol-ma-lı/y/-d-ı-lar. (ka*rar***lı** / ol*ma*lıy*dı*lar)

Olumsuz:

İsteksiz ol-ma-ma-lı/y/-d-ı-ım. (is*tek*siz / ol*ma*ma*lıy*dım).
Kararsız ol-ma-ma-lı/y/-d-ı-ın. (ka*rar*sız / ol*ma*ma*lıy*dın)
Defolu ol-ma-ma-lı/y/-d-ı. (de*fo*lu / ol*ma*ma*lıy*dı)
Kıskanç ol-ma-ma-lı/y/-d-ı-ık. (kıs*kanç / ol*ma*ma*lıy*dık)
Hazırlıksız ol-ma-ma-lı/y/-d-ı-ı.nız. (ha*zır*lık*sız / ol*ma*ma*lıy*dı*nız)
Üretim sorumlusu ol-ma-ma-lı/y/-d-ı-lar. (ol*ma*ma*lıy*dı*lar)

Cevapları "evet, hayır" olan olumlu sorular:

Hazırlıklı ol-ma-lı mı/y/-d-ı-ım? (ha*zır*lık*lı / ol*ma*lı / mıy*dım)
Kararsız ol-ma-lı mı/y/-d-ı-ın? (ka*rar*sız / ol*ma*lı / mıy*dın)
Araştırmış ol-ma-lı mı/y/-d-ı? (a*raş*tır***mış** / ol*ma*lı / mıy*dı)
Uyanmış ol-ma-lı mı/y/-d-ı-ık? (u*yan***mış** / ol*ma*lı / mıy*dık)
Dağ-da ol-ma-lı mı/y/-d-ı-ı.nız? (dağ*da / ol*ma*lı / mıy*dı*nız)
Bizimle ol-ma-lı mı/y/-d-ı-lar? (bi*zim*le / ol*ma*lı / mıy*dı*lar)

Cevapları "evet, hayır" olan olumsuz sorular:

Sonuncu ol-ma-ma-lı mı/y/-d-ı-ım? (so*nun*cu / ol*ma*ma*lı / mıy*dım)
Kıskanç ol-ma-ma-lı mı/y/-d-ı-ın? (kıs*kanç / ol*ma*ma*lıy*dın)
Heyecanlı ol-ma-ma-lı mı/y/-d-ı? (he*ye*can*lı / ol*ma*ma*lı / mıy*dı)
Karamsar ol-ma-ma-lı mı/y/-d-ı-ık? (ka*ram*sar / ol*ma*ma*lı / mıy*dık)
Duyarsız ol-ma-ma-lı mı/y/-d-ı-ı.nız? (du*yar*sız / ol*ma*ma*lı / mıy*dı*nız)
Deniz-de ol-ma-ma-lı mı/y/-d-ı-lar? (de*niz*de / ol*ma*ma*lı / mıy*dı*lar)

SORU SÖZCÜKLERİNİN TÜMCELERDE KULLANILMASI

Konuşan ya da yazan bir kişi olumlu ya da olumsuz tümcelerin içine bu tümcelerin yapısını değiştirmeden **özneyi, nesneyi, zarfları ve belirtenleri** soran soru sözcükleri yerleştirebilir. Yerleştirilen bu sözcükler, tümcelerin **ilk yapılarını** (olumlu ya da olumsuz) değiştirmez, sadece bu yapılara **soru kavramı** katarlar.

Örneğin:

Bu soruya cevap vermek istiyor.

Kim bu soruya cevap vermek istiyor?

Bu soruya **kim** cevap vermek istiyor?

Dün okula gelmedi.

Kim dün okula gelmedi?

Dün **kim** okula gelmedi?

Dün okula **kim** gelmedi?

Ahmet okula gelmedi?

Ne zaman Ahmet okula gelmedi?

Ahmet **ne zaman** okula gelmedi?

Ahmet okula **ne zaman** gelmedi?

Ödevini yapmadın.

Niçin ödevini yapmadın?

Ödevini **niçin** yapmadın?

Ankara'ya gittin.

Neyle Ankara'ya gittin?

Ankara'ya **neyle** gittin?

Yarın gideceksiniz.

Yarın **nereye** gideceksiniz?

Yarın **nereye, neyle** gideceksiniz?

Yarın **nereye, neyle, kimle** ve **nasıl** gideceksiniz?

Bir tümce içindeki temel gramatik (dilbilgisel) bölümleri bulmanın en kolay yolu bu bölümleri soran soru sözcüklerini belirlemektir. Başka bir deyişle, soru sözcükleri tümcelelerdeki gramatik bölümleri genelle-yen düşünsel yapılardır. İnsan, zihninde oluşan çeşitli sorulara cevap-lar bulmaya çalışarak konuşur ve yazar. Bu nedenle, soru sözcükleri bir dilin en önemli bileşenlerinden (unsurlarından) biridir.

Aşağıda verilen tümcede bulunan temel kavramların altları çizilmiş ve bunları soran sorular çizgilerin altlarına yazılmıştır. Bunlar ve benzeri sorular basit tümcelerin dönüşümü konusunda tekrar incelenecektir.

Ayşe dün çocuklarına oyuncak almak için otobüsle süpermarkete gitti.
kim? ne zaman? niçin? neyle? nereye? ne yaptı?

Kim dün çocuklarına oyuncak almak için otobüsle süpermarkete gitti?
Dün **kim** çocuklarına oyuncak almak için otobüsle süpermarkete gitti?
Dün çocuklarına oyuncak almak için **kim** otobüsle süpermarkete gitti?
Dün çocuklarına oyuncak almak için otobüsle **kim** süpermarkete gitti?
Dün çocuklarına oyuncak almak için otobüsle süpermarkete **kim** gitti?

Ne zaman Ayşe çocuklarına oyuncak almak için otobüsle markete gitti?
Ayşe **ne zaman** çocuklarına oyuncak almak için otobüsle markete gitti?
Ayşe çocuklarına oyuncak almak için **ne zaman** otobüsle markete gitti?
Ayşe çocuklarına oyuncak almak için otobüsle **ne zaman** markete gitti?
Ayşe çocuklarına oyuncak almak için otobüsle markete **ne zaman** gitti?

Niçin Ayşe dün süpermarkete otobüsle gitti?
Ayşe **niçin** dün otobüsle süpermarkete gitti?
Ayşe dün **niçin** otobüsle süpermarkete gitti?
Ayşe dün otobüsle **niçin** süpermarkete gitti?
Ayşe dün süpermarkete otobüsle **niçin** gitti?

Ayşe dün çocuklarına oyuncak almak için **neyle** süpermarkete gitti?
Ayşe dün çocuklarına oyuncak almak için süpermarkete **neyle** gitti?
***Neyle** Ayşe dün çocuklarına oyuncak almak için süpermarket gitti?
*Ayşe **neyle** dün çocuklarına oyuncak almak için süpermarkete gitti?
*Ayşe dün **neyle** çocuklarına oyuncak almak için süpermarkete gitti?
Ayşe dün çocuklarına oyuncak almak için **nereye** otobüsle gitti?
Ayşe dün çocuklarına oyuncak almak için otobüsle **nereye** gitti?
***Nereye** Ayşe dün çocuklarına oyuncak almak için otobüsle gitti?
*Ayşe **nereye** dün çocuklarına oyuncak almak için otobüsle gitti?
*Ayşe dün **nereye** çocuklarına oyuncak almak için otobüsle gitti?

Yukarıda verilen ilk üç örnek paragrafta "kim", "ne zaman" ve "niçin" soru sözcüklerinin belirgin bir biçimde "gitti" fiil grubu hakkında soru sorduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, dördüncü ve beşinci paragraflarda kullanılan, başları yıldız (*) imleriyle işaretlenmiş "neyle" ve "nereye" soru sözcüklerini içeren, içinde mastarların da kullanıldığı sorularda kullanılması, bu soru sözcüklerinin "almak" mastarını mı yoksa " gitti" fiil grubunu mu ilgilendirdiği belirgin bir biçimde anla-

şılmadığından, bu soru zarflarının mastarlardan **sonra** kullanılması çokanlamlılığı ortadan kaldırmak için gereklidir. Bu nedenle, başları yıldız (*) imli soru tümcelerini kullanmaktan kaçınmak gerekir.

[mi, mı, mü, mu]

♪ [mi, mı, mü, mu] soru sözcükleri allomorfları olan sözcüklerdir. Kendilerinden önce kullanılan sözcüklerle ünlü uyumu sağlarlar. Bu tip soru tümcelerinde vurgu, ♪ [mi, mı, mü, mu] sözcüklerinden önce kullanılan sözcüklerin son hecelerindedir. Bunlar, tümceyi hem cevapları "evet, hayır" olan sorulara dönüştürmeye, hem de vurguladığı sözcük hakkında soru sormaya yararlar. Diğer soru sözcüklerinde olduğu gibi bunlar da (tümce başı hariç) hemen her gramatik öbekten sonra kullanılabilirler.

Örneğin:

Ayşe **mi** dün çocuklarına oyuncak almak için otobüsle markete gitti?
Ayşe dün **mü** çocuklarına oyuncak almak için otobüsle markete gitti?
Ayşe dün çocuklarına **mı** oyuncak almak için otobüsle markete gitti?
Ayşe dün çocuklarına oyuncak **mı** almak için otobüsle markete gitti?
Ayşe dün çocuklarına oyuncak almak için **mi** otobüsle markete gitti?
Ayşe dün çocuklarına oyuncak almak için otobüsle **mi** markete gitti?
Ayşe dün çocuklarına oyuncak almak için otobüsle markete **mi** gitti?
Ayşe dün çocuklarına oyuncak almak için otobüsle markete gitti **mi**?

Yukarıda verilen soru tümcelerinde özne "Ayşe" adıdır ve bu ad üçüncü kişi olduğundan "mi" sozcüğünün sonunda bir kişi allomorfu bulunmaz.

Di'li Geçmiş Zaman fiil öbeklerinde [di, dı, dü, du, ti, tı, tü, tu] zaman allomorfları fiill kök, gövde ya da çatılarına eklendikten sonra bunlara kişi allomorfları eklenir. Bu fiil öbeklerini olumlu ya da olumsuz sorulara dönüştüren [mi, mı, mü, mu] soru sözcükleri ayrı yazılır.

Örneğin:

Git-ti-im mi?, Git-ti-in mi?, Git-ti mi? Git-ti-ik mi? Gi-ti-i.niz mi? Git-ti-ler mi?

Ne var ki, diğer soru öbeklerinde kişi allomorfları (üçüncü tekil ve çoğul öbekleri hariç) [mi, mı, mü, mu] soru sözcüklerine eklenir.

Örneğin:

Sey-er mi-/y/im? Sey-er mi-sin? Sey-er mi? Sey-er mi-/y/iz? Sey-er mi-si.niz? Sev-er-ler mi?

Gül-ü.yor mu-/y/um? Gül-ü.yor mu-sun? Gül-ü.yor mu? Gül-ü.yor mu-/y/uz? Gül-ü.yor mu-su.nuz? Gül-ü.yor-lar mı?

Bekle-/y/e.cek mi-/y/im? Bekle-/y/e.cek mi-sin? Bekle-/y/e.cek mi? Bekle-/y/e.cek mi-/y/iz? Bekle-/y/e.cek mi-si.niz? Bekle-/y/e.cek-ler-mi?

Anla-mış mı-/y/im? Anla-mış mı-sin? Anla-mış mı? Anla-mış mı-/y/iz? Anla-mış mı-sı.niz? Anla-mış-lar mı?

Çalış-ma.lı mı-/y/im? Çalış-ma.lı mı-sin? Çalış-ma.lı mı? Çalış-ma.lı mı-/y/iz? Çalış-ma.lı mı-sı.niz? Çalış-ma.lı-lar mı?

Güven-e.bil-ir mi-/y/im? Güven-bil-ir mi-sin? Güven-e.bil-ir mi? Güven-e.bil-ir mi-/y/iz? Güven-e.bil-ir mi-si.niz? Güven-e.bil-ir-ler mi?

Bitir-e.mez mi-/y/im? Bitir-e.mez mi-sin? Bitir-e.mez mi? Bitir-e.mez mi-/y/iz? Bitir-e.mez mi-si.niz? Bitir-e.mez-ler mi?

Gör-müş mü/y/-dÜ-üm? Gör-müş mü/y/-dÜ-ün? Gör-müş mü/y/-dü? Gör-müş mü/y/-dÜ-ük? Gör-müş mü/y/-dÜ-ü.nüz? Gör-müş-ler mi/y/-di? Oyna-ar mı/y/-dİ-ım? Unut-ur mu/y/-du-un? Sat-ar mı/y/-dİ? Gez-er mi/y/-dİ-ik? Sor-ar mı/y/-dİ-ı.nız? Anla-ar-lar mı/y/-dİ?

Sor-a.cak mı/y/-dİ-ım? Uku-/y/a.cak mı/y/-dİ-ın? Gül-e.cek mi/y/-dİ? Üzül-e.cek mi/y/-dİ-ik? Küs-e.cek mi/y/-dİ-i.niz? Sat-a.cak-lar mı/y/-dİ?

Başar-a.bil-ir mi/y/-dİ-ım? Başar-a.bil-ir mi/y/-dİ-in? Başar-a.bil-ir mi/y/-dİ? Başar-a.bil-ir mi/y/-dİ-ik?

Dur-ma.lı mı/y/-dİ-ım? Kaç-ma.lı mı/y/-dİ-ın? İncele-me-li mi/y/-dİ? Kurtar-ma.lı mı/y/-dİ-ık? Sus-ma.lı mı/y/-dİ-ı.nız? Çek-me.li mi/y/-dİ-ler?

Tüm oluş öbeklerinde cevapları "evet, hayır" olan [mi, mı, mü, mu] al-lomorflu sorularda zaman ve kişi allomorfları [mi, mı, mü, mu] allomorflarını izler:

Haklı mı-/y/im? Haksız mı-/y/im? Haklı mı/y/-dİ-ım? Haklı mı/y/-mİş-ım? Ev-de mi/y/-dİ-in? Hasta mı/y/-dİ-in? Haksız mı/y/-mİş-ım? Durak-ta mı/y/-mİş? Üzgün mü/y/-mÜş? Bitir-miş mi/y/-mİş-ler? Bekliyor mu/y/-mÜş-uz? Sıra-da değil mi/y/-mİş-iz? Hazır ol-a.cak-lar mı/y/-mİş? Gel-e.mez mi/y/-mİş-ler?

FİİL ÇATILARI...

Türkçe fiil kök ve gövdelerine eklenerek bunları fiil çatılarına dönüştüren ekler fiil çatılarını bölünmez bütünler haline getirirler. Diğer olumsuzluk kip ve kişi ekleri fiil çatılarını izlerler.

Türkçede altı çeşit fiil çatısı vardır: **Geçişsiz** fiil çatısı, **Geçişli** fiil çatısı, **ettirgen** fiil çatısı, **edilgen** fiil çatısı, **dönüşlü** fiil çatısı ve **işteş** fiil çatısı.

GEÇİŞLİ ve GEÇİŞSİZ FİİL ÇATILARI

Geçişli fiil çatıları **nesne** alan fiil çatılarıdır:

Annem her hafta ev-i temizler.

özne zarf öbeği b nesne geçişli fiil

Ahmet bir hikâye kitab-ı okuyor.

özne (ad öb) b nesne geçişli fiil .

Ben her sabah odam-ı tertiplerim.

özne zarf öbeği b nesne geçişli fiil

Geçişsiz fiil çatılarının **nesneleri** olmaz:

Ben bazen nehir-de yüzerim.

özne zarf öb zarf öb geçişsiz fiil

Oğlum gün-de sekiz saat uyur.

özne zarf öb zarf öb geçişsiz fiil

Oğlum okul-a her sabah otobüs-le gider.

özne zarf öb zarf öb zarf öb geçişsiz fiil

DÖNÜŞLÜ (REFLEXIVE) FİİL ÇATILARI

Dönüşlü fiil çatılarında eylem, eylemi yapan kişiye döner. Fiili dönüşlü yapıya çevirmek için en çok [in, ın, ün, un, en, an] allomorfları kullanılır. Bunların yanı sıra, az da olsa [il, ıl, ül, ul] allomorfları da kullanılır.

Örneğin:

[İL] → ♪ [il, ıl, ül, ul]

Gömleğime çay dök-ül-dü. (Kendi kendine döküldü.)

Deniz çek-il-di. (Kendisini çekti.)

Deniz dur-ul-du. (Kendi dalgalanmasını durdurdu.)

Hava aç-ıl-dı. (Kendisini açtı, bulutlar dağıldı.)

[İN] → ♪ [in, ın, ün, un, en, an]

Oğlum yıka-a_ı-ı.yor. (oğ**lum* / yı**ka***nı***yor*) (Kendisini yıkıyor.)

Ayşe tara-a_ı-ı.yor. (ay**şe* / ta**ra***nı***yor*) (Kendisini tarıyor.)

Başım kaşı-ı_ı-ı.yor. (ba**şım* / ka**şı***nı***yor*) (Kaşınma hissim var.)

Kedi masa-/n/ın alt-ı/n/-da kaşı-ı_ı-ı.yor.

(ke**di* / ma**sa***n/ın* / al**tı***n/da* / ka**şı***nı***yor*) (Kendisini kaşıyor.)

Öv-ü_ü-ü.yor. (ö**vü***nü***yor*) (Kendisini övüyor.)

Dükkân-lar saat yedi-de kapa-a_ı-ır.

(dük**kân***lar* / sa**at* / ye**di***de* / ka**pa***nır*) (Kendilerini kapatırlar.)

Ayşe kapı-/n/ın arka-/s/ı/-n/a sakla-a_ı-ı.yor.

(ay**şe* / ka**pı***nın* / ar**ka***s/ı/-n/a* / sak**la***nı***yor*) (Kendisini saklıyor.)

Üz-ül-e.cek-sin. (ü**zü***le***cek***sin*) (Kendini üzeceksin.)

Kedi yala-a_ı-ı.yor-du. (ke**di* / ya**la***nı***yor***du*) (Kendisini yalıyordu.)

Fiilleri dönüşlü yapıya çeviren allomorflar fiilleri edilgen yapıya da dönüştürür. Bu nedenle bunları tanımlarken dikkatli olmak gerekir.

Örneğin:

Kara gör-ün-dü. (ka**ra* / gö**rün***dü*) (Kendisini gösterdi.) (dönüşlü)

Kara gör-ül-dü. (ka**ra* / gö**rül***dü*) (edilgen) (Birisi tarafından görüldü.)

GEÇİŞSİZ FİİLLERİN EDİLGEN YAPIYA DÖNÜŞÜMÜ

Türkçede **geçişsiz fiiller** edilgen yapıya dönüştürülebilir. Bu dönüşümde de geçişli fiillerde kullanılan [in, ın, ün, un, en, an] ve [il, ıl, ül, ul] allomorflar kullanılır.

Örneğin:

Herkes deniz-de yüz-er. (Geçişsiz fiil.)

Deniz-de yüz-ül-ür. (Edilgen yapıya dönüşmüş geçişsiz fiil.)

Herkes iş-e sekiz-de başla-ar. (Geçişsiz fiil.)

İş-e sekiz-de başla-a_n-ır. (Edilgen yapıya dönüşmüş geçişsiz fiil.)

Herkes Pazar gün-ü dinle_n-ir. (Geçişsiz fiil.)

Pazar gün-ü dinle_n-il-ir. (Edilgen yapıya dönüşmüş geçişsiz fiil.)

Herkes güzel-e bak-ar. (Geçişsiz fiil.)

Güzel-e bak-ıl-ır. (Edilgen yapıya dönüşmüş geçişsiz fiil.)

Kimse böyle bir gürültü-de uyu-/y/a.maz. (Geçişsiz fiil.)

Böyle gürültü-de uy-u_n-maz. (Edilgen yapıya dönüşmüş geçişsiz fiil.)

Kimse o-/n/un laf-ı-/n/a bak-maz. (Geçişsiz fiil.)

Onun laf-ı-/n/a bak-ıl-maz. (Edilgen yapıya dönüşmüş geçişsiz fiil.)

Kimse o-/n/un aklına uy-maz. (Geçişsiz fiil.)

O-/n/un akli-/n/a u_y-ul-maz. (Edilgen yapıya dönüşmüş geçişsiz fiil.)

Kimse bu kalabalık-ta yürü-/y/e.mez. (geçişsiz fiil)

Bu kalabalık-ta yürü-ü_n-mez. (Dönüslü yapıya dönüşmüş geçişsiz fiil)

İŞTEŞ (RECIPROCAL) FİİL ÇATILARI

İşteş fiil çatıları, bir eylemin iki ya da daha çok kişi tarafından sürdürüldüğünü ifade eder. İşteşlik morfemi [İŞ] ekidir ve [iş, ış, üş, uş, eş, aş] şekillerinde altı allomorfu vardır. Örneğin:

(Onlar) bak-ış-ı.yor-lar.

(ba*kı*şı*yor*lar)

Kucakla-aş-ı.yor-lar.

(ku*cak*la*şı*yor*lar)

Tokala-aş-ı.yor-lar.

(to*ka*la*şı*yor*lar)

Döy-üş-ü.yor-lar.

(dö*vü*şü*yor*lar)

Onlar Pazar gün-le_r-i gör-üş-ür-ler.

(on*lar / pa*zar / gün*le*ri / gör*ü*şür*ler)

Pehlivan-lar yen-iş-e.me-di.

(peh*li*van*lar / ye*ni*şe*me*di)

(O/n/-lar) anla-aş-tı-lar.

(an*laş*tı*lar)

Eski dost-lar birbiri-/n/i gör-ün.ce kucakla-aş-tı.

(es*ki / dost*lar / bir*bi*ri*ni / gö*rün*ce / ku*cak*laş*tı)

Bazı işteş fiil çatıları "hep beraber" anlamı taşır.

Örneğin:

Haber-i duy-un.ca bağır-ış-tı-lar.

(ha*be*ri / du*yun*ca / ba*ğır*ış*tı*lar) ya da (ba*ğır*ış*tı*lar)

Polis-i gör-ün.ce kaç-ış-tı-lar.

(po*li*si / gö*rün*ce / ka*çış*tı*lar)

Çocuklar futbol takım-la-ı hakkında tartış-ı.yor-lar.

(ço*cuk*lar / fut*bol / ta*kım*la*ı / hak*kın*da / tar*tı*şı*yor*lar)

Bazı çocuk-lar kapı-da bekle-eş-i.yor-lar.

(ba*zı / ço*cuk*lar / ka*pı*da / bek*le*şi*yor*lar)

Kuş-lar gökyüzü/n/-de uç-uş-u.yor-du.

(kuş*lar / gök*yü*zün*de / u*çu*şu*yor*du)

Çocuk-lar bahçe-de koş-uş-u.yor-lar.

(ço*cuk*lar / bah*çe*de / ko*şu*şu*yor*lar)

Ördek-ler havuz-da yüz-üş-ü.yor-lar.

(ör*dek*ler / ha*vuz*da / yü*zü*şü*yor*lar)

Kuş-lar sabah-le.yin erken-den öt-üş-me-/y/e başla-ar-lar.

(kuş*lar / sa*bah*le*yin / er*ken*den / ö*tüş*me*ye / baş*lar*lar)

ETTİRGEN (CAUSATIVE) FİİL ÇATILARI

Tüm tek heceli fiil kökleri ve /t/ ünsüzüyle sonlanan tüm fiil köklerine ♪ [dir, dır, dür, dur, tir, tır, tür, tur] allomorfları eklenerek fiil kökleri ettirgen fiil çatılarına dönüştürülür:

Tek heceli fiil kökleri:

al-dır, at-tır, boz-dur, bul-dur, çal-dır, çarp-tır, çek-tir, çöz-dür, del-dir, döv-dür, ger-dir, kap-tır, kes,tir, kır-dır, kur-dur, ört-tür, öv-dür, soy-dur, et-tir, üz-dür, yak-tır, yap-tır, yaz-dır, sat-tır, at-tır, tat-tır, aç-tır, yak-tır, yırt-tır, yut-tur, öt-tür.

/t/ ünsüzü ile sonlanan çok heceli fiil kökleri:

işit-tir, işlet-tir, oturt-tur, kapat-tır, kızart-tır, patlat-tır, sarkıt-tır, yaşat-tır, yükselt-tir, tüket-tir, tanıt-tır, boyat-tır, arat-tır, yıkat-tır, ayıklat-tır.

Sonlarında "tir, tır, tür, tur, dir, dır, dür, dur, ğur, çir, çır, şır, par" gibi heceler bulunan fiillerin sonlarına /t/ ünsüzleri eklenerek bu heceler "tirt, tırt, türt, turt, dirt, dırt, dürt, durtt, part, şırt" gibi "ünsüz-ünlü-ünsüz-ünsüz" hece yapılarına dönüştürülür:

artı*tirt, bi*tirt, ge*tirt, at*tirt, çalış*tirt, çı*kart, dal*dirt, değiş*tirt, do*ğurt, dol*durt, dön*dürt, dur*durt, dü*şürt, ge*çirt, ge*tirt, geliştirt, ger*dirt, gez*dirt, gül*dürt, ı*sırt, it*tirt, ka*çirt, kan*dirt, karşılaştirt, ka*yırt, kaz*dirt, konuş*turt, ko*part, koşturt, o*nart, öl*dürt, pi*şirt, sinirlen*dirt, sus*turt, sü*pürt, şı*şirt, ta*şirt, uy*durt, yarıştirt, yapıştirt, ya*tirt, ye*dirt, yüz*dürt

Ünlülerle sonlanan çok heceli fiillere [it, ıt, üt, ut, et, at] allomorfları eklenir. Ancak, fiil sonlarındaki son hecelerin ünlüleriyle allomorfların ilk ünlüleri özdeş oldukları için, bu ünlüler ses sistemi tarafından tek ünlüye indirgenir.

başla-at (baş*lat), ertele-et (er*te*let), ona-at (o*nat), oyna-at (oy*nat) bekle-et (bek*let), boya-at (bo*yat), büyü-üt (bü*yüt), çatla-at (çat*lat), daya-at (da*yat), dene-et (de*net), denetle-et (de*net*let), dinle-et (din*let), ertele-et (er*te*let), fırçala-at (fır*ça*lat), hatırla-at (ha*tır*lat), hazırla-at (ha*zır*lat), kovala-at (ko*va*lat), kaşı-ıt (ka*şıt), kokla-at (kok*lat), kuru-ut (ku*rut), onayla-at (o*nay*lat), sakla-at (sak*lat), yürü-üt (yü*rüt), kaşı-ıt (ka*şıt), uyu-ut (u*yut)

EDİLGİN (PASSIVE) FİİL ÇATILARI

Etken bir tümce yapısını edilgen bir tümce yapısına dönüştürmek için, konuşan ya da yazan bir kişi eylemi yapan kişiyi bilmiyorsa, ya da herhangi bir nedenden dolayı saklıyorsa, ya da konuşan kişi için bu kişi önemsizse, ya da tümceye nesneden başlamışsa düşünce (mantıksal yapı) etken bir tümce yerine edilgen yapı bir tümce kurmayı yeğler.

Bu tip bir dönüşüm basit bir tümcenin kendi içinde yapılan bir dönüşümdür. Bu dönüşümler ileride değinilecek konularda işlenecek olan

basit tümcelerin ad'a dönüştürülmesi gibi değildir. Gerektiğinde edilgen çatıya dönüşmüş tümceler de ad öbeklerine dönüştürülebilir.

Örneğin:

Biri-/s/i bir kolye çaldı. ∪ Bir kolye çal-ın-dı. (Edilgen Tümce.)

Bir kolye çal-ın-dı. ∪ Çal-ın-an kolye. (Ad öbeği.)

Bir kolye çal-ın-dı. ∪ Kolye-/n/in çal-ın-ma-/s/ı. (Ad öbeği.)

Bir kolye çal-ın-dı. ∪ Kolye-/n/in çal-ın-dık-ı (Ad öbeği.) (ça*ılın*dı*ğı)

Not: Yukarıdaki birinci tümcelerle ikinci tümceler arasına konulan (∪) dönüşüm simgesi, birinci tümcenin mantıksal ve sözel yapı tarafından izleyen tümceye dönüştüğünü gösterir.

Etken çatıyı edilgen çatıya dönüştürmek için, geçişli bir fiil kökü bir **ünsüzle** sonlanıyorsa ünlü uyumuna göre bu fiil köküne sözel yapı tarafından ♪ [il, ıl, ül, ul] allomorflarından birisi eklenir.

Örneğin:

Üç kahve fincan-ı kır-ıl-dı. (üç / kah*ve / fin*ca*nı / kırıl*dı)

Davetiye-ler baş-ıl-ı.yor. (da:*ve*ti*ye*ler / baş*ıl*ı.yor)

Şimdi ne yap-ıl-a.bil-ir? (şim*di / ne / ya*pıl*la*bi*lin)

Dün ne yap-ıl-dı? (dün / ne / ya*pıl*dı)

Her şey bitir-ıl-di bile. (her*şey / bitir*ıl*di / bi*le)

Burada tütün sat-ıl-maz. (bu*ra*da / tü*tün / sa*tıl*maz)

(Siz-in) araba-a.nız onar-ıl-dı. (a*ra*ba*nız / o*na*rıl*dı)

Mikroplar çıplak göz-le gör-ül-e-mez. (çıp*lak / göz*le / gör*rü*le*mez)

Eğer bir geçişli fiil kökü, bir ünlü ile sonlanıyorsa bu fiil köküne ünlü uyumuna göre ♪ [in, ın, ün, un, en, an] allomorflarından uygun birisi eklenir. Ancak, ünlü ile biten fiillerin son ünlüleri ile allomorfların ilk ünlüleri özdeş olduğundan, bu iki özdeş ünlü ses uyumu tarafından bire indirgenir.

Örneğin:

Duvar-lar beyaz-a boya-an-ı.yor. (du*var*lar / be*ya*za / bo*ya*nı.yor)

Hırsız yakala-an-dı. (hır*sız / ya*ka*lan*dı)

Maç erte**le-en**-me-di. (maç / er*te***len***me*di)

Bu gömlek ılık su-da yıka**a-n**-ır. (bu / göm*lek / ı***lık** / su*da / yı*ka*nır)

Bu yük kamyonu-um-da taşı**ı-ı**n-a-maz. (kam*yo*num*da / ta*şı***na***maz)

Türkçede **geçişsiz** fiil kökleri de aynı allomorflar ve kurallar kullanılarak edilgen çatıya dönüştürülebilir:

Bu ev-de oturu-l-maz. (bu / ev*de / o*tu*rul***maz**)

Pazar gün-ler-i erken kalk**ı-l**-maz. (pa*zar / gün*le*ri / er*ken / kal*kıl***maz**)

Güzel-e bak**ı-l**-ır. (gü*ze*le / ba*kı***ılır**)

Bazen sınıf-ta kal**ı-n**-ır. (ba*zen / sı*nıf***ta** / ka*lı*nır)

Saat sekiz-de iş-e başla**a-n**-ır. (sa*at / se*kiz*de / i*şe / baş*la*nır)

Fiil çatıları, fiil kök ve gövdeleri gibi, fiil gruplarında ilk sırayı alırlar. Bunları olumsuzluk allomorfları ♪ [me, ma, mez, maz], kip allomorfları ♪ [di, dı, dü, du, ti, tı, tü, tu], ♪ [miş, mış, müş, muş] ve benzerleri ve kişi allomorfları izler:

Sat-tı. Sat-ma-dı. Sat**ı-l**-dı. Sat-ıl-ma-dı. Sat-tır-dı. Sat-tır-ma-dı. Sat**ı-l**-ma-ı.yor. Bekle*le*-i.yor-lar. Bekle**e-n**-i.yor-uz. Bekle**eş**-i.yor-lar. Bek**le-eş**-me-i.yor-lar. Soyu-n-u.yor-lar. Kuruu-y-or-lar.

FiİL ÇATILARININ KISA BİR LİSTESİ

GEÇİŞSİZ	GEÇİŞLİ	ETTİRGEN	EDİLGEN	DÖNÜŞLÜ	İŞTEŞ
aç	aç	açtır	açıl	açıl	
ak	akıt	akıttır	akıtıl		
	al	aldır	alın	alın	
	anla		anlaşıl		anlaş
	anlat	anlattır	anlatıl		
	ara	arat	aran		
art	artır	artırt	artırıl		
	as	astır	asıl		
	aşır	aşırt	aşırıl		
	ayıkla	ayıklat	ayıklan		
	at	attır	atıl		atış
atla	atlat	atlattır	atlatıl		
az	azdır	azdırt	azdırıl		

TÜRK DİLİNDE MANTIKSAL, ANLAMSAL VE SÖZEL DİZİLER

GEÇİSSİZ	GEÇİŞLİ	ETTİRGEN	EDİLGEN	DÖNÜŞLÜ	İŞTEŞ
bak		baktır	bakıl	bakın	bakış
	bas	bastır	basıl		
bat	batır	batırt	batırıl		
başla	başlat	başlattır	başlatıl	başlan	
bayıl		bayılt	bayıltil		
bekle	bekle	beklet	beklen		bekleş
	beklet	beklettir	bekletil		
	biç	biçtir	biçil		
	bil	bildir	bilin		
bin		bindir	binil		
bit	bitir	bitirt	bitiril		
bık	bıktır	bıktırt	bıkıl		
	boz	bozdur	bozul	bozul	bozuş
	böl	böldür	bölün	bölün	bölüş
	bul	buldur	bulun		buluş
	bük	büktür	bükül		
cay	caydır	caydırt	cayıl		
coş	coştur	coşturt			
çal	çal	çaldır	çalın		
çalış	çalıştır	çalıştırt	çalıştırıl		
çarp	çarp	çarptırt	çarpıl		çarpış
	çiz	çizdir	çizil		
	çırp	çırptır	çırpıl	çırpın	
çök	çökert	çökerttir	çökertil		
	çöz	çözdür	çözül	çözün	çözüş
dal	daldır	daldırt	daldırıl		
	daya	dayat	dayatıl		
dayan			dayanıl		dayanış
damla	damlat	damlattır	damlatıl		
	de	dedirt	denil		
değ	değdir	değdirt	değil		
	değın		değınıl		
değiş	değiştir	değiştirt	değiştiril		değiş
	del	deldir	delin		
	dene	denet	denen		
	denetle	denetlet	denetlen		
	dengele	dengelet	dengelen		
	dik	diktir	dikil		
	dınle	dınlet	dınlen		
	dışla	dışlat	dışlan		

TÜRK DİLİNDE MANTIKSAL, ANLAMSAL VE SÖZEL DİZİLER

GEÇİŞSİZ	GEÇİŞLİ	ETTİRGEN	EDİLGEN	DÖNÜŞLÜ	İŞTEŞ
doğ	doğur	doğurt	doğurul		
	doku	dokut	dokun		
dol	doldur	doldurt	doldurul		doluş
don	dondur	dondurt	dondurul		
doy	doyur	doyurt	doyurul		
	dök	döktür	dökül	dökün	
	döv	dövdürt	dövül	dövün	dövüş
	duy	duyur	duyul		
	dürt	dürttür	dürtül		dürtüş
düş	düşür	düşürt	düşürül		
düşün	düşün	düşündür	düşünül		
	ekle	eklet	eklen		
	elle	ellet	ellen		elleş
	engelle	engellet	engellen		
	ertele	ertelet	ertelen		
es	estir	estirt	estiril		
	eşitle	eşitlet	eşitlen		
esne	esnet	esnet	esnetil	esnen	esneş
	et	ettir	edil		
	ez	ezdir	ezil		
	fırlat	fırlattır	fırlatıl		
geç	geç	geçirt	geçil	geçin	
	ger	gerdir	geril	gerin	
gel	getir	getirt	getiril		
gez	gez	gezdir	gezdiril	gezin	
	göster	göstert	gösteril		
gir			giril		giriş
git			gidil		
	giy	giydir	giyil	giyin	
	gör		görül	görün	görüş
	göster	göstert	gösteril		
gül	güldür	güldürt	gülün		gülüş
	haşla	haşlat	haşlan		
	hatırla	hatırlat	hatırlan		
	hazırla	hazırlat	hazırlan	hazırlan	
	hesapla	hesaplat	hesaplan		hesaplaş
	iç	içir	içil		
in	indir	indirt	indiril		
ısır	ısır	ısırt	ısıril		

TÜRK DİLİNDE MANTIKSAL, ANLAMSAL VE SÖZEL DİZİLER

GEÇİŞSİZ	GEÇİŞLİ	ETTİRGEN	EDİLGEN	DÖNÜŞLÜ	İŞTEŞ
	ıslat	ıslattır	ıslatıl	ıslan	
	işit	işittir	işitil		
işle	işlet	işlettir	işletil		
	inkâr et	inkâr ettir	inkâr edil		
	it	ittir	itil		itiş
kaç	kaçır	kaçırt	kaçırıl	kaçın	kaçış
kal			kalın		
kan	kandır	kandırt	kandırıl		
	kap	kaptır	kapıl		kapış
	kapat	kapattır	kapatıl	kapan	
	kapla	kaplat	kaplan		
	karala	karalat	karalan		
	karıştır (kar)	karıştırt	karıştırıl		karış
	karşıla	karşılat	karşılan		karşılaş
	karşılaştır	karşılaştırt	karşılaştırıl		
	kas	kastır	kasıl	kasıl	
	kaşı	kaşıt		kaşın	
	kat	kattır	katıl		katış
	kayır	kayırt	kay(ı)rıl		
	kaz	kazdır	kazıl		
	kes	kestir	kesil		kesiş
	kır	kırdır	kırıl		kırış
	kıy	kıydır	kıyıl		
kız	kızdır		kızıl		kızış
kızar	kızart	kızarttır	kızartıl		
kok	kokla	koklat	koklan		koklaş
kon	kondur	kondurt	kondurul		
konus	konuştur	konuşturt	konusul		
kop	kopar	kopart	koparıl		
kork	korkut	korkut	korkutul		
	koru	korut	korun	korun	
koş	k oştur	koşturt	koşul		koşuş
	koy	koydur	koyul		
	kur	kurdur	kurul		
	kurcala	kurcalat	kurcalan		
kuru	kurut	kuruttur	kurutul		
	kurula	kurulat	kurulan	kurulan	
kus	kustur	kusturt	kusturul		
küs	küstür	küstürt	küsül		küsüş
kuru	kurut	kuruttur	kurutul		

TÜRK DİLİNDE MANTIKSAL, ANLAMSAL VE SÖZEL DİZİLER

GEÇİŞSİZ	GEÇİŞLİ	ETTİRGEN	EDİLGEN	DÖNÜŞLÜ	İŞTEŞ
	lekele	lekelet	lekelen		
oku	oku	okut	okun		
	onar	onart	onarıl		
otur	oturt	oturttur	oturul		oturuş
	oy	oydur	oyul		
oyna	oyna	oynat	oynan		oynaş
	ölç	ölçtür	ölçül		ölçüş
	öde	ödet	öden		ödeş
öl	öldür	öldürt	öldürül	ölün	
	öp	öptür	öpül		öpüş
	ör	ördür	örül		
	ört	örttür	örtül	örtün	örtüş
öt	öttür	öttürt			ötüş
	öv	övdür	övül	övün	
patla	patlat	patlattır	patlatıl		
piş	pişir	pişirt	pişiril		
	sakla	saklat	saklan	saklan	
	san		sanıl		
sap	saptır	saptırt	saptırıl		
	sar	sardır	sarıl	sarın	
sark	sarkıt	sarkıttır	sarkıtıl		
	sars	sarstır	sarsıl	sarsıl	
	sat	sattır	satıl		
	say	saydır	sayıl		
	seç	seçtir	seçil		
	sev	sevdır	sevil	sevin	seviş
	seyret	seyrettir	seyredil		
	sez	sezdir	sezil		
sığ	sığdır	sığdırt	sığıl	sığın	sığış
	sık	sıktır	sıkıl	sıkın	sıkış
sız	sızdır	sızdırt	sızdırıl		
	sil	sildir	silin		
sin	sindir	sindirt	sindiril		
sinirlen	sinirlendir	sinirlendirt	sinirlendiril		
soğu	soğut	soğuttur	soğutul		
sol	soldur	soldurt	soldurul		
	sor	sordurt	sorul		
	sorgula	sorgulat	sorgulan		
	soy	soydur	soyul	soyun	

TÜRK DİLİNDE MANTIKSAL, ANLAMSAL VE SÖZEL DİZİLER

GEÇİŞSİZ	GEÇİŞLİ	ETTİRGEN	EDİLGEN	DÖNÜŞLÜ	İŞTEŞ
	sök	söktür	sökül		
sön	söndür	söndürt	söndürül		
söv		sövdür			sövüş
	söyle	söylet	söylen	söylen	söyleş
sus	sustur	susturt	susturul		susuş
sün	sündür	sündürt	sündürül		
	süpür	süpürt	süpürül		
	sür	sürdür	sürül	sürün	
	sürükle	sürüklet	sürüklen		
	sürt	sürttür	sürtül	sürtün	sürtüş
	süsle	süslet	süslen	süslen	
	süz	süzdür	süzül		
şaş	şaşırt	şaşırttır	şaşırtıl	şaşır	
şiş	şişir	şişirt	şişiril	şişin	
	tak	taktır	takıl	takin	takış
	tara	tarat	taran	taran	
taş	taşır	taşirt	taşırıl		
	taşı	taşıt	taşın	taşın	
	tat	tattır			
	temizle	temizlet	temizlen	temizlen	
	tercih et	tercih ettir	tercih edil		
	tut	tuttur	tutul		tutuş
uç	uçur	uçurt	uçurul		uçuş
	um		umul		
	unut	unuttur	unutul		
uy	uydur	uydurt	uydurul		uyuş
uyan	uyandır	uyandirt	uyandırıl		
	uyar	uyart	uyarıl		
	uygula	uygulat	uygulan		
uyu	uyut	uyuttur	uyutul	uyun	
uza	uzat	uzattır	uzatıl	uzan	
	üfle	üflet	üflen		
	ütüle	ütület	ütülen		
	üz	üzdür		üzül	
	ver	verdir	veril		
	vur	vurdur	vurul		vuruş
yağ	yağdır	yağdirt			
	yakala	yakalat	yakalan		
yan	yak	yaktır	yakıl	yakın	
	yap	yaptır	yapıl		

GEÇİŞSİZ	GEÇİŞLİ	ETTİRGEN	EDİLGEN	DÖNÜŞLÜ	İŞTEŞ
yapış	yapıştır	yapıştırt	yapıştırıl		
yaşa	yaşat	yaşattır	yaşatıl	yaşan	
yat	yatır	yatırt	yatırıl	yatıl	yatış
	yaz	yazdır	yazdırıl		yazış
ye	yedir	yedirt	yediril		
	yen		yenil		yeniş
yet				yetin	
yetiş	yetiştir	yetiştirt	yetişil		
yerleş	yerleştir	yerleştirt	yerleşil		
	yığ	yığdır	yığıl		
	yıka	yıkata	yıkan	yıkan	
yıl	yıldır				yılış
	yırt	yırttır	yırtıl	yırtın	
	yut	yuttur	yutul		
	yor		yorul	yorul	
yüksel	yükselt	yükselttir	yükseltıl		
yürü	yürüt	yürüttür	yürütül	yürün	
yüz	yüzdür	yüzdürt		yüzül	yüzüş

♪ [dir, dır, dür, dur, tir, tır, tür, tur]

Oluş grupları:

Başlıkta verilen allomorfların kullanımı tümüyle anlamsaldır (semantic). Bu yüzden, bazı kişiler için bazı fiil kiplerinde anlamsal nedenlerden dolayı kullanılmaz. Oluş gruplarına eklendiklerinde, bu gruplara “**güçlü olasılık**” ya da “**olabilirlik**” kavramları katarlar. Bu iki ayrı kavram sözde yapılan vurgularla ayırt edilir:

Anne-em ev-de-dir. (an*nem / ev***de***dir) (kesinlikle evdedir)

Anne-em ev-de-dir. (an*nem / ev*de*dir) (evde olabilir)

Antalya-da hava sıcak-tır. (an*tal*ya*da / ha*va / sı*cak*tır)

Londra yağmurlu-dur. (lon*dra / yağ*mur*lu*dur)

Gözlükler-in çanta-an-da-dır. (göz*lük*le*rin / çan*tan*da*dir)

O-/n/un burun-u hava-da-dır. (o*nun / bur*nu / ha*va*da*dir)

Göz-ü yüksek-ler-de-dir. (gö*zü / yük*sek*ler*de*dir)

Aynı allomorflar eylem bildiren fiil gruplarında da kullanılır:

Uyu-muş-um-dur. Uyu-muş-sun-dur. Uyu-muş-tur. Uyu-muş-uz-dur. Uyu-muş-sun-uz-dur. Uyu-muş-lar-dır. (Belki ya da muhakkak bu eylemler oldu.)

Aşağıda başlarına yıldız (*) imi koyulmuş olan birinci tekil/çoğul ve ikinci tekil/çoğul kişileri içeren fiil öbekleri yapısal olarak olasıdır, ancak anlamsal yönden mantık dışıdır:

*Gel-e.cek-im-dir. *Gel-e.cek-sin-dir. *Gel-e.cek-iz-dir. *Gel-e.cek-si.niz-dir. *Başar-a.cak-im-dir. *Gör-e.cek-si.niz-dir.

Gel-e.cek-tir. (Muhakkak gelecek.). Gel-e.cek-ler-dir. (Muhakkak gelecekler.) Anla-/y/a.cak.tır. (Muhakkak anlayacak.) Başar-a.cak-lar-dır. (Muhakkak başaracaklar.) Çalış-ı.yor-dur. (Sanırım çalışıyor.) Bekle-i.yor-lar-dır. (Beklediklerini tahmin ediyorum.)

Di'li Geçmiş ve Geniş Zamanlarla yapılan fiil gruplarına [DİR] morfe-minin allomorfları eklenemez. Eklenirse bu fiil öbekleri anlam ve kural dışı olurlar:

*Git-ti-im-dir. *Sakla-dı-ın-dir. *Anla-dı-dir. *İşit-ti-ik-tir. *Koş-tu-u.nuz-dur. *Başar-dı-lar-dır.

*Kız-ar-ım-dir. *Gel-ir-sin-dir. *Bil-ir-dir. *Duy-ar-ız-dir. *Anla-ar-sı.nız-dir. *Bekle-er-ler-dir.

Yukarıdaki fiil öbeklerinde kullanılan anlamsız ve kural dışı [DIR] allomorflarının yerine fiil öbeklerinden önce aynı anlamları veren "kuşkusuz" ya da "belki" zarfları kullanılabilir:

Kuşkusuz (belki) gittim. Kuşkusuz (belki) sakladın. Kuşkusuz (belki) anladın. Kuşkusuz (belki) kızarım. Kuşkusuz (belki) anlarsınız, vb.

BELİRTENLER ve SIFATLAR

Türkçede sıfatlar "nasıl?" sorusuna, belirtenlerse "hangi?" sorusuna cevap veren sözcük ya da sözcük öbeklerdir. Örneğin, "bu", "şu", "o", "Ahmet'in", "kapının önünde duran", "bize bakan", "sokaktaki", "senin söz ettiğin", "sokakta oynayan" gibi dilsel diziler, içinde bulundukları tümcelerde "hangi?" sorusuna cevap veriyorlarsa, bunlar birer belirtendir (belirtme sıfatı). Örneğin, aşağıda siyah harflerle yazılmış sözcük kümelerini işittiğimizde "Hangi?" sorusunu sormaya gerek duymayız.

Hangi araba? **Bu** araba, **şu** araba, **Ahmet'in** arabası, **benim** arabam, **senin** araban, **kapının önünde duran** araba, **beyaz** araba, **sokakta-ki** araba, **içinde iki kızın oturduğu** araba, **bir** araba, **her** kız, **bazı** kızlar, **hiç bir** çocuk, **birkaç** kişi, **tüm** insanlar.

Bunların yanı sıra, zamirler de özne olarak kullanıldıklarında belirlilik kavramını içlerinde taşırlar. Bu nedenle bir kişi "Ben dün Ankara'ya gittim" dediğinde "Kim gitti?" diye sormayız. Şu halde "ben, sen, o, biz, siz, onlar" zamirleri ve tüm adlar özne olduklarında belirlilik kavramını içlerinde taşırlar. Öte yandan, bu zamirler ve adlar **nesne** olduklarında [i, ı, ü, u] belirten allomorflarını alırlar: "ben-i", "sen-i", "o-/n/u", "biz-i", "siz-i", "onlar-ı", Ahmet'i, araba-/y/ı, tavşan-ı.

Yukarıda söz edilen bu ayrıntının basit tümcelerin ad öbeklerine dönüşümünde önemli bir rol aldıkları görülecektir.

AD TAMLAMALARI

Bir ad tamlamasının oluşması için iki ad öbeği gereklidir. Bir ad öbeği bir addan, bir zamirden, bir mastardan (infinitive), ya da "belirten + belirtilen" yapısına dönüşmüş ad öbeklerinden oluşabilir.

Ad tamlamaları yapılarına göre üç çeşittir; "**belirtili ad tamlamaları**", "**belirtisiz ad tamlamaları**" ve "**takısız ad tamlamaları**". Ad tamlamalarında bulunan ilk ad öbeğine "tamlayan", ikincisine "tamlanan" adı verilir. Bunlardan belirtili ad tamlamalarında birinci ad öbeğine işlevinden dolayı "belirten" (determiner), ikincisine "belirtilen" (determined) adı da verilebilir. Ancak, bunların anlamları dikkate alınırsa, birinci ad öbeğine "sahip olan" (possessor), ikinci ad öbeğine "sahip olunan" (possessed) adları da verilebilir. Verilen bu terimlerin hepsini birden genelleyen sözcükler soru sözcükleridir:

"Kimin nesi?", "Neyin nesi?"

Belirtili Ad Tamlamaları. (possessive construction)

okul-un duvar-ı (Neyin duvarı?)
neyin? nesi?

ben-im okul-um (Kimin okulu?)
kimin? nesi?

çalış-ma-n/ın bit-me-/s/i (Neyin bitmesi?)
neyin? nesi?

deniz-e düşen kız-ın anne-/s/i (Kimin annesi?)

kimin?

nesi?

deniz-e düşen kız-ın kurtarıl-ma-/s/ı (Kimin kurtarılması?)

kimin?

nesi?

hırsız-lık-ın ne zaman yapıld-ık-ı (Neyin ne zaman ne yapıldığı?)

neyin?

nesi?

Yukarıda verilen ad tamlaması örneklerinden anlaşıldığı gibi, anlamsal yönden tamlamaların birinci bölümleri "sahip olan", ikinci bölümleri ise "sahip olunan" kavramlarını içermektedir. Öte yandan, yukarıdaki ad tamlamalarından bazılarında "hangi?" sorusu sorulabildiği için, bu tamlamaların birinci bölümleri birer belirtendir. Yani, bir kişi "Ahmet'in arabası" dediği zaman ona "Kimin arabası?" diye sormanız yersizdir. Ya da "çalışmanın bitmesi" dediğinde, "neyin bitmesi" diye sormak gülünçtür.

Hangi duvar? Okulun duvarı.

Hangi okul? Benim okulum?

Neyin bitmesi? Çalışmanın bitmesi.

Hangi kızın annesi? Denize düşen kızın annesi.

Hangi kızın kurtarılması? Denize düşen kızın kurtarılması.

Neyin ne zaman yapıldığı? Hırsızlığın ne zaman yapıldığı.

Türkçedeki tüm ad tamlamaları yapısal yönden zincirleme ad tamlamalarına da dönüşerek bitimsiz (infinite) bir özellik de gösterirler. Örneğin aşağıdaki anlamsız ad öbeği bir zincirleme ad öbeğidir:

"sey-in şey-i-/n/in şey-i-/n/in şey-i-/n/in şey-i-/n/in şey-i"

zincirleme ad tamlaması öbeği (AÖ)

Yukarıdaki zincirleme ad öbeğini aşağıdaki gibi anlamlı bölümlere ayırarak da gösterebiliriz:

gençler-in spor yapma-sı → sahip olan + sahip olunan

yapması-nın önem-i → sahip olan + sahip olunan

önemi-nin anlaşılma-sı → sahip olan + sahip olunan

gerekir. → fiil grubu

Gençlerin spor yapmasının öneminin anlaşılması gerekir.

zincirleme ad tamlaması öbeği

(özne) AÖ

fiil

FÖ

Ad tamlamalarında zamirlerin yanı sıra, özel adlar, cins adları, ve mastarlar da kullanılabilir. Zamirler sadece ad tamlamalarının birinci bölümlerinde "sahip olan" olarak kullanılabilirler, "sahip olunan" bölümlerinde kullanılamazlar. Özel adlar, cins adları ve mastarlarla yapılan ad tamlamaları üçüncü şahıs "o" zamiri ile yapılan ad tamlamalarındaki gibidir.

Ad tamlamalarının "Kimin?, Neyin?" bölümüne eklenen kişi allomorfları:

ben-im (be**nim*), **sen-in** (se**nin*), **o-/n/lun** (o**nun*), **biz-im** (bi**zim*), **siz-in** (si**zin*), **onlar-in** (on**la*rin*), **okul-un** (o**ku*lun*), **sandalye-/n/in** (san**dal*ye*nin*), **görüşme-/n/in** (gö**rüş*me*nin*)

Ad tamlamalarının "Nesi?" bölümünde kullanılan kişi allomorfları:

Ben: (ben-im ne-/y/im) ɲ [im, ım, üm, um, em, am]

(Ben-im) **ey-im**, (ben-im) **sepet-im**, (ben-im) **okul-um**, (ben-im) **gül-üm**, (ben-im) **bekleyiş-im**, (ben-im) **sorun-um**, (ben-im) **kız-ım**

Yukarıdaki ad tamlamalarındaki "Nesi?" bölümlerinde bulunan adların son fonemleri birer ünsüzdür. Hecelime kuralına göre bu ünsüzler hecelerinden koparak izleyen kişi allomorflarının ilk ünlüleriyle birleşirler:

ben-im ey-im, ben-im sepet-im, ben-im okul-um, ben-im gül-üm, ben-im bekleyiş-im, ben-im sorun-um, ben-im kız-ım, ben-im ad-ım.

Ad tamlamalarının "nesi" bölümündeki adlar birer **ünlü** ile sonlanıyorlarsa, birer ünlü ile başlayan [im, ım, üm, um, em, am] kişi allomorfları ile birleştiklerinde, ad'ın ünlüsü ile kişi allomorflarının ünlüleri **özdeş** olurlar ve kaynaşarak **tek** ünlü olarak söylenip yazılırlar. Bu ünlüler **siyah** harflerle gösterilmiştir:

(ben-im) **deri-im** (be**nim* de**rim*), (ben-im) **araba-am** (be**nim* a**ra*-bam*), (ben-im) **baba-am** (be**nim* ba**bam*), (ben-im) **sürü-üm** (be**nim* sü**rüm*), (ben-im) **soru-um** (be**nim* so**rum*), (ben-im) **konuşma-am** (be**nim* ko**nuş*mam*), (ben-im) **bekleme-em** (be**nim* bek**le*mem*)

Ad tamlamalarının her iki bölümünün sonlarında ("mek-mak" mastarları hariç) aynı kişiyi temsil eden birer **iyelik kişi** (possessor personal) allomorfu bulunur. Bu nedenle, ikinci bölümdeki iyelik kişi

allomorfları birinci bölümdeki "ben" morfemi ve "im" allomorfunun her ikisinin birden anlamını içerdiğinden, "ben-im" sözcüğü konuşan kişi tarafın-dan gerekli görülürse vurgulamak için kullanılır. Yani bir kişinin "araba-**am**" demesi zaten "ben-im arabam" demektir. **Zamirlerle** yapılan tüm ad tamlamalarında bu kural geçerlidir. **Adlarla** yapılan tamlamalarda ise tamlamanın her iki bölümündeki adların ya da mastarların kullanılması zorunludur.

Sen: (sen-in ne-/y/in) ♪ [in, ın, ün, un, en, an]

Birer **ünsüzle** sonlanan adlar:

(Sen-in) dil-in, (sen-in) kâr-ın, (sen-in) göz-ün, (sen-in) okul-un

Birer **ünlüyle** sonlanan adlar:

(Sen-in) araba-**an** (a*ra*ban), (sen-in) baba-**an** (ba*ban), (sen-in) tencere-**en** (ten*ce*ren), (sen-in) yaka-**an** (ya*kan), (sen-in) uyku-**un**

O: (o/n/un ne-/s/i) ♪ [i, ı, ü, u]

Birer **ünsüzle** sonlanan adlar:

(onun) ey-**i**, (onun) gözler-**i**, (onun) söz-**ü**, (onun) okul-**u**

Birer **ünlüyle** sonlanan adlar:

(onun) yenge-**/s/i**, (onun) baba-**/s/ı**, (onun) yaka-**/s/ı**, (onun) görgü-**/s/ü**, (onun) uyku-**/s/u**, (onun) korku-**/s/u**, (onun) su-**/y/u**

Aşağıdaki tabloda üçüncü kişi zamirleri ve adlarla yapılan ad tamlamalarının allomorfları görülebilir. Aşağıdaki tablodaki "ü" bir ünlü ile sonlanan bir adı ya da zamiri, "üs" ise bir ünsüz ile sonlanan bir adı simgelemektedir:

<u>kimin?, neyin?</u>	<u>nesi?</u>	<u>örnek</u>
üs-[in, ın, ün, un]	üs-[i, ı, ü, u]	Jack-in oku <u>l</u> -u
üs-[in, ın, ün, un]	ü-[s/i, /s/ı, /s/ü, /s/u]	Jack-in araba- /s/ı
ü-[n/in, /n/ın, /n/ün, /n/un]	üs-[i, ı, ü, u]	perde- /n/in kumaş-ı
ü-[n/in, /n/ın, /n/ün, /n/un]	ü-[s/i, /s/ı, /s/ü, /s/u]	Ayşe- /n/in anne- /s/i

Örneğin:

o-/n/un kalem-i (o***nun** / ka*le*mi); köy-ün deli-/s/i (kö***yün** / de*li*-si); ev-in kedi-/s/i (e***vin** / ke*di*si); tümce-/n/in sonu-u (tüm*ce***nin** / so*nu); okul-un şarkı-/s/ı (o*ku***lun** / şar*kı*sı); deli-/n/in gül-me-/s/i (de*li***nin** / gül*me*si); çalış-ma-/n/ın sonuç-u (ça*lış*ma*nın / so*nu*cu); ağla-ma-/n/ın nedeni-i (ağ*la*ma***nın** / ne*de*ni); kız-ın güzellik-i (kı***zın** / gü*zel*li*ğ*i*)

(biz): [i.miz, ı.mız, ü.müz, u.muz, e.miz, a.mız]:

biz-im okul-u.muz (bi***zim** / o*ku*lu*muz); biz-im tencere-e.miz (bi***zim** / ten*ce*re*miz); biz-im baba-a.mız (bi***zim** / ba*ba*mız); biz-im köy-ü.müz (bi***zim** / kö*yü*müz); biz-im sorun-u.muz (so*ru*nu***muz**), biz-im bahçe-e.miz (bah*çe***miz**), biz-im anlaş-ma-a.mız (an*laş*ma***mız**).

(siz): [i.niz, ı.nız, ü.nüz, u.nuz, e.niz, a.nız]:

siz-in davul-u.nuz (si***zin** / da*vu*lu*nuz); siz-in araba-a.nız (a*ra*ba***nız**); siz-in kız-ı.nız (kı*zi***nız**); siz-in kafa-anız (ka*fa***nız**), siz-in bah-çe-e.niz (si***zin** / bah*çe*niz); siz-in torba-a.nız (tor*ba***nız**); siz-in ko-nuş-ma-a.nız (ko*nuş*ma***nız**). siz-in bekleme-e.niz

(onlar): [i, ı, ü, u] ya da ([le*ɾ*-i, la*ɾ*-ı]):

onlar-ın okul-u (on*la***rin** / o*ku*lu); onlar-ın çiçek-le*ɾ*-i (on*la***rin** / çi*çek*le*ri); onlar-ın konuş-ma-la*ɾ*-ı (on*la***rin** / ko*nuş*ma*la*ri); onlar-ın anne-/s/i (on*la***rin** / an*ne*si); onlar-ın kedi-/s/i (on*la***rin** / ke*di*si)

Belirtisiz Ad Tamlamaları:

Belirtisiz ad tamlamaları ad tamlamalarının her iki tarafında da adlar kullanılarak yapılır. Zamirlerle belirtisiz ad tamlamaları yapılamaz. Bu tip tamlamaların birinci bölümündeki adlar takısız olarak kullanılır. İkinci bölümlerinde ise eğer ad bir ünsüzle sonlanıyorsa ünlü uyumu-na göre ♪ [i, ı, ü, u] allomorflarından birisi eklenir. Eğer bu adlar ünlülerle sonlanıyorsa bu ünlülerle, ♪[i, ı, ü, u] ünlüleri arasına /s/ bağdaştırıcıları konur.

Örneğin:

Ne çanta-/s/ı? (**ne** / çan*ta*sı); Okul çanta-/s/ı (o*kul / çan*ta*sı); Ne soru-lar-ı? (**ne** / so*ru*la*rı); Sınav soru-lar-ı (sı*nav / so*ru*la*rı); öğrenci kavg-a-/s/ı (öğ*ren*ci / kav*ga*sı); otomobil yarış-ı (o*to*mo*-bil / ya*rı*şı); insan hak-lar-ı (in*san / hak*la*rı); Ne reçel-i? Elma reçel-i (el*ma / re*çe*li); Ne kaza-/s/ı? (**ne** / ka*za*sı); Araba kaza-/s/ı (a*ra*ba / ka*za*sı); kalem kutu-/s/u (ka*lem / ku*tu*su); kış bahçe-/s/i (**kış** / bah*çe*sı); işsizlik sorun-u (iş*siz*lik / so*ru*nu); yaz eğlen-ce-/s/i (**yaz** / eğ*len*ce*sı); güneş gözlük-le-r-i (gü*neş / göz*lük*le*r-i); patates salata-/s/ı (pa*ta*tes / sa*la*ta*sı); hava kir-lilik-i (ha*va / kir*-li*li*ğ-i); baş ağrı-/s/ı (**ba***şağ*rı*sı); it dalaş-ı (**it** / da*la*şı); mürekkep leke-/s/i (mü*rek*kep / le*ke*sı)

Takısız Ad Tamlamaları:

Takısız ad tamlamalarında takısız iki ad art arda bulunur

Örneğin:

tahta kutu (tah*ta / ku*tu); **altın bilezik** (al*tın / bi*le*zik); **porcelen fincan** (por*se*len / fin*can); **demir kapı** (de*mir / ka*pı); **taş bina** (taş / bi*na); **plastik oyuncak** (plas*tik / o*yun*cak); **bakır tel** (ba*kır / tel); **mermer heykel** (mer*mer / hey*kel); **kız arkadaş** (kız*ar*ka*daş); **erkek arkadaş** (er*ke*kar*ka*daş); **gümüş para** (gü*müş / pa*ra); **tahta köprü** (tah*ta / köp*rü); **Beyaz Saray** (be*yaz / sa*ray)

Not: Yukarıdaki “kız arkadaş” ve “erkek arkadaş” “baş ağrısı” tamlamalarında altları tek çizgilerle işaretlenmiş olan ünsüzler konuşmada hecelerinden koparak izleyen adın ilk ünlüsüyle birleşirler. **Sözcükler arasında** yapılan bu ünsüz-ünlü birleşmesine **ulama** adı verilir. Yapılan bu işlem, ad ve fiil kök, gövde ve çatılarının allomorflarla birleşmelerinde kullanılan ünsüz-ünlü birleşmesinin aynısıdır. Ancak **ulama** terimi yalnız sözcükler arasında yapılanlar için kullanılır.

MASTARLAR

Tüm mastarlar fiil kök, gövde ve çatılarından yapılmış adlardır. Türkçede dört çeşit mastar vardır.

1. Fiil kök, gövde ve çatılarına eklenen ♪ [mek, mak] allomofları:

oku-mak, yüz-mek, yardım et-mek, konuş-mak, temizle-mek, oynamak, tart-mak, tartıl-mak, tartış-mak, kaç-mak, kaçın-mak, kaçış-mak

sürt-mek, sürtün-mek, sürtüş-mek, döv-mek, dövül-mek, dövün-mek
dövüş-mek, çek-mek, çekil-mek, çekin-mek, çekiş-mek, at-mak, atıl-
mak, atış-mak, çek-mek, çektir-mek, çekin-mek

2. Fiil kök, gövde ve çatılarına eklenen ♪ [me, ma] allomorfları:

git-me, gel-me, çalış-ma, anla-ma, anlaş-ma, tart-ma, tartıl-ma, tartış-
ma, gör-me, görül-me, görün-me, görüş-me, kaç-ma, kaçın-ma, ka-
çış-ma, gül-me, güldür-me, gülüş-me, sev-me, sevil-me, sevdire-me,
se-viş-me, it-me, ittir-me, itil-me, itiş-me, bul-ma, buldur-ma, bulun-
ma, buluş-ma, kır-ma, kırdır-ma, kırıl-ma, yap-ma, yapıl-ma, edil-me

3. Fiil kök, gövde ve çatılarına eklenen ♪ [ış, ı, üş, uş] allomorfları:

gül-üş, bak-ış, kaç-ış, gör-üş, çök-üş, anla-/y/ış, bekle-/y/ış, özle-/y/ış,
yalvar-ış, tüken-ış, düş-üş, yıkıl-ış, kurul-uş, kurtul-uş, diren-ış

4. Fiil kök, gövde ve çatılarına eklenen ♪ [dik, dık, dük, duk, tik, tık,
tük, tuk] allomorfları. Tüm mastar allomorfları çekim allomorflarıdır :

gel-dik, oku-duk, bekle-dik, sat-tık, çalış-tık, anlaş-tık, kaç-tık, bekleş-
tik, şakalaş-tık, yaklaş-tık, görüş-tük, buluş-tuk, oyna-dık, yap-tık

MASTARLAR NEREDE ve NASIL KULLANILIR

Mastarlar fiil kök, gövde ve çatılarına eklenen allomorflarla yapıldığı için fiillerin tüm özelliklerine sahiptir. Fiillerden önce kullanılan belirtili / belirtisiz nesneler, ad tamlamaları ve zarf öbekleri bunlardan önce de kullanılabilir ve mastarlarla beraber **ad (mastar) öbekleri** oluştururlar:

1(a). ♪ [mek, mak] mastarları ve mastarlarla yapılan ad öbekleri tümcede özne olarak kullanılabilirler. Bu mastarların sonlarında kişi allomorfları bulunmaz.

Yüz-mek sağlık için yararlıdır.

özne	ad	edat	
AÖ		zarf öb	(sıfat) oluş
			FÖ

Sigara iç-mek zararlıdır.

bs nesne	mastar	
özne	(sıfat) oluş	
AÖ	FÖ	

Günde sekiz saat uyu-mak sağlıklı bir kişi için yeterlidir.

<u>zarf öb</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>master</u>
	<u>özne</u>	
AÖ		

<u>ad öbeği</u>	<u>edat</u>	
	<u>zarf öbeği</u>	<u>(sıfat) oluş</u>
	FÖ	

Bütün gün televizyon seyret-mek zaman kaybıdır.

AÖ FÖ

Onu ikna et-mek kolay olmadı.

AÖ FÖ

1(b). ♪ [mek, mak] mastarları **“yerine”** ve **“için”** edatlarından önce kullanıldıklarında beraberce zarf öbekleri oluştururlar:

(Biz) ders çalış-mak yerine çarşı-da gezdik.

özne ad öbeği edat | |
AÖ zarf öbeği zarf öbeği fiil
FÖ

(Sen) televizyon izle-mek yerine ödevini yap.

<u>özne</u>	<u>ad öbeği</u>	<u>edat</u>		
AÖ	<u>zarf öbeği</u>		b nesne	fiil
		FÖ		

Kimi öğrenciler dersi dinle-mek yerine hayal kuruyor.

<u>b.sıfatı</u>	<u>ad öbeği</u>	<u>edat</u>			
<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>		<u>bs nesne</u>		<u>fil</u>
AÖ			FÖ		

(Ben) yeni bir araba al-mak için para biriktireceğim.

<u>özne</u>	<u>ad öbeği</u>	<u>edat</u>		
AÖ	<u>zarf öbeği</u>	<u>bs nesne</u>		<u>fiil</u>
		FÖ		

Herkes cumhurbaşkanını gör-mek için ayağa kalktı.

<u>özne</u>	<u>ad öbeği</u>	<u>edat</u>		
AÖ	<u>zarf öbeği</u>		<u>zarf</u>	<u>fiil</u>
		FÖ		

(Sen) yabancı dil öğren-mek için çok çalışmalısın.

<u>özne</u>	<u>ad öbeği</u>	<u>edat</u>		
AÖ	<u>zarf öbeği</u>		zarf	fiil
		FÖ		

Yukarıdaki ve aşağıdaki örneklerde **siyah** harflerle belirtilmiş bölümler **zarf öbekleridir**.

(Sen) **ben-i** anla-mak için dikkat-le dinle.

(Ben) **ıslanma-mak için** şemsiye-em-i aldım.

Öğretmen **ben-i daha iyi gör-mek için** gözlük-le_r-i-/n/i taktı.

(Biz) **otobüs-e yetiş-mek için** hep beraber koştuk.

1(c). ♪ [mek, mak] mastarları ile yapılan ad öbekleri “**iste**” ve “**zorun-da**” sözcüklerinden önce de kullanılır:

(Ben) **Türkçe öğren-mek istiyorum.**

özne	(nesne) ad öbeği	fiil
AÖ		FÖ

(Ben) **bulaşık-lar-ı yıka-mak** istemiyorum.

(Sen) **bu kitap-ı oku-mak** istiyor musun? (ki*ta*bı)

(Ben) **sen-i dinle-mek** istemiyorum.

(Ben) **çalış-mak zorundaydım.**

özne	ad öbeği	(zarf) oluş
AÖ		FÖ

(Biz) **bekle-mek** zorundayız.

(Biz) **masrafı azalt-mak** zorundayız.

(Sen) **her gün traş ol-mak** zorunda mı-sın?

1(d). ♪ [mek, mak] mastarlarına ♪[ten, tan] allomorfları eklenince zarf öbekleri oluşur:

(Sen) **yanlışlık yap-mak-tan kaçınmalısın.**

özne	zarf öbeği	fiil
AÖ		FÖ

(Ben) **geceleyin yalnız dışarı çık-mak-tan korkuyorum.**

özne	zarf	zarf	zarf	(mastar-tan) zarf	
AÖ			zarf öbeği		fiil
				FÖ	

♪ [mek , mak] allomorflarıyla yapılan mastarlar ad tamlamaların-da kullanılmaz. Yukarıda ve aşağıda **siyah** harflerle verilmiş bölümler zarf öbekleridir.

(Ben) **bulaşık yıka-mak-tan** bıktım.

(Ben) **bütün gün ev-de otur-mak-tan** sıkıldım.

(Ben) **üzül-mek-ten** kendim-i alamıyorum.

(Biz) **maç-a git-mek-ten** vazgeçtik.

(Sen) **yalan söyle-mek-ten** utanmıyor musun?

Çoğu öğrenci-ler **ödev yap-mak-tan** hoşlanmaz

(Sen) **hızlı araba sür-mek-ten** kaçınmalısın.

(Onlar) **gül-mek-ten** kırıldılar.

(Sen) **yardı-m iste-mek-ten** çekinme.

2(a). ♪ [me, ma] allomorfları bazı fiil kök ve çatılarına eklenerek bunları ad öbeklerine dönüştürürler:

Bizim topal ördek uç-ma-/y/ı denedi.

<u>özne</u> AÖ	<u>b nesne</u> <u>fiil</u> FÖ
-------------------	----------------------------------

(Biz) çalış-ma-/y/ı erteledik.

<u>özne</u>	<u>b nesne</u>	<u>fiil</u>
AÖ	FÖ	

Çalış-ma ertelendi.

b nesne edilgen fiil
FÖ

Hasan ödev yapma-/y/ı unuttu.

<u>özne</u>	<u>b nesne</u>	<u>fiil</u>
AÖ	FÖ	

Ödev yapma unutuldu.

b nesne edilgen fiil
FÖ

2/b). ♪ [me, ma] mastarları ad tamlamalarının tamlayan ve tamlanan bölümlerinde kullanılırlar, sonlarına iyelik kişi allomorfları eklenir ve tümcelerde ad öbeği olarak kullanılırlar:

(Ben-im) büro-/y/a gel-me-em biraz gecikebilir.

<u>tamlayan</u>	<u>zarf öb</u>	<u>tamlanan</u>				
	<u>özne</u>			<u>zarf</u>		<u>fiil</u>
	AÖ			FÖ		

(Ben) (sen-in) gerçeği söyle-me-e-n-i istiyorum.

<u>özne</u>	<u>tamlayan</u>	<u>b nesne</u>	<u>tamlanan</u>	
AÖ		<u>b nesne</u>		fiil
			FÖ	

Baba-am (ben-im) daha çok çalış-ma-am-ı istiyor.

<u>özne</u>	<u>tamlayan</u>	<u>zarf</u>	<u>zarf</u>	<u>tamlanan</u>	
AÖ		b nesne			fiil
		FÖ			

(Sen-in) daha çok çalış-ma-an baba-an-ı mutlu et-er.

tamlayan	zarf	zarf	tamlanan				
	özne				b nesne		fiil
	AÖ				FÖ		

(Ben) banka-/n/ın açıl-ma-/s/ı-/n/ı bekliyorum.

özne	tamlayan	tamlanan-/n/ı	
AÖ	b nesne		fiil
FÖ			

(Ben) o-/n/un konuş-ma-/s/ı-/n/ın bit-me-/s/i-/n/i bekledim.

özne	zincirleme ad tamlaması		
AÖ	b nesne		fiil
FÖ			

Kuş-lar-ın öl-me-/s/i hepimiz-i üzdü

ad tamlaması	öz		
ad tamlaması	özne	b nesne	fiil
-	AÖ	FÖ	

3(a). The [iş, ış, üş, uş] allomorfları kullanılarak yapılan masterlar, [me, ma] ile yapılanlar gibidir ve aynı anlamı taşırlar. Ancak [iş, ış, üş, uş] allomorfları ile yapılan tamlamalar genellikle kalıplaşmış bazı tamlamalarda kullanılır:

Örneğin :

Fiyatların yüksel-me-/s/i (yüksel-iş-i) satıcıyı, düş-me-/s/i (düş-üş-ü) alıcıyı mutlu eder. Aşağıda ayrıca içinde başlarına (*) yıldız imi konulmuş masterlar kullanılmayan masterlardır:

Maç-ın bit-iş (*bit-me) **düdük-ü.** (dü*dü*ğü)

Kurtul-uş (*kurtul-ma) **Savaş-ı.**

Bizans-ın (*çök-me-/s/i) **çök-üş-ü.**

Uç-uş (*uç-ma) **koridor-u.**

Açıl-ış (*açıl-ma) (*konuş-uş-u) **konuş-ma-/s/ı.**

Açıl-ış (*açıl-ma) **tören-i.**

Araba-/n/ın (*çek-me) **çek-iş güc-ü.** (gü*cü)

Al-ış sat-ış (*al-ma sat-ma) **fiyat-lar-ı.**

Hırsız-ın kaç-ış (*kaç-ma) **yön-ü.**

4(a). Fiil kök ve çatılarının sonlarına eklenen the $\text{[dik, dık, dük, duk, tik, tık, tük, tuk]}$ allomorfları ad tamlamalarının tamlayan ve tamlanan bölümlerinde kullanılabilirler ve öteki ad ve master tamlamalarında olduğu gibi sonlarına kişi allomorfları alırlar. Bu allomorflarla yapılan tamlamalar hem ad öbeği hem sıfat tamlaması işlevi görürler.

Örneğin:

(Ben) Ahmet-in deniz-de yüz-dük-ü-n/ü gördüm.

özne tamlayan zarf öbeği tamlanan-ü |
AÖ b nesne fiil
FÖ

Ahmet-in yaşa-dık-ı şehir çok kalabalık.

tamlayan tamlanan ad | |
belirten belirtilen zarf (sıfat) oluş
özne FÖ
AÖ

Tüm mastarlar zaman kavramı içermezler. The [Mek, mak] allomorfları eklenmiş mastarlar ne zaman kavramı içerirler ne de sonlarına kişi allomorfları alırlar. Geriye kalan tüm mastarlar zaman kavramı içermeseler de ad tamlamalarının hem tamlayan hem de tamlanan bölümlerine kişi allomorfları alırlar:

Anne-em ben-im nere-ye git-tik-im-i bilmiyordu.

özne tamlayan zarf öb tamlanan |
AÖ ad tamlaması öb b nesne fiil
FÖ

(Ben) Fatma-n/ın ne yap-tık-ı-n/ı bilmiyorum.

özne tamlayan tamlanan |
AÖ ad öbeği (b nesne) fiil
FÖ

Onlar-in nere-de çalış-tık-lar-ı ben-i ilgilendir-me-i.yor.

tamlayan zarf öb tamlanan b nesne fiil
özne FÖ
AÖ

[Dik] morfeminin allomorfları eklenmiş mastarlar tamlayan bölümleri olmayan ad tamlamaları olarak da kullanılırlar. Örneğin:

(Ben) (~~ben-im~~) çok çalış-tık-ım için başardım.

(Sen) (~~sen-in~~) ev-e dön-dük-ün-de bunlar-ı yaza-ar-sın.

(O) (~~kendi-s/i-n/ın~~) iyi ol-duk-u-n/u söylüyor.

[Dik] ve [Den] allomorfları eklenmiş mastarlardan sonra “sonra” zarfı kullanılırsa zarf öbekleri oluşur:

Patron gel-dik-ten sonra herkes çalış-ma-/y/a başladı.

(pat*ron / gel*dik*ten / son*ra / **her*kes** / ça*lış*ma*ya / baş*la*dı)

ET, YAP, OL, İŞLE, KAYDET, SAĞLA

Bazı ad ve sıfatlar yukarıdaki fiil kökleriyle birleşip fiiller üretirler. Örneğin:

ET

alay et (a**la**yet), affet (af**fet*), armağan et (ar**ma**ğā**net*), baş et (ba**şet*), beraat et (be**ra**a**tet*), beyan et (be**ya**:nef), buyur et (bu**yu**ret), davet et (da*:ve**tet*), dahil et (da*:hī**let*), daktilo et (dak**ti**lo / et), dans et (dan**set*), deli et (de**li* / et), deṛt et (der**-det*), devam et (de**va**:met), dikka et (dik**ka***tet*), dua et (du*a*:et), elde et (el**de* / et), gayret et (gay**re***tet*), göç et (gö**çet*), haberdar et (ha**ber**da*:ret), hakaret et (ha**ka**:re**tet*), hapsed (hap**set*), hareket et (ha**re**ke**tet*), hata et (ha**ta*: / et), hayâl et (ha**yâ**:let), hazmet (haz**met*), hizmet et (hiz**me***tet*), idare et (i**da**:re* / et), iftira et (if**ti**ra*: / et), ihane et (i**ha**:ne**tet*), ikramet (ik**ra**:met), ihlâl et (ih**lâ**:let), ikna et (ik**na*: / et), ihraç et (ih**ra**:cet), ikaz et (i**ka**:zet), imza et (im**za*: / et), i:mâl et (i**mâ**:let), intihar et (in**ti**ha*:ret), iptal et (ip**ta**:let), isabet et (i**sa**:be**tet*), israf et (is**ra**:fet), istifa et (is**ti**fa: / et), istifade et (is**ti**fa*:de / et), istirahat et (is**ti**ra**ha***tet*), itaat et (i**ta**:a**tet*), ithâl et (it**hâ**:let), itiraf et (i**ti**ra*:fet), iyi et (i**yi* / et), iyilik et (i**yi**li**ket*), kabalık et (ka**ba**li**ket*), kabul et (ka**bu**:let), kâr et (kâ*:ret), kavga et (kav**ga* / et), kontrol et (kon**tro**let), koordine et (ko**or**di**ne* / et), küfür et (küf**ret*), mecbur et (mec**bu**:ret), meşgul et (meş**gu**:let), memnun et (mem**nu**:net), muhafaza et (mu**ha**:fa**za* / et), mutlu et (mut**lu* / et), nefret et (nef**re***tet*), niyet et (ni**ye***tet*), önderlik et (ön**der**li**ket*), razı et (ra*:zı / et), sabret (sab**ret*), sakat et (sa**ka***tet*), seyret (sey**ret*), sohbet et (soh**be***tet*), söz et (sö**zet*), tamir et (ta*:mi*:ret), tahsil et (tah**si**:let), takip et (ta*:ki*:bet), taklit et (tak**li**:det), rahatsız et (ra**hat**sı**zet*), tasarruf et (ta**sar**ru**fet*), tasvir et (tas**vi**:ret), tavsiye et (tav**si**ye / et), tedavi et (te**da**:vi: / et), teklif et (tek**li**:fet), telefon et (te**le**fo**net*), tembellik et (tem**bel**li**ket*), tembih et (tem**bi**:het), tekrar et (tek**ra**:ret), tenkit et (ten**ki**:det), tercih et (ter**ci**:het), terk et (ter**ket*), tesadüf et (te**sa**:dü**fet*), teslim et (tes**li**:met), teşebbüs et (te**şeb**bū**set*), teşek-kür et (te**şek**kü**ret*), teşvik et (teş**vi**:ket), tıraş et (tı**raş**et), yardım et (yar**dı**met), yemin et (ye**mi**:net)

Yukarıdaki “et” fiilleri, ünlülerle başlayan [ER], [İ.YOR], [E.CEK] morfeplerinin allomorflarıyla birleştiklerinde /t/ sert ünsüzleri /d/ yumuşak ünsüzlerine dönüşür; [ti] ve [miş] allomorflarıyla birleştiklerinde de-ğiş-

mezler. Örneğin:

Yardım et → Yardım eder. Yardım ediyor. Yardım edecek. Yardım ederdi. Yardım etti. Yardım etmiş. Yardım etmişmiş. Yardım etmeliymiş.

YAP

alışveriş yap, arama yap, büyü yap, alışveriş yap, kahve yap, cümle yap, elinden geleni yap, ev işi yap, giriş yap, hazırlık yap, hesap yap, iş yap, işbirliği yap, iyilik yap, kaza: yap, konuşma yap, makyaj yap, ödev yap, diyet yap, şaka yap, tatil yap, tica:ret yap, toplantı yap, yanlışlık yap, yatak yap, yemek yap, yorum yap.

OL

abone ol (a*bo***ne** / ol), destek ol (des***te***kol), gerçek ol, (ger***çe***kol), kayıt ol (**kay***dol), razı ol (ra:***zı** / ol), sahip ol (sa:***hi***bol), şahit ol (şa:***hi***tol), şehit ol (şe***hi***dol), teslim ol (tes***li***mol) üye ol (ü***ye** / ol), dürüst ol (dü***rüs***tol), tıraş ol (tı***raş** / ol)

İŞLE, KAYDET, SAĞLA

başarı sağla, cinayet işle, günaha gir (gü*na:*ha / gir), ilerleme kaydet, suç işle, ün kazan, yarışa gir...

Not: Yukarıda verilen örneklerde, uzun söylenen ünlüler üst üste iki nokta ile (:) gösterilmiş ve daha önceki örneklerdeki gibi, hecelerden koparak izleyen morfemlerin ilk ünlüleriyle birleşen ünsüzlerin altları () çizgilerle işaretlenmiştir.

SÖZ DİZİMİ (SYNTAX)

Dilbilim, dünyadaki doğal dillerin tümünde bulunan özne, nesne ve fiil kavramlarının altı şekilde dizildiğinden söz eder. Verilen bu diziler içinde Türkçeye uyan 2 numaralı dizidir. Ancak bu dizide, Türkçenin fiil gruplarında kullanılan kişi morfemleri göz ardı edilmiştir. Türkçe tümcelerde kişi kavramları hem tümce başlarında zamir olarak, hem de aynı tümcelerin fiil gruplarının sonlarında bağımlı morfemler olarak bulunurlar. Bağımsız morfemler olan zamirler Türkçe tümcelerde, bu zamirler vurgulanmak istendiğinde kullanılır. Öte yandan fiil öbekleri-

nin sonlarındaki kişi allomorflarını kullanımı zorunludur. Ancak, Türkçede üçüncü kişiler için tekil kişi morfemi yoktur. Yok olan bu morfem üçüncü kişiyi temsil eder. Aşağıda verilen örneklerde “ben” anlamlılarının altları çizilmiştir:

1. **Özne – fiil – nesne:** (ben gördü-üm onu) (I saw him)
2. **Özne – nesne – fiil:** (ben onu gördü-üm) (I him saw)
3. **Fiil – özne – nesne:** (gördü-üm ben onu) (saw I him)
4. **Fiil – nesne – özne:** (gördü-üm onu ben) (saw him I)
5. **Nesne – özne – fiil:** (onu ben gördü-üm) (him I saw)
6. **Nesne – fiil – özne:** (onu gördü-üm ben) (him saw I)

Türkçede normal bir basit tümce dizisi 2 numaralı dizidir. İngilizcede yalnız ilk dizi kullanılabilir, diğer diziler tamamen kural dışıdır. Öte yan-dan altı çeşit diziden altısı da Türkçede **anlaşılır** tümcelerdir. O halde Türkçenin İngilizceye oranla daha esnek (flexible) bir tümce yapma özelliği olduğu söylenebilir.

Türkçe konuşan ya da yazan bir kişi özneye, nesneye ya da fiile verdiği öneme göre bunların yerlerini değiştirerek tümceye değişik kavramlar katabilir. Türkçe konuşan ya da yazan bir kişi, tümceyi bütünüyle düşünür ve öğelerinin yerlerini (anlamsal bir değeri olacaksa) istediği doğrultuda değiştirip vurgulayabilir.

Örneğin:

Ben sen-i gördü-üm. (**özne** - nesne - fiil - **özne**)

Onu **ben** gördüm. (Benden başkası görmedi.)

Gördüm **ben** onu. (Boşuna inkâr etmesin.)

Onu gördüm **ben**, elleri nasırlı. (Şiirsel.)

Gördüm onu **ben** yollara düşmüş. (Şiirsel.)

Onu gör-dü-üm. (nesne – fiil – **özne**)

İşi bitir-e.cak-**ler**. (nesne – fiil – **özne**)

Durum-u anla-/y/a.cak-**şı.nız**. (nesne – fiil – **özne**)

Anla-ı.yor-**um**. (fiil-**özne**)

TEMEL TÜMCELER (KERNEL SENTENCES)

Amerikalı linguist Prof. Noam Chomsky doğal dillerin iki katmandan oluştuğunu savunur. Bunlardan birincisi derin mantıksal yapı, ikincisi ise sözel yüzeysel yapıdır. Bunlar ses organlarıyla beraberce çalışarak tümceleri üretirler. Derin mantıksal yapı tüm insanların doğuştan sahip olduğu ve düşüncenin ürettiği temel tümce yapısını içerir.

Temel Tümceler en basit tek fiilli düşüncede oluşan tümcelerdir. Bu tümceler istendiğinde sözel yapı tarafından yüzeysel sözel yapıya dönüştürülebilir.

Chomsky'nin kuramına göre İçinde **sıfat**, fiilden yapılmış **zarf** (ulaç) ya da **mastar** olan basit tümceler temel tümce değildir. Örneğin:

“Bu bir **sevimli** köpektir” tümcesi iki temel tümceden yapılmıştır:

“Bu bir köpektir” ve “Bu köpek sevimlidir”.

“Onları çalışırken gördüm” tümcesi iki temel tümceden oluşmuştur:

“Onları gördüm” ve “Onlar çalışıyordu.”

“Türkçe öğrenmek istiyorum” tümcesi iki temel tümceden oluşmuştur:

“Ben istiyorum” ve “Ben Türkçe öğreneceğim”.

Bunların yanı sıra tüm edilgen tümceler temel tümce değildir. Temel tümcelerin hepsi etken fiillerle yapılır. Edilgen tümceler etken tümcelerin edilgene dönüşmüş biçimleridir. Tüm temel tümceler haber kiple riyledir, olumludur ve soru tümcesi değildirler. Olumsuz tümceler de olumlu tümcelerden olumsuza dönüşmüş tümcelerdir.

Beynin dil üretim sistemi anlamlı tümceler üretmek için iki farklı sistem kullanır. Bu iki sistemden birincisi beynin doğuştan olan uslam- lama (reasoning) özelliğidir. İnsana özgü bu yetenek kişiyi bir tümceyi “**ad öbeği**” ve “**fiil öbeği**” diye iki **mantıksal** bölüme ayırmaya yön- lendirir. Bu bölümlere geleneksel gramerlerde “**özne**” ve “**yüklem**”, dönüşümlü gramerlerde ise “**ad öbeği**” ve “**fiil öbeği**” denir.

Mantık tümceleri bu iki temel unsurdan oluştursa da kişi bunların sıra- lanmasını sözel ve anlamsal yapıları öğrendiği gibi iştirerek öğrenir ve bunları özne ve yüklem gurupları diye iki ayrı grup içine depolar. Bu nedenle bunların sıralanması dilden dile değişir.

Temel tümceler beş çeşittir:

1. AÖ + FÖ (geçişsiz fiil öbeği)
2. AÖ + $\frac{AÖ + F}{FÖ}$ (geçişli fiil öbeği)
3. AÖ + $\frac{AÖ (oluş)}{FÖ}$ (Ne?)
4. AÖ + $\frac{Sıfat (oluş)}{FÖ}$ (Nasıl?)
5. AÖ + $\frac{Zarf (yer zarfı) (oluş)}{FÖ}$ (Nerede?)

1. numaralı temel tümceler:

Maymun esniyor.
AÖ FÖ

Bebek uyuyor. Leylekler geliyor. Hava karardı. Bebek ağlıyordu. Uçak havalandı. Yaz gelecek. Toplantı bitmiş. O geliyor. Kuşlar uçar.

2. numaralı temel tümceler:

Kedi pilav yiyor.
AÖ $\frac{AÖ \text{ fiil}}{FÖ}$

Fatma pilav pişiriyor. Kedi vazoyu kırdı. Biz maçı kazandık. Ahmet ayvayı yedi. Kaleci topu yakaladı. Kuşlar böcek yer. Ben onu istiyorum. Balığı ben pişireceğim. Ben seni yerim. Sen kitap okursun.

3. numaralı temel tümceler (oluş):

Sen arslansın.
AÖ $\frac{(ad) oluş}{FÖ}$

Sen çocuksun. Ben bir kuşum. Onlar çiçek. Biz çocuktuk. Ahmet öğrenciydi. Hasan öğretmen olacak.

4. numaralı temel tümceler (oluş):

Ben sabırlıyım.
AÖ $\frac{(sıfat) oluş}{FÖ}$

Sen zorbasın. Öğretmenler şefkatlidir. Türkler hayırseverdir. Fatma

alingandır. Biz tembeliz. Siz çalışkansınız. Onlar huzursuz. Keçi inatçıdır. Kızlar narindir. Kuşlar ürkektir. Herşey güzel olacak.

5. numaralı temel tümceler (oluş):

Ahmet okul-da.

AÖ (yer zarfı) oluş

FÖ

Ahmet evde. Biz okulda olacağız. Ben buradayım, Çocuklar bahçede. Fatma bunalımda. Uçurtmalar havada. Ben Ankara'daydım. Postacı kapıda. Balıklar denizde. Papağan kafeste. Bardaklar masadaydı. (Ben) sıkıntıdayım. Adam-ın baş-ı dertte. Biz bekle-mek-te-/y/iz.

Dönüşümlü dil bilgisi kuramında uygulamalar genellikle İngilizce üzerinde olduğu için bunlar Türkçeye uygulanırken bazı değişikliklerin yapılması kaçınılmazdır. Örneğin İngilizcede “O öğrencidir” “He is a student”, “O akıllıdır”, “He is clever” ya da “Evdedir” “He is at home” denğinde “is” sözcüğü bir “copula” “bağlayıcı fiil” yani özne ile yüklemi birbirine bağlayan (ekleyen) bir fiil olarak adlandırılmaktadır.

İngilizce için bu doğrudur, çünkü “is” fiilinin diğer zamanlarda kullanılan biçimlerinin hepsi “are, was, were, have (has) been, will be, will have been”, “is” fiilinin zamanlara uyarlanmış biçimleridir.

Türkçede “is” fiilinin eşdeğeri olarak [dir, dır dür, dur, tir, tır tür, tur] allomorflarından birisi kullanılabilirse de, bu morfem tam olarak “is” fiilinin yerini tutmaz. Örneğin “Ahmet ev-de-dir” dendiği zaman “Ahmet muhakkak evdedir”, ya da “Ahmet evde olabilir” anlamları çıkar. Bu nedenle genelde “Ahmet evde” deriz.

“Ahmet ev-de/y/-di” tümcesinde kullanılan [Dİ] morfemi ise Ahmet'in geçmişte evde olduğunu ifade eden bir morfemdir.

Bu nedenlerle Türkçede temel tümceleri sınıflandırırken 3, 4 ve 5 numaralı temel tümce dizilerini genelleyerek bunların hepsinin ortak paydası olan “oluş” terimi altında toplamak daha uygun olur.

Bunları neden “oluş” terimi altında topladığımızı, bu tip temel tümceleri ad öbeklerine dönüştürdüğümüz zaman görürüz.

Örneğin:

Ahmet okulda. ∪ Ahmet'in okulda **olduğu**, okulda **olması**...
Ahmet dün okuldaydı. ∪ Ahmet'in dün okulda **olduğu**, **olması**...
Ahmet öğrenci. ∪ Ahmet'in öğrenci **olduğu**, **olması**...
Ahmet eskiden futbolcuydu. ∪ Ahmet'in eskiden futbolcu **olduğu**...
Ahmet iyi. ∪ Ahmet'in iyi **olduğu**, **olması**...
Ahmet dün iyiydi. ∪ Ahmet'in dün iyi **olduğu**, **olması**...
Ahmet okulda olacak. ∪ Ahmet'in okulda **olacağı**, **olacak olması**...

Ahmet okulda değil. ∪ Ahmet'in okulda **olmadığı**, **olmaması**...
Ahmet dün okulda değildi. ∪ Ahmet'in dün okulda **olmadığı**, **olmaması**...
Ahmet öğrenci değil. ∪ Ahmet'in öğrenci **olmadığı**, **olmaması**...
Ahmet eskiden çalışkan değildi. ∪ Ahmet'in eskiden çalışkan **olmadığı**..
Ahmet evde değildi. ∪ Ahmet'in evde **olmadığı**, **olmaması**...
Ahmet okulda olmayacak. ∪ Ahmet'in okulda **olmayacağı**..

Yukarıda verilen basit tümceler ad öbeklerine dönüşünce, "Ahmet'in ol-duğ-u", "Ahmet'in ol-ma-dık-ı", "Ahmet'in ol-ma-sı" biçimlerinde ad tamlamalarına dönüşürler ve zamam kavramlarını yitirirler.

Öte yandan [DİR] morfeminin kullanımı üçüncü tekil/çoğul kişilerle sınırlıdır. Örneğin "O uysal-dır", "Onlar becerikli-dir(ler)", "Köpekler sadık-tır" biçiminde tümceler olağansa da, "Ben iyiyim-dir", "Sen evdesindir", "Biz Ankaradayız-dır" biçiminde tümceler "belki" anlamı taşıyabilirler bile pek kullanılmazlar.

AD ÖBEKLERİ

Ad öbekleri tümce içinde hem özne hem de nesne olarak kullanılır:

ÖZNELER

Ad öbekleri bir **belirten** ve bir **addan** oluşur: AÖ → Belirten + Ad

Belirtenler daha önce de söz edildiği gibi "Hangi?" soru sözcüğüne cevap veren sözcükler ya da sözcük gruplarıdır.

Belirtenler (belirtme sıfatları):

Hangi çocuk?

Bu çocuk. **Şu** çocuk. **O** çocuk. **Bu çalışkan** çocuk. **Top oynayan** çocuk. **Söz ettiğ-in** çocuk. **Balkon-daki** çocuk. **Sen-in** çocuğun.. **Ahmet'in** çocuğu. **Bir** çocuk. **Tüm** çocuklar. **Bazı** çocuklar. **Dünkü** çocuk.

Örneğin “Top oynayan çocuk” dendiğinde “Hangi çocuk?” diye soru sormak anlamsızdır, çünkü bu tümce “Bir çocuk bahçede oynuyor” tümcesinin “**belirten + belirtilen**” yapısına dönüşerek belirtili olmuş biçimidir. B: Belirten, A: Ad.

Örneğin:

Bir çocuk top oynuyor. ∪ top oynayan çocuk
 $\begin{array}{ccc} \text{B} & \text{A} & \text{A} & \text{Fiil} & \text{B} & \text{A} \\ \hline & \text{AÖ} & & \text{FÖ} & & \text{AÖ} \end{array}$

Top oynayan çocuk düştü.
 $\begin{array}{ccc} \text{B} & \text{A} & \text{fiil} \\ \hline & \text{AÖ} & \text{FÖ} \end{array}$

Çocuk balkonda. ∪ balkondaki çocuk
 $\begin{array}{ccc} \text{A} & \text{oluş yüklemi} & \text{B} & \text{A} \\ \hline & & & \text{AÖ} \end{array}$

Balkondaki çocuk biz-e bakıyor.
 $\begin{array}{ccc} \text{B} & \text{A} & \text{zarf öb} & \text{fiil} \\ \hline & \text{AÖ} & & \text{FÖ} \end{array}$

Daha önce bir addan söz edilmişse bu sözden sonra kullanılan özneler “bu” belirteni yerine hiçbir sözcük konmadığı zaman bu cins adı belirtili olur ve önüne bir belirten konulmaz:

Bir bebek ağlıyor. (Bu) bebek sustu.

Bebek sustu. (Daha önce söz edilen bebek.)

Örneğin İngilizcede bu gibi durumlarda “the” belirteni konur:

A baby is crying. This baby stopped crying. **The** baby stopped crying.

Edilgen Yapıya Dönüşmüş Tümceler:

Etken yapıllı tümcelerdeki belirtili nesneler, tümceler edilgen yapıya dönüştüklerinde, özne gibi görünseler de düşünsel olarak birer belirtili nesnedirler. Başka bir deyişle, düşünsel etken yapıda belirtili olan bu nesneler Türkçede edilgen yapıya dönüştüklerinde belirlilik kavramı içerdikleri halde [i, ı, ü, u] belirten ekleri almazlar:

Polis hırsız-ı yakaladı. ∪ Hırsız yakalandı.
 $\begin{array}{ccc} \text{özne} & \text{b nesne} & \text{etken fiil} & \text{b nesne} & \text{edilgen fiil} \\ \hline & \text{AÖ} & \text{FÖ} & & \text{FÖ} \end{array}$

The police caught the thief. The thief was caught.

AÖ

etken fiil

AÖ

b nesne

edilgen fiil

FÖ

FÖ

Edilgen tümcelerde özne olmaz; özne gerekirse edilgen yapılı tümce-ye “falanca tarafından yapıldı” biçiminde bir zarf öbeği eklenir (by someone).

Zamirler:

Türkçede tüm **zamirler** (adılar) özne olarak kullanıldıklarında belirli-lik kavramını içlerinde taşırlar. Bu nedenle, “*bu ben”, “*şu sen”, “*bahçede koşan o”, “*evdeki biz” biçimlerinde ad öbekleri kullanılmaz. Öte yandan, “*Hangi ben?”, “*Hangi sen?”, “*Hangi o?” gibi so-rular da anlamsızdır. Öyleyse tüm zamirler **özne** olarak kullanıldıkları zaman belirlilik kavramı içerdiklerinden birer **ad öbeğidirler**.

Özel adlar da özne olarak kullanıldıklarında belirlilik kavramı içerirler ve bu nedenle bunlardan önce belirtenler kullanılmaz; “*bu Ahmet”, “*bir Ahmet”, “*o Ahmet”, vb. ad öbekleri Türkçe dışıdır.

Öte yandan Türkçede **zamirler** ve **özel adlar nesne** olarak kullanıldıklarında ünlü uyumuna göre muhakkak [i, ı, ü, u] allomorflarından birisini belirten eki olarak alırlar. Bu belirten ekleri onların **nesne** olduğunu belirttiği için tümcelerde birbirinin yerini alabilirler. Aşağıdaki tümceleri incelersek Türkçenin bu özelliğini görebiliriz:

Ahmet Fatma-/y/ı gördü.

özne

b nesne

fiil

Fatma-/y/ı Ahmet gördü.

b nesne

özne

fiil

Ben o-/n/u gördüm.

özne b nesne

fiil

O-/n/u ben gördüm.

b nesne özne

fiil

Verilen bu iki Türkçe tümcede gören ve görülen kişilerin tümcedeki yerleri değiştiği halde anlamları değişmemektedir. Aynı değişikliği İngilizcede yapacak olursak, İngilizcede zel adlar nesne konumunda bir belirten eki almadıklarından, özne ve nesnenin tümcedeki konumlarını değiştirmek olanaksızdır; değiştirilirse anlam tümüyle değişir:

Ahmet saw Fatma.

Fatma saw Ahmet.

Öte yandan İngilizcede zamirler nesne konumunda kullanıldığında biçim değitirdikleri için, yukarıdaki gibi bir anlam değışikliğı olmaz:

He saw her. She saw him.

özne fiil nesne özne fiil nesne

Mastarlar (özne):

♪[mek, mak] allomorfları eklenmiş mastarlar özne olarak kullanılabilir:

Yokuş çık-mak ben-i yoruyor.

özne

AÖ

b nesne

fiil

FÖ

Bilmece çözmek beyni çalıştırır.

Çalışmak başarıyı artırır.

Hareketsiz oturmak kasları zayıflatır.

Aynı mastarlar oluş tümcelerinde de kullanılır:

Burada balık tutmak yasaktır.

zarf öb

özne

AÖ

(sıfat) oluş

FÖ

Sigara içmek zararlıdır.

Yabancı dil öğrenmek zordur.

Sabahleyin erken kalkmak yararlıdır.

Hızlı araba sürmek tehlikelidir.

Genellikle ad tamlamalarında kullanılan ♪ [me, ma] allomorfları eklen-miş mastarlar özne olarak kullanılabilir:

O-/n/un geç kalması ben-i kaygılandırdı.

ad tamlaması

AÖ

b nesne

fiil

FÖ

Fatma'nın pantolon giymesi bizi ilgilendirmez.

(Siz-in) maçı kazanmanız bizi onurlandırdı.

Lastiğin patlaması bizi geciktirdi.

Ahmet'in başarılı olamaması bizi üzdü.

Hastanın kendine gelmesi doktorları sevindirdi.

Ad tamlamalarında kullanılan \mathfrak{J} [iş, ış, üş, uş] allomorfları eklenmiş masterlar az da olsa özne olarak kullanılabilir:

Dolar-ın yüksel-is-i piyasa-/y/ı etkiledi

ad tamlaması b nesne fiil
AÖ FÖ

Ben-im dön-üş-üm muhteşem olacak.

ad tamlaması (sıfat) oluş grubu
AÖ FÖ

Perşembe-/n/in gel-is-i çarşamba-dan bellidir.

ad tamlaması ad-dan |
AÖ zarf öb (sıfat) oluş
FÖ

Sonlarına \mathfrak{J} [dik, dık, dük, duk, tik, tık, tük, tuk] allomorfları eklenmiş masterlar tek başlarına **özne** olarak kullanılmaz, ad tamlamalarının belirtileni yapısında **nesne** olarak kullanılırlar. Bunlar ancak edilgen tümcelerde **özne gibi** kullanılan **belirtili nesne** olabilirler:

Biz onun ne yap-tık-ı/n/ı bilmiyoruz. \cup Onun ne yaptık-ı bilinmiyor.

Özne b nesne fiil b nesne edilgen fiil
AÖ FÖ FÖ

Suçlunun nereye saklan-dık-ı bilinmiyor. (sak*lan*dı*ğ*ı)

b nesne edilgen fiil
FÖ

Paranın nasıl kaybolduk-u anlaşılmadı. (kay*bol*du*ğ*ı)

b nesne edilgen fiil
FÖ

Yukarıdaki tümcelerde “b nesne” olarak gösterilen bölümlerin neden belirtili nesne oldukları, bu tümceler etken yapıya dönüştürülünce kolayca anlaşılır:

Suçlu-/n/un nere-/y/e saklandığı bilinmiyor. \cup

Kimse suçlunun nereye saklan-dık-ı/n/ı bilmiyor. (sak*lan*dı*ğ*ı*nı)

özne b nesne etken fiil
AÖ AÖ fiil
FÖ

Para-/n/ın nasıl kaybol-duğ-u anlaşılmadı. (edilgen tümce)

Kimse paranın nasıl kaybolduk-u-/n/u anlamadı. (etken tümce)

<u>özne</u>	<u>b nesne</u>	<u>etken fiil</u>
AÖ	AÖ	fiil
FÖ		

Mastarlar (nesne):

Sonlarına ♪[mek, mak] allomorfları eklenmiş mastarlar tümcelerde belirtisiz nesne olarak kullanılırlar:

(Ben) Türkçe öğren-mek istiyorum.

özne	bs nesne	etken fiil
------	----------	------------

(Onlar) bize yardım et-**mek** istemiyorlar.

(Sen) kahvaltı yap-**mak** istiyor musun?

Sonlarına ♪[me, ma] allomorfları eklenmiş mastarlar ad tamlamaları oluştururlar ve bunlar tümcelerde nesne olarak kullanılabilirler:

(Ben) onun gel-me-/s/i-/n/i bekliyorum.

<u>özne</u>	<u>ad tamlaması</u>	<u>öb (b nesne)</u>	<u>etken fiil</u>
AÖ		FÖ	

Onun gel-me-/s/i bekleniyor.

<u>b nesne</u>	<u>edilgen fiil</u>
	FÖ

Öğrenciler tatil-in bit-me-/s/i-/n/i istememez.

<u>özne</u>	<u>ad öbeği (b nesne)</u>	<u>etken fiil</u>
AÖ		FÖ

Tatil-in bit-me-/s/i istenmez.

<u>b nesne</u>	<u>edilgen fiil</u>
	FÖ

Sonlarına ♪[iş, iş, üş, uş] allomorfları almış mastarlarla da ad tamlamaları yapılabilir ve bunlar belirtili nesne olarak kullanılabilirler:

(Biz) güneş-in batış-ı-/n/ı izledik.

<u>özne</u>	<u>ad tamlaması (b nesne)</u>	<u>etken fiil</u>
AÖ	AÖ	fiil
FÖ		

Güneş-in batış-ı izlendi.

<u>b nesne</u>	<u>edilgen fiil</u>
	FÖ

(Ben) bu köpek-in bak-ış-ı-/n/ı beğenmedim.

<u>özne</u>	<u>ad tamlaması (b nesne)</u>	<u>etken fiil</u>
AÖ	AÖ	fiil
FÖ		

ZARFLAR ve ZARF ÖBEKLERİ

1. Zarfların iki türlü işlevi vardır: 1(a). Sıfatlardan önce kullanılarak bunların anlamlarını yoğunlaştırır ya da azaltır. 1(b). Başka zarflardan önce kullanılarak bunların anlamlarını yoğunlaştırır ya da azaltır.

2. Eylemlerin nasıl, nerede, ne zaman, niçin, ne süre, ne şartla, ne olasılıkla, ne yöne doğru, ne yönden, neyle vb. yapıldığını belirler.

Örneğin:

1(a). Çok güzel bir gün, daha soğuk bir hava, en iyi cevap, en doğru karar, en kötü örnek, çok uzun bir yol, sapsarı bir yüz, apayrı bir konu.

1(b). Çok hızlı yürüme. Daha yavaş yürü. En iyi sen bilirsin. Çok çabuk karar veriyorsun.

2. Zarfların büyük bölümü Türkçede fiillerden önce kullanılır. Bunların içinde en çok kullanılanlar da adlara eklenerek fiillerin yönünü gösteren [e, a] ve [den, dan, ten, tan] allomorflarıyla, yerini gösteren [de, da, te, ta] ve beraberlik ve nasıl anlamı [le, la] allomorflarıdır.

Geleneksel dil bilgisi kitaplarında bu morfemlere adın “e” hali, “de” hali ve “den” hali denir. Bu tanım, bu morfemleri almış sözcüklerin yapısal tanımıdır; bunların işlevlerinden hiç söz edilmez. Oysaki bu morfemler adlara eklendiklerinde **zarf öbekleri** oluştururlar.

Zarflar ve zarf öbekleri oluşturan morfemler eklendikleri sözcüklerin cinsine göre birkaç çeşittir:

1. Adlara eklenerek zarf öbekleri oluşturanlar:

[E], [DE], [DEN] ve [LE] morfemleriyle bunların allomorfları:

Ahmet okul-dan ev-e otobüs-le geldi.

<u>özne</u>	<u>zarf öb</u>	<u>zarf öb</u>	<u>zarf öb</u>	<u>fiil</u>
AÖ				
FÖ				

Adam oda-/y/a öfke/y-le girdi.

<u>özne</u>	<u>zarf öb</u>	<u>zarf öb</u>	<u>fiil</u>
AÖ		FÖ	

(Sen) iş-in-i hız-la bitirmelisin.

<u>özne</u>	<u>b nesne</u>	<u>zarf öb</u>	<u>fiil</u>
AÖ	FÖ		

(Sen) bu çalışma/y/-la sınıf-ın-ı geçemezsin.

<u>özne</u>	<u>zarf öb</u>	<u>(nesne) AÖ</u>	<u>fiil</u>
AÖ		FÖ	

Orhan masa-da ders çalışıyor.

özne	zarf öb	bs nesne	fiil
AÖ		FÖ	

[E], [DE], [DEN] ve [LE] morfeplerinin allomorfları ad tamlamalarına eklenerek de **zarf öbekleri** oluşturabilir:

(Biz) Ahmet-in okul-u-/n/a gittik.

<u>özne</u>	<u>(ad tamlaması-a) zarf öb</u>	<u>fiil</u>
AÖ	FÖ	

Araba ev-in ön-ü-/n/e geldi.

<u>özne</u>	<u>zarf öb</u>	<u>fiil</u>
AÖ	FÖ	

Araba biz-im kapı-/n/ın ön-ü-/n/-de durdu.

<u>özne</u>	<u>(zincirleme ad tamlaması-de)</u>	<u>zarf</u>	<u>öb</u>	<u>fiil</u>
AÖ	FÖ			

(Ben) öğretmen-in ben-i azarla-ma-/s/ı/n/-dan bıktım.

<u>Özne</u>	(ad tamlaması-dan) zarf öb	fiil
AÖ	FÖ	

Yalnız bir kişi-/n/in koş-ma-/s/ı/y/-la maç kazanılmaz. (*yal*nız*)

<u>zarf</u>	<u>sıfat</u>	(<u>ad tamlaması-la</u>)		
	<u>zarf öb</u>		b nesne	edilgen fiil
<div style="text-align: center;">FÖ</div>				

2. Fiil kök, gövde ve çatılarına eklenerek zarf öbekleri oluşturanlar:

[E.REK], [iN.CE] ve [ER.KEN] morfemleriyle bunların allomorfları:

Ahmet sınıf-a gül-e.rek girdi.

<u>özne</u>	<u>zarf öb</u>	<u>zarf öb</u>	<u>fiil</u>
AÖ		F Ö	

Orhan koş-a.rak okul-dan ev-e geldi.
 özne zarf öb zarf öb zarf öb fiil
 AÖ FÖ

Ayşe ben-i gör-ün.ce bayıldı.
 | b nesne zarf öb |
 özne zarf öb fiil
 AÖ FÖ

(Ben) top oyna-ar.ken düştüm.
 özne zarf öb fiil
 AÖ FÖ

Öğretmen ben-i (Ben) durak-ta bekle-er.ken gördü.
 | | özne zarf öb zarf öb |
 özne b nesne zarf öb fiil
 AÖ FÖ

(Ben) o-/n/u (o) mutfak-ta ağla-ar.ken buldum.
 | | özne zarf öb zarf öb |
 özne b nesne zarf öb fiil
 AÖ FÖ

3. Sıfatlara eklenerek **zarf öbekleri** yapanlar:

[Ce, ca, çe, ça] allomorfları:

Hırsız ev-e kolay-ca girdi.
 özne zarf öb zarf öb fiil
 AÖ FÖ

Adam gizli-ce göz-den kayboldu.
 özne zarf öb zarf öb fiil
 AÖ FÖ

Onlar maç-ı kolay-ca kazandı.
 özne b nesne zarf öb fiil
 AÖ FÖ

4. **Zarf** olarak kullanılan **sıfatlar**:

Çoğu sıfatlar Türkçede zarf olarak kullanılabilir:

O **iyi** bir kızdır (sıfat). O **iyi** yüzer (zarf).

Bu **yavaş** bir arabadır (sıfat). Bu araba **yavaş** gider (zarf).

O **güzel** bir kızdır (sıfat). O **güzel** şarkı söyler (zarf).

5. Bazı sıfatlar tekrarlanarak zarf öbekleri oluştururlar:

O **yavaş yavaş** yürüyor. Biz **hızlı hızlı** yürüdük. Onlar **tembel tembel** oturuyorlar. **Arsız arsız** sırtıyordu. **Güzel güzel** oynayın. Onları **sık sık** ziyaret ettim. **Kara kara** düşünüyordu. **Derin derin** düşündü.

6. Türkçede taklit edilmiş sesler de yinelenerek **zarf öbekleri** oluşturabilir. Örneğin:

Mışıl mışıl uyu-u.yor.

(mı*şıl / mı*şıl / u*yu*yor)

Bebek **tıpış tıpış** yürü-ü.yor.

(be*bek / tı*pış / tı*pış / yü*rü*yor)

Kıkır kıkır gül-ü.yor.

(kı*kır / kı*kır / gü*lü*yor)

Kara kara düşün-ü.yor-sun.

(ka*ra / ka*ra / dü*şü*nü*yor*sun)

Adamlar **harıl harıl** ça.ılış-ı.yor-lar-dı.

(a*dam*lar / ha*rıl / ha*rıl / ça*lı*şı*yor*lar*dı)

Boğaz Köprüsü'nün ılık-lar-ı gece-le.yin ıslıl ıslıl ısıldar.

özne

zarf öb

zarf öb

fiil

AÖ

FÖ

(bo*ğaz / köp*rü*sü'nün / ı*şık*la*rı / ge*ce*le*yin / ı*şıl / ı*şıl / ı*şıl*dar)

(Ben) (o-/n/un) ben-i şapır şupur öpme-/s/i/n/-den hoşlanmıyorum.

özne

(ad tamlaması öb-den) zarf öb

fiil

AÖ

FÖ

(be*ni / şa*pur / şu*pur / öp*me*sin*den / hoş*lan*mı*yo*rum)

(O) **çıtır çıtır** patates cips-i yiyor.

(çı*tır / çı*tır / pa*ta*tes / cip*si / yı*yor)

Dün ey-e dön-er-ken **sırılsıklam** oldum.

(dün / e*ve / dö*ner*ken / sı*rıl / sık*lam / ol*dum)

Bu sabah kalk-tık-ım-da **lapa lapa** kar yağıyordu.

(dün / sa*bah / kalk*tı*ğım*da / lâ*pa / lâ*pa / kar / ya*ğı*yor*du)

(O) hâlâ horul horul uyuyor.

özne zarf zarf fiil
AÖ FÖ

(*ha*lâ: / ho*rul / ho*rul / u*yu*yor*)

Kuşlar civil civil ötüşüyordu.

(*kuş*lar / ci*vıl / ci*vıl / ö*tü*şü*yor*du*)

(O) hapır hupur yemek yiyordu.

(*ha*pır / hu*pur / ye*me* / yi*yor*du*)

(O) takır takır Türkçe konuşuyor.

(*tak*kır / ta*kır / tür*kçe / ko*nu*şu*yor*)

Hırsız sinsi sinsi odama girdi.

(*hır*sız / sin*si / sin*si / o*da*ma / gir*di*)

Hasan paldır küldür merdiven-den yuvarlandı.

özne zarf zarf fiil
AÖ FÖ

(*ha*san / pal*dır / kül*dür / mer*di*ven*den / yu*var*lan*dı*)

Tencere fokur fokur kaynıyordu.

(*ten*ce*re / fo*kur / fo*kur / kay*nı*yor*du*)

DÖNÜŞÜM (TRANSFORMATION)

İnsana özgü bir yetenek olan dili beynin nasıl yönettiği sorusuna cevap vermek için önce beyin denen organın dili üretmek için nelere sahip olduğunu görelim:

1. Bellek (memory):

“Bilişsel Psikoloji ve Bilişsel Nörobilim / Bellek ve Dil, wikibooks.org/wiki/” (Cognitive Psychology and Cognitive Neuroscience / Memory and Language, wikibooks.org/wiki/) internet adresindeki bilimsel makaleye göre bellek üç bölüme ayrılmaktadır: **duyu belleği** (Sensory memory), **kısa süreli bellek** (short-term memory) ve **uzun süreli bellek** (long-term memory). Duyu belleği, verilen enformasyonu saniyenin binde biri kadar bir sürede depolar ve iki bölümden oluşur. **Simgesel bellek** (iconik memory) görsel enformasyonu depolamaktan, **yankı belleği** (echoic memory) ise işitsel enformasyonu depolamakla görevlidir.

Özetlenecek olursa, bir kişi dilsel sesleri işitir işitmez bunları uzun süreli belleğinde depolar ve ömür boyu kullanmak için saklar. Dilbilimsel olarak bu sesler fonemleri, heceleri ve vurguları içerir. Fonemler ve heceler bellekte depolanırken beraberlerinde **anlamsal** birimler olan **morfemleri** de yüklenirler. Fonemler morfemleri dillendirmek içindir. Fonemler işitilince morfemler anlaşılır. Ya da morfemleri dillendirmek için fonemler ve heceler kullanılır.

2. Mantık (logic):

İnsan beyni, işitme organları vasıtasıyla belleğe yerleştirdiği fonem ve morfemleri başka kişilere ulaştırmak için **mantıksal** bir düzene sokar. Bu mantıksal düzen tüm insanlarda ortak olduğu düşünülen bir sistem içinde gelişir ve buna **dil içgüdüsü** (language instinct) adı verilir. Kısaca özetlenirse, Noam Chomsky ve Steven Pinker'in söylemlerine göre, düşünce tümceleri oluştururken, tüm insanlarda doğuştan var olan rasyonel (rational) kalıplar kullanır.

Bu kalıplar, geleneksel gramerlerde de olduğu gibi temelde “**özne**” ve “**yüklem**”dir. Noam Chomsky bu iki temel öğeyi “NP + VP” kısaltmalarıyla gösterir. Bu kısaltmaları Türkçede “ad öbeği” “AÖ” ve “fiil ö-beği” “FÖ” olarak gösterebiliriz. Geleneksel gramerlerde bunların karşılığı “**özne grubu**” ve “**yüklem grubu**”dur. Ancak, Türkçede geçişsiz fiillerle oluşturulan fiil grupları, içlerinde ek olarak özneleri de barındırdığından, tek başlarına hem **yüklem** hem **tümcedirler**.

Örneğin:

“Üşü-ü.yor-um”, “Saçmala-ı.yor-sun”, “Çalış-ı.yor-lar”.

Her tümce, uzun ya da kısa, iki temel unsurdan oluşur: **özne** ve **yüklem**. **Özne**, tümcenin **kim** ya da **ne** hakkında olduğunu söyler. **Yüklem** ise **özne hakkında** gereken **tüm bilgileri** içerir.

Örneğin:

<u>Ahmet</u>	<u>düştü.</u>	<u>Çalış-ı.yor-uz.</u>
<u>özne</u>	<u>yüklem</u>	<u>FÖ</u> <u>AÖ</u>
AÖ	FÖ	tümce

Ahmet dün yolda yürürken önüne bakmayıp kızlara baktığı için düştü.

<u>özne</u>	<u>y ü k l e m</u>
AÖ	FÖ

Tarlada çalışan çocuk inekleri kovaladı.

(ad öb) özne
AÖ

yüklem
FÖ

(Ben-im) anne-em (ben-im) top oyna-ma-am-a kızdı.

(ad tamlaması) özne
AÖ

(ad tamlaması)-a
zarf öb
fiil
FÖ

Not: Bu kitapta ayraçlar içinde gösterilen (ben-im) gibi kavramlar bu sözcükleri vurgulamak için kullanılır, gerekmedikçe kullanılmaz. Ancak, yukarıda verilen son tümcede olduğu gibi, “benim annem” ve “benim oynamam” gibi ad tamlamalarında, Türkçenin özelliği gereği, “anne-em” ve “oyna-ma-am” sözcüklerindeki “em” ve “am” iyelik morfemleri “ben-im” kavramlarını yansıttığı için “benim”, “senin”, “onun”, “bizim”, “sizin”, “onların” tamlayanları ad tamlamalarında gerekmedikçe kullanılmaz. Ad tamlamalarında bunların ayraç içinde kullanılması, “an-nem” ve “gitmem” sözcüklerinin “benim annem” ve “benim gitmem” biçiminde ad tamlamaları olduğunun belirtilmesi içindir. Bu nedenle, yukarıdaki son örnek tümce aşağıdaki biçimde de yazılabilir:

Anne-em top oynama-am-a kızdı. (anne-em = ben-im anne-em)
(ad tamlaması) (ad tamlaması)-a
özne zarf öb fiil
AÖ FÖ

Türkçede tüm tümceler, öteki dillerde olduğu gibi, özne ve yüklem gruplarından (AÖ + FÖ) oluşmuştur. Mantık, tüm **basit tümceleri** de ad öbeklerine dönüştürerek bunları aynı AÖ + FÖ mantıksal yapısı içine yerleştirebilir.

Daha önceki konularda değinilen **temel tümce** ile **basit tümce** kavramlarını birbirinden ayırmak gerekir.

Temel tümceler (kernel sentences) **düşünsel** yapıda oluşturulan tümcelerdir. Basit tümceler ise (simple sentences) **gramatik** yapının oluşturduğu tümcelerdir. Örneğin:

Köpek kaçtı. Köpek karaydı.

özne yüklem özne yüklem
AÖ FÖ AÖ FÖ

Verilen bu iki tümce de temel tümcedir. Ancak mantık bu iki tümceyi bir anda "**kara köpek** (özne) **kaçtı** (yüklem)" biçiminde basit bir tümceye dönüştürür. Örneğin, mantık, "Hangi köpek?" sorusunu düşünür düşünmez, "kara köpek" dönüşümünü yapar ve "kara köpek kaçtı" tümcesini oluşturur.

Mantık bundan sonraki aşamalarda temel tümceleri değil, içinde tek **bir fiil grubu** bulunan **basit tümceleri** isterse "AÖ + FÖ" mantıksal (rational) tümce kalıbında kullanabilmek üzere ad öbeklerine dönüştürebilir. Örneğin:

Ahmet'in bir kara köpeği var. \cup Ahmet'in kara köpeği (ad tamlaması)

Ahmet'in kara köpeği kaçtı.

(ad tamlaması) özne
AÖ

fiil
FÖ

Mantık, tümceleri oluşturmak için iki işlem yapar. Bunlardan birincisi basit tümceleri oluşturmak, ikincisi ise bu basit tümceleri gerektiğinde **adlaştırmaktır**. Dönüşüm kurallarına göre adlaştırılan bu basit tümceler, "özne + nesne + fiil" (geçişli fiil), "özne + fiil" (geçişsiz fiil), ya da "özne + oluş" yapılarında olan "AÖ + FÖ" mantıksal yapısı içine "**özne**" ya da "**nesne**" (AÖ) olarak yerleştirebilir.

Basit tümceleri adlaştırmak, insan zihni için etkileşimli (interactive) ve eşzamanlı bir işlemdir. Bu nedenle, basit tümceler düşüncede olurken, mantık aynı anda bunları adlaştıracaktır. Bu yüzden insan isterse bir basit tümce, isterse bu basit tümceyi adlaştırıp "özne+yüklem" tümce kalıbına yerleştirmek üzere (belirten + belirtilen) biçimine dönüştürür. Bu işlemi yapma dürtüsü "hangi?" kavramının araştırılmasıyla başlar ve mantık bir basit tümceyi "hangi" kavramını yansıtır bir biçime dönüştürür. Örneğin:

Bir çocuk sokakta koşuyordu. Bu çocuk düştü.

Hangi çocuk düştü? Sokakta koşan çocuk düştü.

belirten belirtilen fiil
AÖ FÖ

Mantık basit bir tümceyi "belirten + belirtilen" yapısının yanı sıra "tamlayan + tamlanan" yapısına da dönüştürebilir. Eğer basit bir tümce "özne + nesne + fiil" tümce kalıbında **özne** ya da **nesne** olarak

kullanılmak istenirse bu tümce "tamlayan + tamlanan" (ad tamlaması) yapısına da dönüştürülebilir. Türkçede isme dönüşmüş "tamlayan + tamlanan" yapısında tamlanan bölümlerinde kullanılan "♪ [me, ma]" ve "♪ [dik, dık, dük, duk, tik, tık, tük, tuk]" mastar allomorflarıyla yapılan iki tür ad tamlaması vardır. Örneğin:

Şayet ad tamlaması **özne**, bazan da **nesne** olarak kullanılırsa "ad + V- ♪ [me, ma]-iyelik allomorfu" kullanılır:

Ahmet koşarken düştü. ∪ Ahmet'in koşarken düş-me-/s/i
Ahmet'in koşar-ken düş-me-/s/i kimse-/y/i ilgilendirmed-i.

ad tamlaması

özne

AÖ

b nesne

FÖ

fiil

Herkes ben-im koşar-ken düş-me-em-i seyretti.

özne

AÖ

ad tamlaması (b nesne)

FÖ

fiil

Şayet aynı basit tümce **nesne** olarak ya da **nasıl, niçin, nerede, ne, ne zaman, kaç kez**, gibi soru sözcükleriyle kullanılırsa bu kez ad tamlamasının tamlanan bölümünde ses uyumuna göre "♪ [dik, dık, dük, duk, tik, tık, tük, tuk]-iyelik allomorfu- ♪ [i, ı, ü, u]" kullanılır.

Örneğin:

Fatma ben-im gel-dik-im-i gör-me-di. (*be*nim / gel*di*ği*mi*)

özne

ad tamlaması (b nesne)

fii

Ben sen-in düş-tük-ün-ü gör-me-di-im. (*se*nin / düş*tü*ğü*nü*)

özne

ad tamlaması (b nesne)

fiiil

Kimse o-/n/un ağla-dık-ı-/n/ı işit-me-di. (*o*nun / ağ*la*dı*ğı*nı*)

Özne

ad tamlaması (b nesne)

fiil

Biz Ahmet'in nasıl, nerede, neden düş-tük-ü-/n/ü bil-me-i.yor-uz.

özne

ad tamlaması (b nesne)

fiil

(*biz / ah*me*din / na*sıl / ne*re*de / ne*den / düş*tü*ğü*nü / bil*mi*yo*rüz*)

Yukarıda verilen allomorflarda altları tek çizgilerle belirtilmiş olan /k/ fonemleri hecelerinden koparak izleyen /i, ı, ü, u/ ünlüleriyle birleşince /ğ/ fonemine dönüşürler.

AD ÖBEKLERİ OLUŞTURMA KURALLARI

Mantık belirli bazı dönüşüm kuralları kullanarak basit tümceleri, bunların zaman kavramlarını göz ardı ederek, belirli ad tamlaması öbeklerine dönüştürebilir. Düşünce, bu işlemi spontane olarak basit tümceler düşüncede mevcut iken eş zamanlı olarak gerçekleştirir.

Türkçe basit bir tümce tümüyle bir ad öbeğine ya ♪[me, ma] ya da ♪[dik, dık, dük, duk, tik, tık, tük tuk] mastar allomorflarıyla dönüştürülebilir. Örneğin:

Kızlar tarlalar-da çiçek topluyor.

özne	zarf öb	bs nesne	fiil
AÖ		FÖ	

1. Kızlar tarlalarda çiçek topluyor. ∪ kızlar-ın tarlalar-da çiçek topla-ma-/s/ı
tümce (ad tamlaması) AÖ

2. Kızlar tarlalarda çiçek topluyor. ∪ kızlar-ın tarlalar-da çiçek topla-dık-ı
tümce (ad tamlaması) AÖ

Yukarıdaki 1 numaralı tümce ve benzerlerinde yapılan AÖ dönüşümü tümcelerde genelde **özne** olarak kullanılır:

Kızların tarlalar-da çiçek toplaması ben-i ilgilendirmiyor.

tamlayan	zarf öbeği	bs nesne	tamlanan		
	özne		b nesne		fiil
	AÖ				FÖ

Yukarıdaki 2 numaralı tümce ve benzerlerinde yapılan AÖ dönüşümü ise tümcelerde genelde **nesne** olarak kullanılır:

(Ben) kız-lar-ın tarla-lar-da çiçek topla-dık-ı/n/ı görmedim.

özne	tamlayan	zarf öbeği	bs nesne	tamlanan	
AÖ		(ad öbeği)	b nesne		fiil
					FÖ

Türkçede etken yapıtlı tümceler edilgen yapıya dönüşünce özne düşüncede kalır ve belirtili nesne tümce başına geçer. Bu geçiş sürecinde belirtili nesne, belirlilik kavramı içeren [i, ı, ü, u] allomorfunu yitirir. Örneğin:

Polis hırsız-ı yakaladı. ∪ Hırsız yakalandı.

özne	b nesne	etken fiil	b nesne	edilgen fiil
AÖ		FÖ		FÖ

Görüldüğü gibi, edilgen yapıya dönüşen tümcede özne gibi görünen “hırsız” sözcüğü gerçekte [i] morfemi **almamış** bir **belirtili nesnedir**. Etken yapıdaki tüm cümceler edilgen yapıya dönüştüklerinde, tümce başına geçen belirtili nesneler [i] morfemini taşımadıkları halde, düşünce olarak **belirtilidirler**. Bu nedenle bunların altına “belirtili nesne” sözcükleri yazılmıştır. Edilgen yapı tümcelerde özne olmadığı için bu tümceler tümüyle fiil öbekleridir (yüklemdir).

Kızların tarlalarda çiçek topladığı görülmedi.

belirtili nesne edilgen fiil
(yüklem) FÖ

Aşağıda verilen örnek tümce içinde altları çizilerek numaralandırılmış üç ad vardır. Verilen bu basit tümce, içinde bulunan her üç adı ayrı biçimlerde belirtecek şekilde **belirten + belirtilen** ad öbeklerine dönüştürebilir:

Kızlar tarlalarda çiçek topluyor.

1 2 3

1. Kızlar tarlalarda çiçek topluyor. ∪ tarlalarda çiçek toplayan kızlar
tümce belirten belirtilen
AÖ

Tarla-lar-da çiçek topla-/y/an kız-lar okul-a gelmedi.

zarf öbeği bs nesne sıfat | | |
belirten belirtilen | | |
özne zarf öb fiil
AÖ FÖ

Tarla-lar-da çiçek topla-/y/an kız-lar ben-im öğrenci-ler-im-dir.

özne öbeği (ad tamlaması) oluş
AÖ FÖ

(Ben) tarla-lar-da çiçek topla-/y/an kız-lar-ı görmedim.

özne b nesne öbeği fiil
AÖ FÖ

Tarla-lar-da çiçek topla-/y/an kız-lar cezalandırılmadı.

b nesne öbeği edilgen fiil
FÖ

2. Kızlar tarlalarda çiçek topluyor. ∪ kızlar-ın çiçek topla-dık-lar-ı tarlalar

belirten belirtilen
AÖ

(Ben) kız-lar-ın çiçek topla-dık-lar-ı tarla-lar-ı gezdim.

özne b nesne öbeği fiil
AÖ FÖ

Kız-lar-ın çiçek topla-dık-lar-ı tarla-lar sulandı.

b nesne edilgen fiil
FÖ

Kız-lar-ın çiçek topla-dık-lar-ı tarla-lar bakımsızdı.

özne (sıfat) oluş
AÖ FÖ

3. Kızlar tarlalarda çiçek topluyor. ♪ kızların tarlalarda topladı-ı çiçekler

(Ben) kız-lar-ın tarla-lar-da topla-dık-ı çiçek-ler-i anne-em-e verdim.

özne b nesne zarf öb fiil
AÖ FÖ

Kız-lar-ın tarla-lar-da topla-dık-ı çiçek-ler harikaydı. (*top*la*dı*ğı*)

özne öbeği (sıfat) oluş
AÖ FÖ

Kızların tarlalarda topladığı çiçekler öğretmen-e gönderildi.

(ad tamlaması öb) b nesne zarf öb edilgen fiil
FÖ

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, **özneyi** belirten belirtme sıfatları “fiil+[en, an]”, geriye kalan adları belirten belirtme sıfatları “fiil- [dik, dık, dük, duk, tik, tık, tük, tuk] biçimindedirler.

SORU SÖZCÜKLÜ AD ÖBEKLERİ

Soru sözcükleri içeren ad öbeği dönüşümlerini anlamak için aşağıda verilen tümceyi örnek bir basit tümce olarak ele alalım. Bu tümcedeki öğeleri soran soru sözcükleri, öğelerin altları çizgilerle çizildikten sonra çizgilerin altlarına yazılmıştır:

Ayşe çocuklarına bazı oyuncaklar almak için dün otobüsle markete gitti.

kim? kime? niçin? ne zaman? nasıl? nereye? ne yaptı?

Yukarıda verilen bu basit tümcenin **tümü** iki biçimde ad öbeğine dönüşürülebilir:

1. ♪ Ayşe'nin çocuklarına bazı oyuncaklar almak için markete git-me-/s/i
2. ♪ Ayşe'nin çocuklarına bazı oyuncaklar almak için markete git-tik-i

Yukarıdaki **bir** numaralı AÖ dönüşüm yapısı genellikle **özne** bazen de **nesne** olarak kullanılırken, ikinci tip AÖ yapısı yalnız **nesne** olarak kullanılır:

Ayşe'nin bazı oyuncaklar almak için dün markete gitmesi beni ilgilendirmez.

belirten	zarf öbeği	belirtilen		
	<u>ad tamlanası</u>	<u>özne</u>	<u>b nesne</u>	<u>fiil</u>
	AÖ		FÖ	

(Ben) Ayşe'nin market-e yalnız git-me-/s/i-/n/i anlamıyorum.

özne	belirten	zarf öb	zarf	belirtilen	
AÖ		b nesne			fiil
			FÖ		

(Ben) Ayşe'nin bazı oyuncaklar almak için markete git-tik-i-n/i görmedim.

özne (b nesne) AÖ fiil
AÖ FÖ

Fatma'nın market-e git-tik-i görülmemiştir.

(b nesne) AÖ edilgen fiil

FÖ

Biz-im sınıf-ta top oyna-ma-a.mız öğretmen-i kızdır-dı

<u>ad tamlaması (özne)</u> AÖ	<u>b nesne</u> <u>fiil</u> FÖ
----------------------------------	----------------------------------

Biz onlar-in maç-ı kazan-ma-/s/ı-/n/ı bekle-i.yor-uz. (*bek*li*yo*ruz*)

<u>özne</u>	<u>ad tamlaması</u>	
AÖ	b nesne	fiil
FÖ (yüklem)		

Soru sözcüklü tamlamalar:

1. kim-in:

(Ben) kim-in market-e git-tik-i-/n/i bilmiyorum.

<u>özne</u>	(ad tamlaması öb)	b nesne	fiil
AÖ		FÖ	

2. kim-e:

(Onlar) biz-im kim-e oyuncak al-dık-ı.mız-ı bil-me-i.yor-lar. (***bil***mi*yor*lar*)

<u>özne</u>	<u>ad tanlaması</u>	<u>öb</u>	
AÖ	b nesne		fiil
		FÖ	

Sen ben-im kim ol-duk-um-u bil-i.yor mu-sun?

özne ad tamlaması öb fiil
AÖ FÖ (yüklem)

3. niçin:

(Ben) Ayşe'/n/in niçin market-e git-tik-i-/n/i bilmiyorum.

özne (ad öbeği) b nesne fiil
AÖ FÖ

4. ne zaman:

(Ben) Ayşe'/n/in ne zaman market-e git-tik-i-/n/i bilmiyorum.

özne (ad öbeği) b nesne fiil
AÖ FÖ

5. nasıl:

(Ben) Ayşe-/n/in market-e nasıl git-tik-i-/n/i bilmiyorum.

özne (ad öbeği) b nesne fiil
AÖ FÖ

6. nere-/y/e:

(Ben) Ayşe-/n/in nere-/y/e git-tik-i-/n/i bilmiyorum.

özne (ad öbeği) b nesne fiil
AÖ FÖ

7. ne:

(Ben) Ayşe-/n/in ne yap-tık-ı-/n/i bilmiyorum.

özne (ad öbeği) b nesne fiil
AÖ FÖ

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, içlerinde **soru sözcükleri** olan ad öbeklerinin hepsi "ad-iyelik + fiil-[MEK]-iyelik" tamlaması yapısındadır. Bu tamlamalarının sonlarına [j, ı, ü, u] belirten allomorfları eklendiğinde bu tamlamalar belirtili ad tamlamaları olurlar ve tümce-lerde belirtili nesne olarak kullanılırlar. Kısaca özetlersek:

Ben kim-in, nereye, ne zaman, niçin, nasıl, kimle gittik-i-/n/i bilmiyorum.

özne b nesne fiil

(Ben) onun gitme-/s/i-/n/i anlamıyorum.

özne b nesne fiil

Onun gitmesi ben-i ilgilendirmez.

özne b nesne fiil

Etken yapılı tümceler edilgen yapıya dönüştüğünde, belirtili nesneler tümce başına geçince bunlar belirtili olma özelliklerini sonlarına [i, ı, ü, u] belirten allomorflarını **almadan** devam ettirirler. Edilgen tümce-lerde **özne olmaz**. Tümce başlarında bulunan sözcükler özne gibi görünseler bile bunlar [i, ı, ü, u] belirten ekleri **almamış belirtili** nesnelerdir. Verilen soru sözcüklü ad öbeklerini içeren tümceleri edilgen yapıya dönüştürsek özne ortadan kalkar ve tümce bütünüyle **fiil öbeği** (yüklem) olur:

(Ben) **kim-in market-e git-tik-i-/n/i** bilmiyorum. (etken tümce)

Kim-in market-e git-tik-i bilinmiyor.

b nesne edilgen fiil
FÖ (yüklem)

(Ben) **o-/n/un ne yap-tık-ı-/n/ı** bilmiyorum. (etken tümce)

Onun ne yaptığı bilinmiyor.

b nesne edilgen fiil
FÖ (yüklem)

Dönüşlü fiillerle yapılan tümceler edilgen yapılı fiillerden biraz daha değişiktir. Bu tip tümcelerde **özne**, hem **özne** hem **nesnedir**:

Ağaçlar kendileri-/n/i beyaz-a bürüdü. (etken tümce)

özne b nesne zarf öb fiil
AÖ FÖ

Ağaçlar beyaz-a büründü. (dönüşlü tümce)

özne + b nesne zarf öb dönüşlü fiil
AÖ FÖ

(Ben) yeni ay-ı gördüm. Yeni ay göründü.

özne b nesne fiil özne + nesne dönüşlü fiil
AÖ FÖ AÖ FÖ

BASİT TÜMCELERİN ZARF ÖBEKLERİNE DÖNÜŞÜMÜ

Düşünce (mantıksal yapı) **basit tümceleri** zaman, sebep, amaç, neden, sonuç, hal, derece, yer, koşul ve karşıtlık (rağmen) kavramları içermeleri için zarf öbeklerine dönüştürebilir.

Zarf öbekleri oluşturmak için ad ve ad öbeklerine eklenen [e, a], [de, da, te, ta], [den, dan, ten, tan] ve [le, la] allomorfları yanı sıra,

ad ve ad öbeklerinin ardından **edatlar** da (postpositions) kullanılır.

Ad öbekleri ya tek bir **addan**, ya bir **zamirden**, ya bir **mastardan**, ya bir **ad tamlamasından**, ya da bir **sıfat tamlamasından** oluşabilir. Sıfat tamlamaları bir sıfat ve addan oluşmakla beraber ikisi bir araya geldiğinde ad öbekleri oluştururlar.

Örneğin aşağıda kullanılan sözcüklerin ya da sözcük dizilerinin tümü tümcelerde ad olarak kullanılır.

Zamir: ben, sen, o, biz, siz, onlar.

Ad: Ahmet, Fatma, okul, ev, ağaç, iyilik, çapkınlık, deney, sevgi.

Mastar: yürümek, yürüme, yürüyüş, beklemek, bekleme, bekleyiş.

Ad tamlamaları: benim odam, senin kızın, onun çenesi, oda-/n/ın kapı-/s/ı, araba-/n/ın örtü-/s/ü, kuşlar-/ın öt-/üş-ü, biz-im çalış-ma-a.mız, Fatma'/n/ın ağla-ma-/s/ı, ben-im çalış-tık-ım.

Ad tamlamalarının tamlayan ve tamlanan bölümlerinde ad oldukları için mastarlar da kullanılır ve tümcelerdeki görevleri addır:

ben-im bekle-me-em, o-/n/un gel-me-/s/i, çalış-ma-/n/ın bit-me-/s/i, o-/n/un gül-üş-ü, maç-/ın başla-ma-/s/ı, güneş-/in doğ-uş-u, ben-im kork-tuk-um, o-/n/un anla-dık-ı, biz-im gördük-ü.müz şey-/in hayalet olduk-u

Sıfat tamlamaları da birer ad öbeğidir:

iki çocuk, bir adam, güzel bir manzara, masa-da-ki vazo, araba-da oturan iki kız, bahçe-de uçuş-an kuşlar, siz-in çalış-tık-ı.nız şirket-/in müdür-ü

ZAMAN

Düşünce (reasoning), basit tümcelere bazı zarf kavramları katmak için, basit tümcelerin fiil kök ya da çatılarına bazı morfemler ekler. Bu morfemler ve bunları izleyen zarflar beraberce yukarıda sözü edilen zarf kavramına dönüşmüş zarf öbekleri oluştururlar. Bu zarf öbekleri mastarlar gibi hem zaman kavramı içermezler hem de mastarlar gibi kendilerine ait **öznel**, **nesnel** ve **zarflar** alabilirler. Bu öbeklerde kullanılan “önce” ve “sonra” zarfları, dönüşmüş zarf öbeklerine ait olduklarından tümcelerin fiil gruplarının zamanlarını etkilemezler:

1. Fiil- ♪[me-den, ma-dan] (önce) (zarf öbeği)

Verilen allomorflar basit fiil tümcelerine eklendiği zaman bu tümceleri “önce” kavramlı zarf öbeklerine dönüştürürler:

(Sen) ödev-in-i yap + önce ∪ (sen) ödev-in-i yap-ma-dan (önce)

(Sen) ödev-in-i yap-ma-dan (önce) okul-a git-me.

özne	zarf öb	zarf öb	fiil
AÖ			FÖ

(Ben) ev-e gideceğim + (önce) ∪ (ben) ev-e git-me-den (önce)

(Ben) ev-e git-me-den (önce) biraz meyve alacağım.

özne	zarf öbeği	bs nesne	fiil
AÖ			FÖ

(Ben) tiyatro-/y/a gittim (önce) ∪ (ben) tiyatro-/y/a git-me-den (önce)

(Ben) tiyatro-/y/a git-me-den (önce) piyes-i okumuştum.

özne	zarf öbeği	b nesne	fiil
AÖ			FÖ

Yukarıdaki tümcelerde ayraç içindeki sözcükler gerekmedikçe kullanılmaz. Görüldüğü gibi “ödevini yapmadan önce”, “eve gitmeden önce”, “tiyatroya gitmeden önce” zarf öbeklerindeki “önce” zarfları “yapma” ve “gitme” eylemlerinin zamanını belirler. Yüklem öbeklerindeki fiil grupları bundan etkilenmez. Örneğin:

Tren ben istasyona var-ma-dan (önce) kalkmıştı.

özne	zarf öbeği	fiil
AÖ		FÖ

(Sen) cevap ver-me-den (önce) düşün.

özne	zarf öbeği	fiil
AÖ		FÖ

(Ben) unut-ma-dan (önce) o-/n/u defter-im-e yazacağım.

özne	zarf öbeği	b nesne	zarf öbeği	fiil
AÖ				FÖ

2. Fiil-♪[dik-ten, dık-tan. dük-ten, duk-tan, tik-ten, tık-tan, tük-ten, tuk-tan] + sonra

Türkçede “fiil-♪[dik, dık, dük, duk, tik, tık, tük, tuk]” allomorfları mas-tar üretirler ve tümcelerde hem ad tamlaması olarak kullanılırlar, hem de sonlarına adlarda olduğu gibi ♪[ten, tan] allomorfları alabilirler. Aşağıda *italik* harflerle yazılmış bölümler, söz söylenmeden önce sö-

zün düşüncede tasarlanmış biçimdir. Dönüşüm (∪) işaretinden son-
raki bölüm ise sözel yapıdır:

Ahmet ödevini bitirecek + sonra ∪ Ahmet ödevini bitir-dik-ten sonra

Ahmet ödevini bitirdi + sonra ∪ Ahmet ödevini bitir-dik-ten sonra

Ahmet ödevini bitirir + sonra ∪ Ahmet ödevini bitir-dik-ten sonra

Ahmet ödev-i-/n/i bitir-dik-ten sonra yattı, yatacak, yatmıştı, yatmalı.

<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>zarf</u>				
AÖ		<u>zarf öbeği</u>	fiil	fiil	fiil	fiil
			FÖ			

Yağmur duracak + sonra ∪ yağmur dur-duk-tan sonra

(Biz) yağmur dur-duk-tan sonra yol-a çıkacağız. (yo**la*)

<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>zarf öb</u>	<u>fiil</u>
AÖ			FÖ

(O) *duş yaptı* + sonra ∪ o *duş yap-tık-tan sonra*

(o) duş yap-tık-tan sonra yattı.

<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>fiil</u>
AÖ		FÖ

(Biz) konser bit-tik-ten sonra bir restoran-a gidelim.

<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>fiil</u>
AÖ			FÖ

3. fiil-[in.ce, in-ca, ün-ce, un-ca]

Basit tümcelerinin fiil kök ya da çatılarına eklenen bu allomorflar, ek-
lendikleri fiillerin oluş anını ifade eden zarf öbekleri oluştururlar. Bu
zarf öbekleri de öncekiler gibi zaman içermezler.

Örneğin:

Öğrenciler	zil	çal-in.ca	dışarı	çık- ar.
Öğrenciler	zil	çal-in.ca	dışarı	çık- acak.
Öğrenciler	zil	çal-in.ca	dışarı	çık- tı.
Öğrenciler	zil	çal-in.ca	dışarı	çık- mış.
Öğrenciler	zil	çal-in.ca	dışarı	çık- malı.
Öğrenciler	zil	çal-in.ca	dışarı	çık- ardı.
Öğrenciler	zil	çal-in.ca	dışarı	çık- malıydı.
Öğrenciler	zil	çal-in.ca	dışarı	çık- acakmış.
Öğrenciler	zil	çal-in.ca	<u>dışarı</u>	<u>çık- abilir.</u>
	özne	zarf öbeği	zarf	fiil

Düşüncede olan tüm basit tümceler zarf öbeklerine aynı biçimde dönüşürler:

Zil çalar. [in.ca] ∪ zil çal-ın.ca

Zil çalacak. [in.ca] ∪ zil çal-ın.ca

Zil çaldı. [in.ca] ∪ zil çal-ın.ca

Sen okul-a gideceksin. [in.ce] ∪ sen okul-a git-in.ce

(Sen) okul-a git-in.ce öğretmen-in-i göreceksin. (g**din**ce)

özne	zarf öbeği	b nesne	fiil
AÖ		FÖ	

O ben-i gördü. [ün.ce] ∪ o ben-i gör-ün-ce

O ben-i gör-ün.ce gülümsedi.

özne	zarf öbeği	fiil
AÖ	FÖ	

Öğretmen sınıf-a girer. [in.ce] ∪ öğretmen sınıf-a gir-in.ce

Tüm öğrenci-ler öğretmen sınıf-a gir-in-ce ayak-a kalk-ar. (a**ya**ğa)

özne	zarf öbeği	zarf öb	fiil
AÖ		FÖ	

Sen haber-i işiteceksin. [in.ce] ∪ sen haber-i işit-in.ce

(Sen) haber-i işit-in-ce mutlu ol-a.cak-sın.

özne	zarf öbeği	sıfat (oluş)
AÖ		FÖ

Trafik ışık-lar-ı kırmızı-ya dönecek. [ün.ce] ∪ kırmızıya dön-ün.ce

(Biz) trafik ışık-lar-ı kırmızı-/y/a dön-ün.ce dur-ma.lı-/y/ız.

özne	zarf öbeği	fiil
AÖ		FÖ

4(a). fiil-♪ [ir, ır, ür, ur, er, ar]-ken

Verilen allomorflar, şimdiki zaman ve şimdiki zamanın hikâyesi (sürekliliği geçmiş zaman) kipleriyle yapılmış olan basit tümceler fiil kök ve çatılarına eklenince bunları **süreklilik** kavramlı zarf öbeklerine dönüştürürler.

Örneğin:

Hasan bahçe-de oyna-u.yor-du. [ar]-ken] ∪ hasan bahçe-de oyna-ar-ken

Hasan bahçe-de oyna-ar-ken bir saat buldu.

<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>bs nesne</u>	<u>fiil</u>
AÖ	FÖ		

Ben ev-e gidiyorum. ∪ eve git-er-ken (gi***der***ken)

(Ben) ev-e git-er-ken banka-/y/a uğrayacağım.

<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>fiil</u>
AÖ		FÖ	

(Ben-im) ev-e giderken banka-/y/a uğra-ma-am gerekıyor.

	zarf öbeği	zarf öbeği		
<u>tamlayan</u>			<u>tamlanan</u>	
	<u>özne</u>			<u>fiil</u>
	AÖ			FÖ

Ahmet kız-lar-a bak-ı.yor. [ar.ken] ∪ Ahmet kız-lar-a bak-ar-ken

Ahmet kız-lar-a bak-ar-ken çukur-a düşecek.

<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>zarf öb</u>	<u>fiil</u>
AÖ	FÖ		

4(b). [KEN]

Verilen bu morfemin allomorfları yoktur ve oluş öbekleriyle “olduğum, olduğun, olduğu, olduğumuz, olduğunuz, oldukları zaman” anlamında kullanılırlar:

Ben ev-de-/y/im. [ken] ∪ ben ev-de/y/-ken (evde olduğum zaman)

Kimse sen-i ben ev-de/y/-ken aramadı

<u>özne</u>	<u>b nesne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>fiil</u>
AÖ	FÖ		

Bu adam sinirli. [ken] ∪ bu adam sinirli/y/-ken

(Sen) bu adam sinirli/y/-ken (o-/n/un) yan-ı-/n/a yaklaşma.

<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>fiil</u>
AÖ		FÖ	

(Sen) ev ödev-in-i ben bura-da/y/-ken yap.

<u>özne</u>	<u>b nesne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>fiil</u>
AÖ		FÖ	

(Sen) ben bura-da/y/-ken gürültü etme.

özne	zarf öbeği	bs nesne	fiil
AÖ		FÖ	

Kedi sen mutfak-ta uğraş-ır.ken bütün süt-ü içti
 özne zarf öbeği b nesne fiil
 AÖ FÖ

5. ad-ı[den, dan, ten, tan] + beri

Yukarıda verilen allomorflar, bir ad ya da bir ad öbeğine eklendikten sonra “beri” edatı kullanılarak zarf öbekleri oluşturulur. Bu zarf öbekleri geçmişteki belirli bir zamandan bu yana anlamı taşır. Geçmişteki bir zamanı bildiren bu adlar tek bir addan ya da iki addan oluşabildiği gibi, bir ad öbeğinden de oluşabilir. Sözel yapı, ünlü ünsüz uyumuna göre bu ad ya da ad öbeklerine, verilen allomorflardan uygun olanını ekler ve bunlardan sonra “beri” edatı kullanılır.

Örneğin:

(**Ben**) dün-den beri bir şey yemedim. (Dünden beri **ben** bir şey yemedim.)
 özne zarf öbeği edat |
 AÖ zarf öbeği bs nesne fiil
 FÖ

Kar geçen ay-dan beri yağmadı. (Geçen aydan beri **kar** yağmadı.)
 özne zarf öbeği fiil
 AÖ FÖ

Türkçede zarf öbeklerinin tümcedeki yerleri bu öbeklere verilen öne-me göre değişebilir. Zarf öbeği fiile ne kadar yakınsa o kadar önem kazanır. Özne için de aynı durum geçerlidir. Özne de fiile ne kadar yakınsa o kadar önem kazanır.

Ben sen-i ilk gördüm.[andan beri] ∪ ben-im sen-i ilk gördük-üm-den beri

(**Ben**) (**ben-im**) sen-i ilk gördük-üm-den beri seviyorum.
 özne tamlayan tamlanan-den beri |
 AÖ zarf öbeği fiil
 FÖ

(**Ben**) (**ben-im**) Amerika-dan dön-dük-üm-den beri hiç uçak-a binmedim.
 özne zarf öbeği zarf zarf öb fiil
 AÖ FÖ

6 (a). ad-ı[e, a] + kadar (dek)

Yukarıda verilen allomorflardan birisi sözel yapı tarafından ünlü uyu-

muna göre seçilerek bir ad'a eklenir ve sonra "kadar" edatı kullanılır. Sonlarına [e, a] allomorflarından biri eklenmiş adlardan sonra "kadar" ya da "dek" edatları kullanılınca bu diziler zarf öbeklerine dönüşür.

Örneğin:

(Ben) akşam-a kadar çalışmalıyım.

<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>fiil</u>
AÖ	FÖ	

(Biz) gece yarısı-/n/a dek televizyon izledik.

<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>bs nesne</u>	<u>fiil</u>
AÖ		FÖ	

6(b). fiil- [e.ne, a.na] + dek

Yağmur durdu. [o zamana dek] ∪ yağmur dur-a.na dek

(Biz) yağmur dur-a.na dek ev-de bekledik.

<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>zarf öb</u>	<u>fiil</u>
AÖ		FÖ	

(Biz) gürültü bit-e.ne dek uyuyamadık.

<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>fiil</u>
AÖ	FÖ	

7. Olumlu ve Olumsuz Geniş Zaman Kipleri

Olumlu ve olumsuz geniş zaman üçüncü kişi allomorfları içeren fiil grupları ardı ardına söylendiğinde "o anda" anlamı taşıyan zaman kavramı içermeyen zarf öbekleri oluştururlar. Örneğin:

gel-ir gel-mez, gör-ür gör-mez, gir-er gir-mez, işit-ir işit-mez

Fatma oda-/y/a gir-er gir-mez bir iskelet görecektir.

<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>bs nesne</u>	<u>fiil</u>
AÖ		FÖ	

Herkes haber-i işit-ir işit-mez gülüş-me-/y/e başladı.

<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>fiil</u>
AÖ		FÖ	

Hasan çakmak-ı yak-ar yak-maz bıyık-lar-ı tutuştu. (çak*ma*ğı)

<u>özne</u>	<u>zarf öbeği</u>	<u>b nesne</u>	<u>fiil</u>
AÖ		FÖ	

SEBEP (NEDEN)

Sebep (neden) kavramlı zarf öbekleri oluşturmak için fiil kök ya da çatılarının sonlarına ünlü ve ünsüz uyumuna göre [dik, dık, dük, duk, tik, tık, tük, tuk] allomorflarından birisi ve kişi allomorfları eklenir ve ardından “için” edatı kullanılır. Örneğin:

öğretmen ben-i (Ben-im) ders-e geç gir-dik-im için cezalandırdı.

özne		ad tamlaması	edat	
AÖ	b nesne	zarf öbeği		fiil
FÖ				

(Ben) sorular güç ol-duk-u için onlar-ın çok-u-/n/a cevap veremedim.

özne		ad tamlaması-/n/a		
AÖ	zarf öbeği	zarf öbeği	bs nesne	fiil
FÖ				

(onlar) çok yağmur yağ-dık-ı için maç-a zaman-ı/n/-da varamadılar.

özne	zarf öbeği	zarf öb	zarf öb	fiil
AÖ				
FÖ				

Not: “gir-dik-im”, “ol-duk-u”, “çok-u-/n/a”, “yağ-dık-ı” sözcüklerindeki altları çizilmiş /k/ sert ünsüzleri sözel yapı tarafından /ğ/ yumuşak ünsüzlerine dönüştürülür.

RAĞMEN (KARŞIN)

“Rağmen” ve “karşın” edatları ad ya da ad öbeklerine eklenen [e, a] allomorflarından sonra kullanılırsa “ama”, “fakat”, “ne var ki” kavramlı zarf öbekleri oluşur:

Yoğun bir sis vardı ama ∪ yoğun sis-e rağmen

(Biz) yoğun sis-e rağmen kara-/y/a ulaştık.

özne	zarf öbeği	zarf öbeği	fiil
AÖ			
FÖ			

Takım (takım-ın) çok iyi oynama-/s/ı-/n/a rağmen başaramadı.

özne	tamlayan	zarf + zarf	tamlanan-a	edat	
AÖ		zarf öbeği			fiil
FÖ					

Yukarıda verilen (takım-ın) tamlayanı kullanılmaz. Çünkü “oynama-/s/ı” tamlananındaki “/s/ı” eki “takım-ın” anlamını içerir. Örneğin “Ahmet bugün okula gelmedi, çünkü anne-/s/i hasta” denildiğinde “anne-

/s/i” sözcüğü “Ahmet-in anne-/s/i” demektir. “Bu gün babam okula ge-lecek” denildiğinde “babam” benim babam demektir. Bu nedenle ad tamlamalarında sadece düşüncede var olan “be_n-im”, “se_n-in”, “o-/n/un”, “bi_z-im”, “si_z-in” ve “onla_r-ın” tamlayanları kullanılmaz. Ancak üçünü kişi tekil ve çoğul zamirleriyle yapılan tamlamalarda “onun babası” denildiğinde kimin babası olduğu belli olmadığı için, “onun” tam-layanı yerine “Ahmet’in”, “Ayşe’nin” gibi özel adların kullanılması ge-rekli olur.

Verilen örnek tümcelerde “annem”, “okulum”, “baban”, “eviniz” tam-lananları sırasıyla “benim annem”, “benim okulum”, “senin baban”, “sizin eviniz” anlamlarını içerdiğinden, “annem”, “okulum”, “baban” ve “eviniz” sözcükleri tek başlarına birer ad tamlamasıdır. Bu nedenle, bunların altlarına çizilen çizgilerin altlarına “ad tamlaması” ya da “ad öbeği (AÖ)” yazılmıştır.

“Halde” edatı da “rağmen” ya da “karşın” edatları yerine kullanılabilir.

Örneğin:

(Ben) koştuk-um halde otobüs-e yetişemedim.

özne	ad tamlaması	edat		
AÖ	zarf öbeği	zarf öbeği		fiil
	FÖ			

Fatma problem-i çözdük-ü halde iyi bir not alamadı.

özne	zarf öbeği	bs nesne	fiil
AÖ		FÖ	

Ahmet yağmur yağ-dık-ı halde şemsiye-/s/i-/n/i açmadı.

özne	zarf öbeği	(ad tamlaması) b nesne	fiil
AÖ		FÖ	

Yukarıdaki örneklerde “koştuk-um” (benim koştüğüm), “şemsiye-/s/i/” (kendisinin şemsiyesi) tamlamalarının tamlanan bölümleri oldukları için, bu bölümler tek başlarına ad tamlamalarının tümünü temsil eder-ler. Tamlayan bölümleri düşüncede kalır.

AMAÇ

Türkçede amaç kavramlı zarf öbekleri elde etmek için **istek** kipli basit tümcelere “**diye**” edatı, ya da ad öbeklerine “**için**” edatı eklenir.

İstek kipi içeren basit bir tümce kurmak için fiil kök, gövde ya da çatılarına [e, a] ve kişi allomorfları eklenir. Örneğin:

(Ben) yaz-a-/y/im. (Ben) gez-e-/y/im. (Ben) öğren-e-/y/im.
 (Sen) yaz-a-sın. (Sen) gez-e-sin. (Sen) öğren-e-sin.
 (O) yaz-sın. (O) gez-sin. (O) öğren-sin. (O) anla-sın.
 (Biz) yaz-a-/ı/im. (Biz) gez-e-/ı/im. (Biz) öğren-e-/ı/im.
 (Siz) yaz-a-sı.nız. (Siz) gez-e-si.niz. (Siz) öğren-e-si.niz.
 (Onlar) yaz-sın.lar. (Onlar) gez-sin.ler. (Onlar) öğren-sin.ler.

Yukarıdaki örnek tümcelerde görüldüğü gibi, üçüncü tekil ve çoğul istek kipi eklerinde [e, a] allomorfları kullanılır. Sözel yapı, her zamanki gibi, birbirini izleyen değişik ünlüler arasına /y/ kaynaştırma ünsüzleri yerleştirir. Birinci kişi çoğul tümcelerinde ise kural dışı olarak /y/ bağdaştırma ünsüzü yerine /L/ ünsüzü kullanılır. Eğer çoğul birinci kişi için /y/ ünsüzü kullanılırsa fiil grubu birinci kişi olur.

a. diye:

(Q) (ben) içeri-/y/e gir-e-/y/im diye kapı-/y/ı açtı.
 özne özne zarf öbeği fiil | | |
 AÖ ad tümcesi edat | |
 zarf öbeği b nesne fiil
 FÖ

(Ben) (ben-im) at-ım kaç-ma-/s/ın diye o-/n/u bir ağaç-a bağladım.
 özne özne fiil | | | |
 AÖ ad tümcesi edat | | |
 zarf öbeği b nesne zarf öbeği fiil
 FÖ

Babam (Ben) İngilizce öğren-e-/y/im diye ben-i İngiltere-/y/e gönderdi.
 özne zarf öbeği b nesne zarf öbeği fiil
 AÖ FÖ

Yukarıdaki örneklerde gösterildiği gibi, “Ben içeriye gireyim”, “Benim atım kaçmasın”, “Ben İngilizce öğreneyim” tümceleri birer ad tümcesi olarak kullanıldıkları için bunlardan sonra “diye” edatı kullanılmış ve bu yöntemle amaç kavramlı zarf öbekleri oluşturulmuştur.

b. için:

Yukarıda verilen amaç kavramlı zarf öbekleri, “için” edatı kullanılarak da yapılabilir. Bu durumda, istek kipiyle yapılan tümce önce ad

tamla-masına dönüştürülür, sonra da ardından “için” edatı kullanılır.

Örneğin:

(Ben) içeri-/y/e gir-e-/y/im. ∪ (ben-im) içeri-/y/e gir-me-em

(O) (Ben-im) içeri-/y/e girmem için kapı-/y/ı açtı.

özne	ad tamlaması öbeği	edat			
AÖ	zarf öbeği	b nesne		fiil	
FÖ					

(Ben-im) at-ım kaç-ma-sın. ∪ (Ben-im) at-ım-ın kaç-ma-ma-/s/ı

(Ben) (ben-im) at-ım-ın kaçma-ma-/s/ı için onu bir ağaç-a bağladım.

özne	zincirleme ad tamlaması	edat			
AÖ	zarf öbeği	b nesne	zarf öb	fiil	
FÖ					

YER

Basit bir tümceyi yer kavramlı bir zarf öbeğine dönüştürmek için, basit tümce önce ♪[dik, dık, dük, duk, tik, tık, tük, tuk] allomorflarından birisi ekli belirten biçimine dönüştürülür ve ardından “yer-e” zarf öbeği belirtilen olarak eklenir.

Örneğin:

(Sen) bir yerde bir kitap buldun. ∪ sen-in kitap-ı bul-duk-un yer

(Sen) kitap-ı (sen-in) bul-duk-un yer-e koy. (bul*du*ğun)

özne		belirten	belirtilen	
AÖ		ad öbeği-e		
	b nesne	zarf öbeği	fiil	
FÖ				

(Sen) (sen-in) iste-dik-in yer-e gidebilirsin.

özne	ad tamlaması-e	
AÖ	zarf öbeği	fiil
FÖ		

(Sen) bir yer-e otur-mak istiyorsun. ∪ otur-mak iste-dik-in yer

(Sen) otur-mak iste-dik-in yer-e oturabilirsin.

özne	ad öbeği-e	
AÖ	zarf öbeği	fiil
FÖ		

Not: ♪[dik, dık, dük, duk, tik, tık, tük, tuk] allomorflarında bulunan /k/

sert ünsüzleri kendi hecelerinden ayrılıp bir sesli ile birleşecek olurlarsa sözel yapı tarafından /ğ/ yumuşak ünsüzlerine dönüştürülürler.

YÖNTEM (TARZ) (NASIL?)

Basit bir tümceyi “yöntem” kavramlı bir zarf öbeğine dönüştürmek için, basit bir tümce önce [DİK] morfemi ekli bir ad tamlamasına dönüştürülür ve ardından “gibi” edatı kullanılır.

Örneğin:

(Ben) *sana söyledim* + *gibi* ∪ *ben-im* *sana söyle-dik-im* *gibi*

(Sen) o-n/u (ben-im) sana söyle-dik-im gibi yapmalısın.

özne		ad tamlaması	edat	
AÖ	b nesne	zarf öbeği	fiil	
FÖ				

(Onlar) *geldiler* + *gibi* ∪ (onlar-in) *gel-dik-le-i* *gibi*

(Onlar) onlar-in gel-dik-le-i gibi giderler. (Mustafa Kemal Atatürk)

özne	ad tamlaması	edat	
AÖ	zarf öbeği	fiil	
FÖ			

(Sen) *istedin* + *gibi* ∪ (sen-in) *iste-dik-in* *gibi*

(Sen) sen-in iste-dik-in gibi yap.

özne	ad tamlaması	edat	
AÖ	zarf öbeği	fiil	
FÖ			

SANKİ, GÜYA, SÖZÜM ONA

“Sanki” anlamlı zarf öbekleri oluşturmak için tüm kiplerin sonuna ♪[miş, mış, müş, muş] allomorflarıyla kişi allomorfları eklenir ve arkasından “gibi” edatı kullanılır. Bu zarf öbekleri genellikle **doğru olmayan** bir varsayım taşır.

Örneğin:

Anlamış gibi görünüyor. (-) (Anlamamıştır, belki anlamıştır)

Bana salakmışım gibi davranıyor. (-) (Salak değilim.)

Hastaymış gibi yataktan kalkmıyor. (-) (Hasta değil.)

Beni tanıımıyormuş gibi davrandı. (-) (Beni tanıyordu.)

Hizmetçisiymişim gibi bana bağılıyor. (-) (Hizmetçisi değilim.)

Yukarıdaki tümceler, basit tümceden zarf öbeklerine aşağıdaki gibi dönüşmüş olabilir:

O sanki anladı. ∪ anla-mış gibi

(Q) anla-mış gibi görünüyor.

özne		ad tümcesi	edat	
AÖ		zarf öbeği		fiil
		FÖ		

Sanki ben deli-/y/im. ∪ del-/y/-miş-im gibi

(Q) bana deli/y/-miş-im gibi davranıyor.

özne		ad tümcesi	edat	
AÖ	zarf öb	zarf öbeği		fiil
		FÖ		

Sanki Ahmet hasta. ∪ Ahmet hasta/y/-miş gibi

Ahmet hasta/y/-miş gibi yatak-tan kalkmıyor.

özne		ad tümcesi	edat		
AÖ		zarf öbeği	zarf öbeği		fiil
		FÖ			

Sanki Hasan beni tanı-ma-ı.yor-muş gibi

Hasan ben-i tanı-ma-ı.yor-muş gibi davrandı.

özne			
AÖ	ad tümcesi	edat	fiil
	zarf öbeği		
	FÖ		

Sanki ben bir süpermenim. ∪ ben bir süpermen-miş-im gibi

Karım ben bir süpermen-miş-im gibi her şey-i yapmam-ı istiyor.

özne		ad tümcesi	edat		
AÖ		zarf öbeği		b nesne	fiil
		FÖ			

Sanki ben bir çocuk-um. ∪ ben bir çocuk-muş-um

(Sen) (ben) bir çocuk-muş-um gibi bana davranma.

özne		ad tümcesi	edat		
AÖ		zarf öbeği	zarf öb		fiil
		FÖ			

Sanki ben onun hizmetçisiyim. ∪ hizmetçi-/s/i/y/-miş-im gibi

(O) (onun) hizmetçi-/s/i/y/-miş-im gibi bana bağıyor.

özne	ad tümcesi	edat		
AÖ	zarf öbeği	zarf öb	fiil	
		FÖ		

Aynı yapıya sahip bazı tümceler **doğru varsayımlı** olabilir:

Bir şey yanıyor olabilir. ∪ bir şey yan-ı.yor-muş gibi

(Ben) bir şey yan-ı.yor-muş gibi bir koku alıyorum.

özne	ad tümcesi	edat		
AÖ	zarf öbeği	bs nesne	fiil	
		FÖ		

Sanırım bir soru sormak istiyorsun. ∪ bir soru sor-a.cak-mış-sın gibi

(Sen) bir soru sor-a.cak-mış-(sın) gibi görünüyorsun.

özne	ad tümcesi	edat	
AÖ	zarf öbeği	fiil	
		FÖ	

Sanırım sen bana kızdın. ∪ sen bana kız-mış-sın gibi

(Sen) bana kız-mış-(sın) (gibi) gör-ün-ü.yor-sun.

özne	ad tümcesi	edat	
AÖ	zarf öbeği	fiil	
		FÖ	

NEDEN ve SONUÇ

İki basit tümce neden ve sonuç bildirmek için art arda kullanılabilir.

Örneğin:

(O) çok hızlı koşuyordu. Kimse bu yüz-den ona yetiş-eme-di.

özne	zarf	zarf	fiil	özne	zarf öbeği	zarf öb	fiil
AÖ		FÖ		AÖ		FÖ	

Verilen bu iki basit tümceden birincisi neden kavramlı bir zarf öbeği-ne dönüştürüldükten sonra, içindeki “bu yüzden” zarf öbeği çıkarılmış basit tümceyle beraber kullanılır:

O çok hızlı koşuyordu (bu nedenle) ∪ o kadar hızlı koş-u.yor-du ki

O kadar hızlı koşuyordu ki kimse ona yetiş-eme-di.

zarf öb	zarf	fiil	bağlaç	özne		
				AÖ		
	zarf öbeği				zarf öb	fiil
				FÖ		

Yük çok ağır-dı. İki at bile bu yüz-den araba-/y/ı çek-eme-di.

özne	zarf (sıfat) oluş	özne	zarf	zarf öbeği	b nesne	fiil
AÖ	FÖ	AÖ			FÖ	

Yük çok ağırdı (bu yüzden) ∪ yük o kadar ağır-dı ki

Yük o kadar ağır-dı ki iki at bile araba-/y/ı çek-eme-di.

	özne	zarf		
	AÖ			
zarf öbeği			b nesne	fiil
			FÖ	

DERCELENDİRME

Basit bir tümcede yüklem, ya öznenin bir eylemi nasıl, niçin, ne zaman, nerede.yaptığını, ya da öznenin ne, nasıl olduğunu ve nerede ne zaman bulunduğunu söyler. Eylem bildiren tümcelerin içinde öznenin bir eylemi nasıl yaptığını bildiren hal zarfları, oluş bildiren tümcelerin içinde ise öznenin nasıl olduğunu bildiren niteleme sıfatları bu bulunur. Derecelendirme bu zarflar ve niteleme sıfatları hakkındadır.

Niteleme sıfatları ve hal zarfları üzerinde üç türlü derecelendirme yapılır: **Üstünlük derecesi, en üstünlük derecesi ve eşitlik derecesi.** Türkçede hemen tüm niteleme sıfatları biçim değiştirmeden hal zarfları olarak kullanılabilir.

Üstünlük:

Üstünlük tartışması, iki basit tümcenin özneleri arasında yapılır. Üstünlüğü belirtmek için "özne-den" üstünlük zarf öbeği ikinci tümcenin öznesinden sonra kullanılır:

Sen hızlı koş-ar-sın. Ben daha hızlı koş-ar-ım.

(Ben) sen-den (daha) hızlı koş-ar-ım.

özne	zarf öbeği	zarf		
AÖ				
	zarf öbeği	zarf		
			zarf öbeği	fiil
			FÖ	

Yukarıda verilen tümcede görüldüğü gibi, “sen-den” sözcüğü bir zarf öbeği, “daha” sözcüğü “hızlı” zarfını etkileyen bir zarftır. Bu durumda “sen-den”, “daha” ve “hızlı” zarfları ardı ardına gelerek beraberce bir zarf öbeği oluşturmaktadırlar.

Fatma güzel-dir. Ayşe daha güzel-dir.

Ayşe Fatma-dan (daha) güzeldir.

özne	zarf öbeği	zarf	
AÖ	zarf öbeği	(sıfat) oluş	
	FÖ		

Uçak-la seyahat et-mek ucuzdur. Otobüs-le seyahat et-mek daha ucuzdur.

Otobüs-le seyahat et-mek uçak-la seyahat etmek-ten ucuz-dur.

mastar ad öbeği	mastar ad öbeği-den	
özne	zarf öbeği	(sıfat) oluş
AÖ	FÖ	

Ahmet okul-a gel-di. Ben okul-a daha erken gel-di-im.

(Ben) okul-a Ahmet-ten (daha) erken geldim.

özne		zarf öbeği	zarf	zarf	
AÖ	zarf öb	zarf öbeği		fiil	
		FÖ			

Yukarıdaki örneklerde ayraç içinde verilen “daha” zarfları birer güçlen-dirici olarak kullanıldıklarından bunları kullanmak isteme bağlıdır. Bu nedenle Tümceler, bunlar kullanılsa da aynı anlama gelir.

En üstünlük:

Üstünlük derecesi sıfat ve zarfların öncesine “en” zarfı koyularak yapılır:

Ahmet biz-im okul-u.muz-da en uzun boy-lu öğrenci-dir.

özne	ad tamlaması öb-da			
AÖ	zarf öbeği	zarf	sıfat öbeği	(ad) oluş
		FÖ		

Çita hayvanlar içi/n/-de en hızlı koşan hayvandır

özne	ad tamlaması-de	zarf	zarf	sıfat	
AÖ	zarf öbeği	sıfat öbeği		(ad) oluş	
		FÖ			

Eşitlik:

Eşitlik derecesi iki öznenin eylem ya da sıfatının eşit olduğunu bildirir. İçin kullanılır:

Bir kedi bir köpek kadar hızlı koş-a.bil-ir.

özne	ad	edat		
AÖ	zarf öbeği	zarf		fiil
				FÖ

Ben-im baba-am sen-in baba-an kadar yakışıklı-dır.

ad tamlaması	öz	ad tamlaması	öz	edat	
özne		zarf öbeği			(sıfat) oluş
AÖ					FÖ

ŞART (KOŞUL) TÜMCELERİ

Şart tümcelerinde özne olarak bir ad öbeği (AÖ), yüklem olarak bir fiil öbeği (FÖ), ve bu yüklem öbeği (FÖ) içinde bir zarf öbeği bulunur.

Fiil öbekleri içinde bulunan zarf öbekleri, ya **doğru** varsayımlı ya da **doğru olmayan** varsayımlıdır. **Doğru** varsayımlı zarf öbekleri, içlerinde bulunan fiil ya da oluşların **olumlu** varsayıldığını, **doğru olmayan** varsayımlı fiil ya da oluş öbekleri, içlerinde bulunan fiil ya da oluşların **olumlu varsayılmadığını** ifade ederler.

Eğer zarf öbeklerindeki fiil ya da oluş grupları doğru varsayımlıysa, fiil gruplarındaki fiiller Geniş Zaman, Gelecek Zaman, Di'li Geçmiş Za-man yapılarında olabilirler. Eğer zarf öbeklerindeki fiil ya da oluş grupları doğru olmayan varsayımlıysa, fiil öbeklerindeki fiiller **Geçmiş Zaman'ın Hikâyesi** yapısında olurlar.

Doğru Varsayımlı Fiiller İçeren Zarf Öbekleri ve Tümcelerinin Fiil Grupları:

Fiillerle Yapılan Zarf Öbekleri (doğru varsayımlı):

1. (Sen) oku-(ur)-sa-an anla-ar-sın. (geniş zaman)
2. (Sen) oku-ur-sa-an anla-/y/a.cak-sın. (gelecek zaman)
3. (Sen) oku-du/y/-sa-an anla-dı-ın (anla-mış-sın-dır). (geçmiş zaman)

Oluş Fiilleriyle Yapılan Zarf Öbekleri (doğru varsayımlı):

4. (O) iyi/y/-se oku-a gel-ir. (geniş zaman)
5. (O) iyi ol-ur-sa oku-a gel-e.cak. (gelecek zaman)

6. (O) iyi ol-du/y/-sa okul-a gel-di (gel-miş-tir). (geçmiş zaman)

Fiillerle Yapılan Zarf Öbekleri (doğru olmayan varsayımlı):

7. (Sen) oku-sa/y/-d-ı-n anla-ar-dı-ın. (geçmiş zaman)

Oluş Fiilleriyle Yapılan Zarf Öbekleri (doğru olmayan varsayımlı):

8. (O) iyi ol-sa okul-a gel-ir-di. (geniş zaman) (İyi değil.)

9. (O) iyi ol-sa/y/dı okul-a gel-ir-di. (geçmiş zaman) (İyi değildi.)

Yukarıda özetleri verilen şart tümcelerinin ayrıntılı şemaları aşağıdadır.

1:

Kedi (sen) kapı-/y/ı açık bırak-ır-sa-an dışarı-/y/a çık-ar.

özne doğru varsayılan zarf öbeği zarf öbeği fiil
AÖ FÖ

Yukarıda verilen tümcede önemsenen bölüm zarf öbeğidir. Eğer tümcede özne önemsenirse “kedi” öznesi fiile yakın olur:

(Sen) kapıyı açık bırakırsan kedi dışarıya çıkar.

özne
doğru varsayılan zarf öbeği AÖ zarf öbeği fiil
FÖ

Yukarıda şemaları verilen iki tümce anlamsal yönden özdeştir, ancak aralarında özneye ya da zarf öbeğine verilen önem farkı bulunur.

2:

Ahmet (biz) davet et-er-se-ek gel-e-cek. (e*der*sek)

özne doğru varsayılan zarf öbeği fiil
AÖ FÖ

(Sen) çalış-ır-sa-an başar-a-cak-sın. (ça*lı*şır*san)

özne zarf öbeği fiil
AÖ FÖ

3:

(Sen) Paris'e git-ti/y/-se-en Eyfel Kulesi-/n/i gör-müş-sün-dür.

özne doğru varsayımlı zarf öb b nesne fiil
AÖ FÖ

(Sen) kapı-/y/ı açık bırak-tı/y/-sa-an kedi dışarı-/y/a çık-mış-tır.

	özne		
	AÖ		
doğru varsayımlı zarf öbeği		zarf öbeği fiil	
FÖ			

Uçak-la git-ti/y/-se-ler (onlar) Ankara'/y/a var-mış-lar-dır.

	özne		
	AÖ		
doğru varsayımlı zarf öb		zarf öbeği fiil	
FÖ			

(Sen) çalış-tı/y/-sa-an başar-mış-sın-dır.

özne	zarf öbeği	fiil
AÖ	FÖ	

4:

(O) ev-de/y/-se kapı-/y/ı aç-ar.

özne	doğru varsayımlı zarf öb	b nesne	fiil
AÖ	FÖ		

Verilen tümcede "O" zamiri, hem "ol" fiilinin öznesi, hem de "aç" fiilinin öznesi olduğu ve "O" zamiri aynı kişiyi temsil ettiğinden "aç-ar" fiili için aynı öznenin tekrar kullanılmasına gerek kalmaz. "aç-ar" zaten "o açar" demektir.

Ahmet iyi/y/-se toplantı-/y/a gel-ir.

özne	doğru varsayımlı z.ö.	zarf öbeği	fiil
AÖ	FÖ		

5:

(Biz) yarın hava iyi ol-ur-sa piknik-e git-e.cek-iz.

özne	doğru varsayımlı zarf öbeği	zarf öb	fiil
AÖ	FÖ		

(Biz) başarılı ol-ur-sa-ak madalya al-a.cak-ız.

özne	doğru varsayımlı zarf öb	bs nesne	fiil
AÖ	FÖ		

6:

Ahmet iyi ol-du/y/-sa maç-a git-miş-tir.

özne	doğru varsayımlı zarf öb	zarf öb	fiil
AÖ	FÖ		

(Q) yüz-ü sap-sarı ol-du/y/-sa çok kız-mış-tır.

özne doğru varsayımlı zarf öbeği zarf fiil
AÖ FÖ

7:

(Sen) İstanbul-a git-se/y/-di-in camiler-i gör-ür-dü-ün.

özne doğru olmayan varsayımlı zarf öb b nesne fiil
AÖ FÖ

(Sen) oku-sa/y/-di-in adam ol-ur-du-un.

özne doğru olmayan varsayımlı zarf öb oluş grubu
AÖ FÖ

8:

(Q) ev-de ol-sa kapı-/y/ı aç-ar-dı.

özne doğru olmayan zarf öb b nesne fiil
AÖ FÖ

(Q) baş-ı dert-te ol-sa ben-i ara-ar-dı.

özne doğru olmayan zarf öb b nesne fiil
AÖ FÖ

9:

(Sen) dikkatli ol-sa/y/-di-in araba-/y/ı ağaç-a tosla-maz-dı-in.

özne doğru olmayan zarf öbeği b nesne zarf öb fiil
AÖ FÖ

Sen ben-im kız-ım ol-sa/y/-di-in sopa-/y/ı yer-di-in.

özne doğru olmayan varsayımlı zarf öbeği b nesne fiil
AÖ FÖ

(Sen) kafes-i açık bırak-sa/y/-di-in kuş uç-up git-er-di.

	özne		
	AÖ		
doğru olmayan varsayımlı zarf öbeği		zarf öb	fiil
FÖ			

(Ben) ödev-im-i bitir-se/y/-di-im git-ip yat-ar-dı-ım. (g**dip*)

özne doğru olmayan varsayımlı zarf öb zarf öb fiil
AÖ FÖ

Çoğu konuşmacılar ve yazarlar yukarıda verilen doğru olmayan varsayımlı zarf öbeklerinden [Dİ] allomorflarını çıkararak aynı tümceleri

kursalar da anlamda bir değişiklik olmaz:

Oku-sa/y/-d_i-in anla-ar-d_i-in. = Oku-sa-an anla-ar-d_i-in.

Geç gel-se/y/-d_i-im kız-ar-d_i-in. = Geç gel-se-em kız-ar-d_i-in.

Dikkatli ol-sa/y/-d_i-in çarpmaz-d_i-in. = Dikkatli ol-sa-an çarpmaz-d_i-in.

Erken başla-sa/y/-d_i-in bitir-ir-d_i-in. = Erken başla-sa-an bitir-ir-d_i-in.

İyi ol-sa/y/-d_i toplantı-/y/a gel-ir-di. = İyi ol-sa toplantı-/y/a gel-ir-di.

(Sen-in) yer-in-de olsa-am bekle-er-di-im. Yer-in-de ol-sa/y/-d_i-im...

Yukarıda verilen şart tümcelerindeki fiiller **olumsuz** olursa tümcelerin hepsi olumsuzla döner fakat varsayımlar aynı kalır.

Örneğin:

Kedi (sen) kapıyı açık bırak-maz-sa-an dışarı-/y/a çık-maz.

özne doğru olduğu varsayılan zarf öbeği zarf öbeği fiil
AÖ FÖ

Ahmet iyi değil-se toplantı-/y/a gel-mez.

özne doğru olduğu... zarf öbeği fiil
AÖ FÖ

Kedi (sen) kapı-/y/ı açık bırak-ma-sa-an dışarı-/y/a çık-maz-d_i.

özne doğru olduğu varsayılan zarf öbeği zarf öbeği fiil
AÖ FÖ

Ahmet iyi ol-ma-sa toplantı-/y/a gel-mez-di.

özne doğru varsayımlı zarf öbeği fiil
AÖ FÖ

(Sen) Paris-e git-me-di/y/-se-en Eyfel Kulesi-/n/i gör-me-miş-sin-dir.

özne doğru varsayımlı zarf öbeği b nesne fiil
AÖ FÖ

(Onlar) uçak-la git-me-di/y/-se-ler Ankara'/y/a var-ma-mış-lar-dır.

özne doğru varsayılan zarf öbeği zarf öbeği fiil
AÖ FÖ

Ahmet iyi değil-se okul-a git-me-miş-tir.

özne doğru varsayılan z. ö. zarf öb fiil
AÖ FÖ

(Θ) gömlek-i üt_ü-l_ü değil-se giy-me-miş-tir.

özne doğru varsayılan zarf öbeği fiil
AÖ FÖ

Ahmet Paris-e git-me-se/y/-di Eyfel Kulesi-/n/i gör-e.mez-di.
 özne doğru olmadığı varsayılan zarf öb b nesne fiil
 AÖ FÖ

(Onlar) uçak-la git-me-se-ler-di toplantı-ya zaman-ın-da var-a.maz-lar-di.
 özne doğru olmadığı varsayılan zarf öb zarf öb zarf öb fiil
 AÖ FÖ

Ahmet iyi ol-ma-sa/y/-di okul-a git-mez-di.
 özne doğru olmadığı varsayılan z. ö. zarf öb fiil
 AÖ FÖ

Köpek aç ol-ma-sa/y/-di biz-im yan-ı.mız-a gel-mez-di.
 özne | ad tamlaması-a |
 AÖ doğru olmadığı varsayılan z.ö zarf öbği fiil
 FÖ

SÖZ ve ANLAM

Söz, bir insanın doğuştan başlayarak işitme organları yardımıyla bel-
 leğinde depoladığı fonemlerden, hecelerden ve vurgulardan oluşur.
 Anlam ise en küçük anlamlı birimler olan morfemlerin sözel yapıya
 dönüştürülmesiyle ortaya çıkan birimlerdir. Soyut kavramlar olan
 mor-femler söze dönüştürülmezlerse onları ne anlayabilir ne de
 yazabiliriz. Bu nedenle istenirse morfemler ayrı ayrı ardı ardına
 söylenip yazıla-bilir. Ancak ardı ardına dizilen bu morfemlerin olduğu
 gibi dillendiril-mesi Türkçenin sözel yapısına aykırı olduğu için,
 bunlar dillendirilir-ken sözel yapı tarafından yeniden biçimlendirilirler.
 Bu biçimlendirme süreci içinde sözel yapı morfemleri de barındırdığı
 için, sözü işiten kişi bu sözü anlar.

Öte yandan, sözü söyleyen kişi, içinde morfemlerin de bulunduğu sö-
 zel yapıyı dillendirir ve bu süreç içinde sözü işiten kişi fonemleri, he-
 celeri ve vurguları işitirken morfemleri de işitip anlar. Fonemler, he-
 celer ve vurgular işitilir, morfemler anlaşılır.

Aşağıda verilen örneklerde morfemler (anlamsal yapı), aralarına (-)
 tire işaretleri koyularak sırayla yazılmıştır. Sözel yapının fonemler-
 den, hecelerden, vurgulardan ve morfemlerden oluşturduğu işitilen
 ve anlaşılan yapı ayrıca içinde heceler arasına yıldız (*) işaretleri ko-
 yularak verilmiştir. İlk tümceler, sözel yapıya dönüştürülmemiş an-

lamsal (morphemic) yapıyı, bunu izleyen ayraç içinde normal harflerle yazılmış tümceler ise işitsel yapı içinde bulunan anlamsal yapıyı göstermektedir. Sözel yapının anlamsal yapıya uyguladığı işlemler aşağıda gösterilmiştir.

1. Sözel yapı, ünsüzlerle sonlanan bazı morfem ya da allomorfların bu ünsüzlerini koparıp, izleyen allomorf bir ünlü ile başlıyorsa bu ünlü ile birleştirir. Kopan bu ünsüzlerin altları tek çizgilerle (n) işaretlenmiştir. Bunun yanı sıra, kopan bazı sert ünsüzler “/p/, /t/, /ç/, /k/”, izleyen allomorfun ilk ünlüsüyle birleşirken bu sert ünsüzlerin muadili olan “/b/, /d/, /c/, /ğ/” yumuşak ünsüzlerine dönüştürülür.

2. Bazı durumlarda morfemlerin son ünlüleri, izleyen morfem bir ünlü ile başlıyorsa, düşerler. Düşen bu ünlülerin altları çift çizgilerle (a) işa-retlenmiştir.

3. Bazı morfemlerin son ünlüleri izledikleri allomorfların ilk ünlüleriyle özdeşdir. Sözel yapı bu iki özdeş ünlünün ayrı ayrı ardı ardına söylenmesine izin vermediği için, bunları birleştirip tek ünlüye indirger. Tek ünlüye indirgenen özdeş ünlüler “**a-a**”, “**e-e**”, “**i-i**”, “**ı-ı**”, “**ü-ü**”, “**u-u**” şekillerinde siyah harflerle belirtilmiştir.

4. Bazen bir ünlü ile sonlanan bir morfem, ünlü ile başlayan bir allo-morfa bağlanacak olursa bu iki ünlüyü bağdaştırmak amacıyla araları-na “/s/, /y/, /n/, /ş/” bağdaştırıcı ünsüzlerinden (glides) birisi konur.

İsteyenler aşağıda verilen örnek tümceleri okurken, fonemlerin altına çizilmiş tek ya da çift çizgileri izleyerek sözel yapıyı kendileri de bula-bilirler. Aşağıda verilen **anlamsal** (morphemic) yapılara sözel yapının ürettiği /s/, /y/, /n/, /ş/ kaynaştırma ünsüzleri koyulmamıştır.

Örneğin:

(Ben) ey-e gi^{ti}-i.yor-um. (anlamsal yapı)

(ben / e***ve** / gi***di***yo*rum) (sözel yapı)

Baba**-am** beⁿ-i oku^l-a götü^r-e.cek. (anlamsal yapı)

(ba***bam** / be***ni** / o*ku***la** / gö*tü***re***cek) (sözel yapı)

Der^s-im-i çok çalış-ma.lı-mış-ım. (anlamsal yapı)

(der***si***mi / **çok** / ça***lı***ma*lıy***mı***şım) (sözel yapı)

Señ-i çok özle-ü.yor-um. (anlamsal yapı)

(se*ni / **çok** / öz*lü*yo*rum) (sözel yapı)

Ey-in kapı-ı-ı kilitle-e.me-di-im. (anlamsal yapı)

(e*vin / ka*pı*sı*nı / ki*lit*le***ye***me*dim) (sözel yapı)

Oda-ı temizle-me-i.yor-lar. (anlamsal yapı)

(o*da*yı / te*miz***le***mi*yor*lar) (sözel yapı)

Hırsız-ın ne yön-e kaç-tık-ı-ı gör-dü-ün mü? (anlamsal yapı)

(hır*sı*zın / **ne** / yö*ne / kaç*tı*ğ*ı*nı / gör*dün / mü) (sözel yapı)

Martı-lar-ın uç-uş-u hep-i.miz-i büyü-le-di. (anlamsal yapı)

(mar*tı*la*rın / u*çu*şu / **he***pi*mi*zi / bü*yü*le*di) (sözel yapı)

Koş-ar-sa-an otobüs-e yetiş-e.bil-ir-sin. (anlamsal yapı)

(ko*şar*san / o*to*bü*se / ye*ti*şe*bi***lir***sin) (sözel yapı)

Gör-üş-e.bil-ir-iz. (anlamsal yapı)

(gö*rü*şe*bi***li***riz) (sözel yapı)

Söz-üm-ü dinle-se-di-in sınav-ı kazan-ır-dı-ın. (anlamsal yapı)

(sö*zü*mü / din*le***sey***din / sı*na*vı / ka*za*nır*dın) (sözel yapı)

Vazo kır-ıl-sa-dı anne-em üzül-ür-dü. (anlamsal yapı)

(va*zo / kır*ıl***say***dı / an*nem / ü*zü***lür***dü) (sözel yapı)

Kaç-ar-sa-an / köpek seņ-i kovala-ar. (anlamsal yapı)

(ka*çar*san / kö*pek / se*ni / ko*va***lar**) (sözel yapı)

Anla-a.ma-ı.yor-lar-mış. (anlamsal yapı)

(an*la***ya***mı*yor*lar*mış) (sözel yapı)

PEKİŞTİRİCİLER (INTENSIFIERS)

Pekiştiriciler sıfatlardan ve zarflardan önce kullanılarak bunların anlamlarını güçlendiren ya da azaltan zarflardır. Bunların yanı sıra Türkçede bu sözcüklerin başlarına eklenerek aynı işlevi gören önekler (prefixes) de vardır.

Örneğin:

Süt **çok** sıcak.

(süt / **çok** / sı*cak)

Sorular **biraz** güçtü.

(so*ru*lar / bi*raz / **güç*tü**)

Sen **tamamen** haklısın.

(sen / ta***ma**:*men / hak **lı*sın**)

Bazı kelebekler **son derece** güzeldir.

(**ba**:*zı / ke*le*bek*ler / **son** / de*re*ce / gü***zel*dir**)

Öğrenciler sorulara **çok** dikkatli cevap verdiler.

(öğ*ren*ci*ler / so*ru*la*ra / **çok** / dik*kat*li / ce*vap / ver*di*ler)

Ev **oldukça** iyi.

(ev / ol***dukça** / i*yi)

Cevapların hepsi **tamamen** yanlış.

(ce*vap*la*rın / **hep***si / ta***ma**:*men / yan*lış)

Burada sigara içmek **kesinlikle** yasaktır.

(**bu***ra*da / si*ga*ra / iç*mek / ke*sin***lik***le / ya*sak*tır)

O **ciddi bir şekilde** hasta.

(o / cid***di**: / bir / şe*kil*de / has*ta)

İyi bir iş bulmak onun için **yaşamsal derecede** önemliydi.

(i*yi / bir / iş / bul*mak / o*nun / i*çin / ya*şam***sal** / de*re*ce*de / ö*nem***liy***di)

Yabancı bir dil öğrenmek **fevkalâde** zordur.

(ya*ban*cı / bir / dil / öğ*ren*mek~ / **fev***ka***lâ**:*de / **zor***dur)

Arabası **yepyeni**di.

(a*ra*ba*sı / **yep***ye*niy*di)

Hava **buz gibi** soğuktu.

(ha*va / **buz** / gi*bi / so*ğuk*tu)

Çok fena başım ağrıyordu.

(çok / fe*na: / ba*şım / ağ*rı*yor*du)

Uyandığımda her yer **günlük güneş**likti.

(u*yan*dı*ğım*da / **her** / yer / gün***lük** / gü*neş*lik*ti)

Annem bana **gıcır gıcır** bir elli liralık verdi.

(an*nem / ba*na / gı*cır / gı*cır / bir / el*li / li*ra*lık / ver*di)

Sorular **sürpriz bir şekilde** kolaydı.

(so*ru*lar / sürp*riz / bir / şe*kil*de / ko*lay*dı)

O beni **oldukça** düzenli ziyaret eder.

(be*ni / ol*duk*ça / dü*zen*li / zi*ya:*ret / e*der)

Konser **gerçekten** iyiydi.

(kon*ser / ger*çek*ten / i*yiy*di)

Bugün **biraz** yorgunum.

(bu / gün / bi*raz / yor*gu*num)

Tamamen haklısın.

(ta*ma:*men / hak*lı*sın)

Fena halde yorgunum.

(fe*na: / hal*de / yor*gu*num)

Bugün **gerçekten** yorgunum.

(bu*gün / ger*çek*ten / yor*gu*num)

Sana **deli gibi** aşığım.

(sa*na / de*li / gi*bi / a:*şı*ğım)

Kışın bu dağa tırmanmak **fevkalâde** tehlikelidir.

(kır*şın / bu / da*ğa / tır*man*mak / fev*ka*lâ:*de / zor*dur)

Oldukça az öğrenci sınavı geçti.

(ol*duk*ça / az / öğ*ren*ci / sı*na*vı / geç*ti)

Zerre kadar ilgilenmiyorum.

(zer*re / ka*dar / il*gi*len*mi*yo*rum)

Araba **tertemizdi**.

(a*ra*ba / ter*te*miz*di)

Dosdoğru yürü.

(dos*doğ*ru / yü*rü)

Yaşlı adamın **bembeyaz** sakalı vardı.

(yaş*lı / a*da*mın / bem*be*yaz / sa*ka*lı / var*dı)

Mary'nin **masmavi** gözleri var.

(me*ri*nin / mas*ma*vi / göz*le*ri / var)

Ev **tamtakır**-dı.

(ev /

tam*ta*kır*dı)

Sorun **apaçık**.

(so*run / a*pa*çık)

Sebzeler **taptazey**di.

(seb*ze*ler / **tap***ta*zey*di)

Korkudan **kaskatı** kesildiler.

(kor*ku*dan / **kas***ka*tı / ke*sil*di*ler)

Işıklar söndüğünde her yer **kapkaranlık** oldu.

(ışık*lar / **sö***nün*ce / her*yer / **kap***ka*ran*lık / ol*du)

Bunlar **apayrı** kavramlar.

(bun*lar / a*pay*rı / kav*ram*lar)

Oda **karmakarışık**ti.

(o*da / kar*ma*ka*rı*şık*tı)

Tarlalar **kupkuruy**du.

(tar*la*lar / **kup***ku*ruy*du)

O bizden **apayrı** düşünüyor.

(o / biz*den / a*pay*rı / dü*şü*nü*yor)

Onların amacı **besbelliy**di.

(on*la*rın / a*ma*cı / **bes***bel*liy*di)

Küçük kız **yapayalnız**di.

(kü*çük / kız / ya*pa*yal*nız*dı)

Senin güzel vazon **paramparça** oldu.

(se*nin / gü*zel / va*zon / pa*ram*par*ça / ol*du)

Otobüs **tıklım tıklım** doluydu.

(o*to*büs / tık*lım / tık*lım / do*luy*du)

Gözleri **kapkaray**dı.

(göz*le*ri / **kap***ka*ray*dı)

Herşey **tastamam**dı,

(her*şey / tas*ta*mam*dı)

Ev **darmadağın**ıktı.

(ev / dar***ma***da*ğ**ı***n**ık***tı)

Eve **sırılsıklam** geldi.

(e*ve / sı***rıl***s**ık***la**m** / ge**l***d**i**)

Mutlaka (kesinlikle) geleceğim.

(**mut***la*ka: / ge*le*ce*ğ**im**)

Kuşkusuz haklısın.

(**kuş***ku*suz / hak*lı*s**ın**)

Yarın **belki** maça giderim.

(ya*r**ın** / bel*ki / ma***ça** / gi*de*r**im**)

Ben seni **hiç** sevmiyorum.

(ben / se*ni / **hiç** / sev*mi*yo*r**um**)

Konuyu **şöyle böyle** anladım.

(ko*nu*yu / **şöy***le / böy*le / an*la*d**ım**)

Sen ona **sırılsıklam** âşıksın.

(sen / o*na / sı***rıl***s**ık***la**m** / a*ş**ık***s**ın**)

Yarım yamalak söz verdi.

(ya*r**ım** / ya*ma*la**k** / söz / ver*d**i**)

Seni görmeyeli **aşağı yukarı** bir yıl oldu.

(se*ni / **gör***me*ye*li / a*şa*ğ**ı** / yu*ka*r**ı** / **bir** / yıl / ol*du)

SEMBOLLER ve KISALTMALAR

Yıldız imi: Yıldız imleri heceleri ayırır: (ça*lı*şı*yor*duk)

Ayraçlar: Ayraçlar isteğe bağlı sözleri içerir: (benim), (biz), (ben)

İki nokta: İki nokta (:) uzun söylenen bir ünlüyü gösterir: (te*da:*vi:)

Nokta: Bazen noktalar allomorfları hecelerine ayırır: "i.yor", e.cek", "e.bil", "me.li", "e.mez", "i.niz", "e.me" vb.

Tire: Tireler morfem ve allomorfları birbirinden ayırır (çalış-mış), (gör-dü-ler)

Altlarına çift çizgilerle (e) işaretlenmiş ünlüler **düşer:** (bekle-i.yor-um)

Altları tek çizgilerle işaretlenmiş olan ünsüzler hecelerinden ayrılarak izleyen allomorfun ilk ünlüsüyle birleşir: gel-i.yor-um (ge*li*yo*rum)

Dönüşüm işareti: (↻) Bu işaret basit bir tümcenin izleyen biçime dö-nüş-tüğünü gösterir: Kuşlar uçuyor. ↻ uçan kuşlar

[Dİ] : morfem. En küçük anlamlı söz birimi.

[Dİ] .♩ [di, dı, dü, du, ti, tı, tü, tu]: Bir morfemin sözel değişkenleri.

b nesne: Belirtili nesne.

bs nesne: Belirtisiz nesne.

AÖ: Ad Öbeği (özne ya da nesne).

FÖ: Fiil Öbeği (yüklem)

zarf öb: Zarf Öbeği

/y/ : kaynaştırma ünsüzlerini gösterir. /s/, /y/, /n/, /ş/.

Eğik çizgi (/) sözcükleri birbirinden ayırmak için kullanılır.

♩: Bir morfemin aynı anlama gelen sözel alternatiflerini işaretler.

Bazı tümcelerin başına konulan (*) yıldız imleri bu tümcelerin doğru olmadığını gösterir.

KAYNAKÇA

Allen Harold B.,

Applied English Linguistics, 1958

Allen J.B.P and Buren Paul Van, Chomsky:

Selected Readings, 1971

Aydın Özgür

İkinci Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Türkçe Dil bilgisi Betimlemelerinin Görünümü

Başkan Özcan,

Lengüistik Metodu, 1967

Beach, Emmon,

An Introduction to Transformational Grammars Holt, Rinehart and Winston, Inc.

Bloomfield Leonard,

Language, 1933

Bolinger Dwight,

Aspects of Language 1981, Harper and Row, Publishers, New York

Bruce L. Liles,

An introductory Transformational Grammar, Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J. 1971

Chomsky Noam

Syntactic Structures, 1957

Chomsky Noam

Aspects of the Theory of Syntax, Cambridge: 1969.

Chomsky Noam

Language and Mind, New York: Harcourt, Brace, 1968.

Chomsky Noam and Halle Morris,

The Sound Pattern of English 1968

Ediskun Haydar,

Yeni Türk Dil bilgisi, 1996

Ergin Muharrem,

Türk Dil Bilgisi, 1972

Fries Carl Carpenter,

The Structure of English, 1952

Gatenby, Hornby and Wakefield;

The Advanced Learner's Dictionary of Current English, 1952

Gencan Tahir Nejat

Dil bilgisi, Kanaat Yayınları, İstanbul

Geoffrey Lewish

Turkish Grammar, 2004

Göknel Yüksel,

English Workbook, Ahmet Sait Matbaası İstanbul 1976

Göknel Yüksel

Modern Türkçe Dil bilgisi, 1974, Esen Kitabevi, Kemeraltı No. P. 30 İZMİR

Göknel Yüksel

Üretici Dönüşümlü Dil bilgisi ve Türkçe Sözdizimi 1976, Türk Dili XXXIII / 295

Göknel Yüksel

Turkish Grammar, Transformational Generative and Contrastive, 2010

Göksel Aslı, Celia Kerslake

Turkish: A Comprehensive Grammar, 2005

Hengirmen Mehmet

Türkçe Dil bilgisi, 2005

Hornby A.S.

A Guide to Patterns and Usage in English 1954, Oxford University Press

Liles Robert B.

An introductory Transformational Grammar, 1971, Max Black, Frederick A. Praeger

Pinker Steven

The Language Instinct, 1994.

Pinker Steven

How the Mind Works, 1997

Pinker Steven

The Blank Slate 2002

Pinker Steven,

Words and Rules, The Ingredients of Language, 2006

R. A. Close,

A Reference Grammar for Students of English. Longman 1982

Sezer Ayhan,

Üretimsel-Dönüşümlü Dil bilgisinin Türkçeye Uygulanması Üzerine Bir Gözlem

Thomas Owen,

Transformational Grammar and the Teacher of English, 1974

Tureng Sözlük www.tureng.com

